

Державний вищий навчальний заклад
«Національний гірничий університет»

ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК

Національного
гірничого
університету

Науковий журнал

№ 2 (58) • 2017

Виходить 4 рази на рік • Заснований у березні 2003 р.

Економічна теорія
Економіка регіонів
Економіка промисловості
Економіка підприємства
Фінансовий ринок
Фінанси галузі та підприємства
Економіка природокористування
Економіко-математичні методи прийняття управлінських рішень
Менеджмент
Маркетинг
Розвиток економічної освіти

Дніпро
2017

Головний редактор	Г. М. Пилипенко
Заступники головного редактора	О. Г. Вагонова, О. І. Амоша
Голова редакційної ради	В. Я. Швець
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ (УКРАЇНА):	Л. Б. Баранник, А. В. Бардась, І. П. Булєєв, В. П. Вишневський, А. О. Задоя, О. В. Єрмошкіна, С. І. Кострицька, Є. В. Кочура, Н. І. Литвиненко, О. Ф. Новикова, Ю. Є. Петруня, В. І. Прокопенко, Ю. І. Пилипенко, Е. В. Прушківська, Т. Б. Решетілова, Шаповал В. М.
ЗАКОРДОННІ ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:	О. Ю. Архіпов (Південний федеральний університет, м. Ростов-на-Дону, Росія), Г. К. Кошебасєва (Карагандинський державний університет, м. Караганда, Казахстан), С. М. Левін (Кемеровський державний університет, м. Кемерово, Росія), В. Тарас (Університет Північної Кароліни, м. Грінсборо, США), М. Шефер (Науково-освітня асоціація «SEPIKE», м. Мюнхен, Німеччина), Ш. Форліч (Вища банківська школа, м. Вроцлав, Польща)
	Журнал включено до Переліку фахових видань України, в яких можуть друкуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата економічних наук (Постанова президії ВАК України від 06.03.2015 № 261).
	Журнал індексується в: Google Scholar, Index Copernicus, ResearchBib з 2013 року.
Провідний редактор	Н. А. Черченко
Літературний редактор	М. Л. Ісакова
Комп'ютерна верстка	О. В. Казимиренко
	Журнал підписано до друку за рекомендацією вченої ради Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет» (протокол №11 від 26.06.2017 р.) Наклад 300 прим. Зам. № Підписано до друку 30.06.2017 р. формат 60х90/8. Ум. друк. арк. 15. Папір офсетний.
Журнал зареєстровано	у Державному комітеті інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України. Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 7070 від 18.03.2003 р.
Засновник та видавець	Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет», м. Дніпро. Інститут економіки промисловості Національної академії наук України, м. Київ. Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1842 від 11.06.2004 р.
Адреса видавця та редакції	49027, м. Дніпро, пр. Дмитра Яворницького, 19, корп. 1 Тел.: +380 (56) 47-15-66, +380 (97) 115-75-45 e-mail: PilipenkoA@nmu.org.ua , web: ev.nmu.org.ua

State higher educational institution
«National Mining University»

ECONOMICS BULLETIN of the National Mining University

Scholarly Journal

№ 2 (58) • 2017

Quarterly statement • Founded in March 2003

Economic theory
Regional economics
Industrial economics
Economics of enterprise
Financial market
Branch and business finance
Environmental management
Econometrics in management decision making
Management
Marketing
Development of economic education and training

Chief Editor	H. M. Pylypenko
Deputy Chief Editors	O. G. Vagonova, O. I. Amosha
Head of editorial board	V. Ya. Shvets
EDITORIAL BOARD (UKRAINE)	L. B. Barannik, A. V. Bardas, I. P. Bulieiev, V. P. Vishnevski, A. O. Zadoia, O. V. Iermoshkina, S. I. Kostrytska, Ye. V. Kochura, N. I. Lytvynenko, O. F. Novikova, Yu. Ye. Petrunia, V. I. Prokopenko, Yu. I. Pylypenko, E. V. Prushkivska, T. B. Reshetilova, V. M. Shapoval
FOREIGN MEMBERS OF EDITORIAL BOARD	O. Yu. Arkhipov (Southern Federal University, Rostov-on-Don, Russia) S. M. Levin (Kemerovo State University, Kemerovo, Russia) V. Taras (University of Northern Carolina, Greensboro, USA) M. Shefer (Scientific and educational association «SEPIKE», Magdeburg, Germany) S. Forlich (Wroclaw School of Banking, Wroclaw, Poland) The journal is included in the list of specialized publications of Ukraine and is qualified for publishing results of dissertation papers for the degree of Doctor of Philosophy and PhD Candidate (Resolution of the Presidium of State Commission for Academic Degrees and Titles of Ukraine of 06.03.2015 # 261). The journal is indexed in: Google Scholar, Index Copernicus, ResearchBib since 2013.
Senior editor	N. A. Cherchenko
Language editor	M. L. Isakova
Technical editor	O. V. Kazymyrenko
	Passed for printing under recommendation of Academic Council of State Higher Education Institution «National Mining University» (transaction №11 dated 26.06.2017). Number of copies printed 300. Order No. Passed for printing 30.06.2017. Sheet size 60x90 / 8. Presswork 15. Offset paper.
Journal was registered	at the State Committee for Informational Policy, Television and Radiobroadcasting of Ukraine on 18th March 2003. Certificate of state registration: KB # 7070.
Founder and editor	State higher educational institution «National Mining University», Dnipro, Certificate of Publisher ДК №1842 dated 11.06.2004 Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv
Address of editor and editorial office	19, Dmytra Yavornytskoho Ave., building 1, Dnipro, 49027 Tel.: +380 (56) 47-15-66, +380 (97) 115-75-45 e-mail: PilipenkoA@nmu.org.ua , web: ev.nmu.org.ua

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Пилипенко Г. М., Федорова Н. Є., Казимиренко О. В. Соціально-економічний розвиток суспільства через призму синергетичної парадигми.....	9
Литвиненко Н. І. Проблеми створення та управління міжнародними резервами: уроки для України.....	17
Колупаєва І. В. Оцінка рівня ефективності діяльності органів влади щодо реалізації регуляторного впливу.....	25
Горбанев В. С. Теории государственного финансирования как методологическая основа исследования производства общественных благ.....	35
Прушківська Е. В., Черномаз К. Г. Фактори стабілізації сільськогосподарського виробництва в умовах глобалізації.....	42
Чорнобаєв В. В. Ринок антикваріату та особливості його функціонування.....	53

ЕКОНОМІКА ПРОМИСЛОВOSTI

Пилипенко Ю. І. Інноваційний розвиток авіабудування України як механізм стимулювання точок економічного зростання національної економіки.....	62
--	-----------

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Лазебник Л. Л., Гацька Л. П. Методологічні імперативи прибутковості підприємства.....	73
--	-----------

ФІНАНСОВИЙ РИНОК

Pistunov I. M., Bielkina I. A. Integrated model of investment portfolio optimization.....	81
Аберніхіна І. Г., Сокиринська І. Г. Сучасні напрями запобігання відтоку депозитів на основі симбіозу банку та страхової компанії.....	85

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Вагонова О. Г., Аржевічев Д. В. Соціально-економічні наслідки захоронення відходів уранового виробництва на урбанізованих територіях	95
Самуся О. В., Касьяненко Л. В., Романюк Н. Н. Оценка окупаемости инвестиций в энергосберегающие технологии.....	101

МЕНЕДЖМЕНТ

Кабаченко Д. В. Прийняття управлінських рішень в умовах невизначенності та ризику.....	107
Волошенюк В. В. Проблеми управління сферою науки в контексті просування України до моделі стійкого економічного розвитку.....	116

РЕЦЕНЗІЇ

Задоя А. О., Горняк О. В., Якубенко В. Д. Вплив соціокультурних факторів на економічний розвиток.....	122
--	------------

CONTENTS

ECONOMIC THEORY

Pylypenko H. M., Fedorova N. E., Kazymyrenko O. V. Social and economic development of society through the prism of the synergetic paradigm.....	9
Lytvynenko N. I. The problems of creation and management of international reserves: lessons for Ukraine.....	17
Kolupaeva I. V. Estimation of the level of efficiency of public authorities in the implementation of regulatory influence.....	25
Horbanov V. S. State financing theory as a methodological basis for investigation of public good production.....	35
Prushkivska E. V., Chernomaz K. G. Factors of stabilization of agricultural production in the context of globalization.....	42
Chernobaev V. V. Antiques market and characteristics of its functioning.....	53

INDUSTRIAL ECONOMICS

Pylypenko Yu. I. Innovative development of Ukraine's aircraft industry as a mechanism of strengthening the points of economic growth of the national economy.....	62
--	----

ECONOMICS OF ENTERPRISE

Lazebnyk L. L., Gatska L. P. Methodological imperatives of enterprise profitability.....	73
---	----

FINANCIAL MARKET

Pistunov I. M., Bielkina I. A. Integrated model of investment portfolio optimization.....	81
Abernikhina I. G., Sokyrynska I. G. Modern ways preventing outflow on the basis of bank and insurance company symbiosis.....	85

ENVIRONMENTAL MANAGEMENT

Vaganova O. H., Argevicev D. V. Socio-economic impact of waste disposal of uranium production in urban areas.....	95
Samusia O. V., Kasianenko L.V., Romaniuk N. N. Pay-off estimate energy-saving technologies.....	101

MANAGEMENT

Kabachenko D. V. Management decision taking under uncertainty and risk.....	107
Volosheniuk V. V. Problems with managing science in the context of Ukraine's advancement to the model of sustainable economic development.....	116

CRITICAL REVIEW

Zadoia A. O., Gornyak O. V., Yakubenko V. D. Influence of the socio-cultural factors on the economic development.....	122
--	------------

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СИНЕРГЕТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

*Г. М. Пилипенко, д. е. н., професор, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
PilipenkoA@ntu.org.ua,*

*Н. Є. Федорова, викладач, ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний
університет», sandetskaya777@ukr.net,*

*О. В. Казимиренко, асистент, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
av.kazimir@gmail.com*

У статті розглядається соціально-економічний розвиток суспільства як складна та багатогранна категорія, що охоплює процеси економічного зростання, еволюції та революції, прогресу і регресу. На основі синергетичного підходу до дослідження складних відкритих систем встановлено механізм просування суспільства до більш високої стадії розвитку, а також показано форми, в яких він відбувається в економічних системах.

Ключові слова: економічний розвиток суспільства, економічне зростання, прогрес, регрес, еволюція, революція, критерії прогресивного соціально-економічного розвитку.

Постановка проблеми. Проблеми соціально-економічного розвитку суспільства не втрачають своєї актуальності протягом довготривалого часу еволюції соціально-політичної думки. Спочатку це були ідеї про прогрес, які відстоювали Вольтер, А. Тюрго, А. Сміт, Кондорсе, Дж. С. Мілль. У подальшому роздуми про прогрес набули більш широкого змісту, розповсюдившись на сферу суспільних відносин, що відображали не тільки поступальний рух суспільства, але й інші форми його функціонування та еволюції.

Ф. Гегель, К. Маркс, Ф. Енгельс, Г. Спенсер, О. Конт увійшли в історію як фундатори ідеї розвитку суспільства, яке рухається до свого кращого стану через боротьбу внутрішніх суперечностей.

Розвиток суспільства наприкінці ХХ ст. з усією очевидністю продемонстрував, що прогрес, який з таким пафосом возвеличували Вольтер, Тюрго і Кондорсе, призвів до таких екологічних, соціальних, політичних, моральних та демографічних наслідків, що багато хто з дослідників взагалі засумнівався в самій його можливості для людства. Виникла необхідність більш глибокого дослідження як сутності самого прогресу, так і його взаємодії з суспільним розвитком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній економічній літературі проблема економічного розвитку завжди перебувала у центрі уваги дослідників, од-

нак, найбільшої актуальності досягла в останні десятиріччя, що пов'язано з проблемами виходу економіки України із затяжної трансформаційної кризи.

Довготривалий час зосереджуючи увагу виключно на факторах економічного зростання, науковці невдовзі переконалися, що за їх допомогою неможливо забезпечити кращі умови для розвитку суспільства та окремої людини. Важливого значення стали набувати питання соціального та інституціонального змісту, які необхідно було вирішувати у контексті переходу України до більш високого рівня розвитку. Серед досліджень даної спрямованості заслуговують на увагу роботи таких вчених, як А. Філіпенко, Єрохін, Н. Литвиненко тощо [1–4]. У роботах цих авторів здійснюється спроба з'ясувати сутність поняття розвиток та виокремити його головні чинники. Як показує практика, наближення до встановлення сутності даної категорії породжує нові суперечності, що вимагає подальших досліджень.

Виявляється, що розвиток є настільки складною та багатогранною категорією, що її дослідження в координатах діалектичного підходу не може охопити всю множину багатовекторності руху системи. Тому на передній план виходить необхідність пошуку такого методологічного підходу, який би дозволив врахувати поліваріантність суспільних змін.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є визначення методологічного підходу до дослідження соціально-економічного розвитку суспільства та діагностика його прогностичних можливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи підходи, які застосовувались до дослідження проблем розвитку, приходимо висновку, що всі вони базувалися на різних методологічних підходах і, відповідно, мали результатом доволі різні розуміння як сутності, так і змісту даного процесу.

Класична політична економія застосовує статичний підхід, в якому економіка постає як замкнута система, що має внутрішні механізми функціонування, схожі на принципи картезіанської механіки. Марксизм на основі філософії Гегеля формує метод діалектичного матеріалізму й утверджує саму ідею руху економічної системи у часі. Однак така система розглядається все ще як замкнута і така, що має величезні внутрішні резерви до якісної зміни. Тому в марксистській теорії утверджується лінійність, односпрямованість розвитку.

Неокласика не надто переймається проблемами розвитку, а зосереджується на його кількісних параметрах, віддаючи перевагу дослідженню процесів економічного зростання. У цьому контексті розглядають розвиток і представники кейнсіанства. Інституціональна теорія розширює детермінанти останнього і починає розглядати економіку як складну та відкриту систему, яка відчуває на собі вплив культурної, правової, політичної та інших суспільних сфер.

Інституціональний підхід значно розширює наші уявлення про фактори розвитку, однак не дає відповіді відносно механізму руху. Дослідники зосереджуються на вивченні закономірностей змін інституціонального характеру, не розглядаючи при цьому джерела розвитку всіх систем і підсистем суспільства.

Як вважається, результати наукового пошуку в даній царині досліджень можуть бути більш значимими, якщо застосувати до аналізу загальнонаукову синергетичну парадигму та поєднати її ключові підходи з відомими принципами діалектики та інституціональним поглядом на зміни економіч-

ної системи, які відбуваються під впливом зовнішнього середовища.

Звернемо увагу на той факт, що найчастіше економічний розвиток ототожнюється з економічним зростанням – процесом, у ході якого відбувається кількісне збільшення вироблених у національній економіці товарів і послуг, індикатором чого слугує зростання макроекономічних показників – ВВП, ВНД, НД, у тому числі й на душу населення. Такий підхід бере початок з класичних теорій XVIII – поч. XIX ст., тобто періоду, коли вчені прагнули дослідити економічні механізми, за рахунок яких відбувається зростання багатства нації. При цьому багатьма дослідниками увага акцентувалася не просто на кількісному нарощуванні останнього, а на його використанні з метою поліпшення матеріального становища населення.

Так, А. Сміт говорить про необхідність забезпечення «усіх нужд і зручностей життя», Д. Рікардо прагне пізнати закони справедливості розподілу багатства, а Дж. С. Мілль намагається пов'язати зростання матеріального багатства, що є метою розвитку бідних країн, з удосконаленням його розподілу за умови досягнення ними більш високого рівня добробуту. З другої половини XIX ст., і особливо в марксизмі, мета справедливої розподілу набуває вирішального значення для забезпечення цілей розвитку – Маркс прямо говорить про перехід суспільства до кращого стану, в якому експлуатація праці капіталом буде знищена, встановиться справедливість, а людство отримає засоби для свого всебічного розвитку.

Квінтесенцією поглядів на розвиток як процес, у ході якого відбувається справедливий перерозподіл створеного багатства, стала концепція Г. Мюрдаля, який висунув неспростовні докази того, що зростання, яке не супроводжується покращенням становища більшості населення, не може розглядатися як розвиток з великої літери, тому що воно залишає по той бік переважну частину населення [5, с. 74–75].

Отже, як свідчить історія економічної думки, видатні мислителі минулого, ведучи мову про розвиток хоча й пов'язували його із зростанням матеріального багатства, однак розповсюджували сферу перебігу дано-

го процесу далеко за межі власне виробництва, вважаючи кінцевою метою розвитку не тільки збільшення у кількісному відношенні виробленої продукції, але й підвищення рівня життя всього населення та подолання бідності. У цьому зв'язку не зовсім зрозумілими виглядають деякі сучасні підходи, в яких економічний розвиток зводиться тільки до економічного зростання. З метою більш чіткого розмежування категорій «економічний розвиток» та «економічне зростання» необхідно здійснити їх порівняння у площині дослідження економіки як відкритої, складної системи, що здатна до самоорганізації.

Висхідним у нашому аналізі буде визначення економічного зростання, яке сформував С. Кузнець. У ньому вчений досить чітко окреслив межі даного процесу, стверджуючи, що «Ми визначаємо економічне зростання країн як стійке збільшення продукту на одну людину або на одного працівника» [6, с.38]. Тобто, мова йде виключно про сферу виробництва та її здатність «постійно збільшувати обсяги благ, призначених для задоволення людських потреб» [7, с.23].

Співвідносячи означені ключові характеристики економічного зростання з тими, що охоплюють розвиток, приходимо висновку про їх нетотожність як за широтою охопту, так і за змістом. Перш за все, слід звернути увагу на той факт, що потреби представника сучасного суспільства виходять далеко за межі тих, які можуть бути забезпечені безпосередньо виробництвом і, відповідно, оцінені на основі ВВП. Довготривала робота дослідників у царині проблем соціально-економічного розвитку дозволила сформулювати доктрину, згідно з якою розвиток пов'язується як з матеріальним добробутом, так і відображає якісні зміни в життєдіяльності людини, ступінь її свободи, стан соціального самопочуття та власної безпеки, цілісності особистості, рівня її індивідуалізації та політичної активності.

Сучасна доктрина розвитку містить п'ять складових, які співвідносяться з його цілями, а саме:

- пріоритет «соціального розвитку» з цілями, які розширюють можливості освіти та охорони здоров'я;
- економічне зростання, яке генерує

ресурси для людського розвитку в його чисельних проявах;

- політичні та соціальні реформи для демократичного управління, які забезпечують права людини, так щоб люди могли жити вільно і з гідністю, з більшим колективним управлінням, участю та автономією;

- турбота про всіх осіб, справедливість в трьох вищезгаданих позиціях, та, особливо, стосовно принижених і бідних, а також тих, чий інтерес часто нехтується державною політикою, усунення дискримінації щодо жінок;

- політичні та інституціональні реформи, які створюють більш сприятливе економічне середовище для бідних країн у їх доступі до світових ринків, технологій та інформації [8].

Цілком зрозуміло, що за рахунок зростання виробництва матеріальних і нематеріальних благ не можна повністю досягти цілей розвитку. Такі потреби людини, як безпека, причетність до чогось більшого, ніж ти сам, самоповага, самореалізація, задовольняються не в економічній, а в соціальній, політичній, культурній, екологічній та інших сферах суспільства. Отже, зростання як процес, що протікає в межах економічної сфери, не охоплює складові розвитку, детерміновані полісистемністю суспільства, а значить, є категорією значно вужчою за змістом, ніж розвиток.

Однак, при цьому слід мати на увазі, що ці дві категорії взаємопов'язані та взаємозалежні. По-перше, можливості для вирівнювання нерівності у доходах, забезпечення доступу якомога більшої кількості людей до освіти та охорони здоров'я, реалізації принципів рівності та справедливості як ключових цілей розвитку, знаходяться у залежності від досягнутого рівня ВВП. По-друге, економічна політика держави набуває більшої соціалізації і тим самим сприяє досягненню цілей розвитку за умови демократичного управління та активної участі громадян у політичному житті країни.

Ці політичні передумови соціально-економічного розвитку виникають, як не парадоксально, на основі досягнення більш високого рівня матеріального добробуту, який, власне, і дозволяє людині задовольняти потреби більш високого рівня. Так, згідно

досліджень А. Маслоу та К. Альдерфера, впевненість у своїх силах, самоповага, почуття власної необхідності для інших людей і суспільства в цілому, вибудовуються тільки над рівнем базових потреб і стають невід'ємною передумовою для становлення особистості, а також різних проявів її політичної та соціальної активності [9]. Остання у демократичних суспільствах є однією із рушійних сил розвитку, оскільки розширює можливості вибору [10].

У силу вищезазначеного економічне зростання слід вважати необхідною умовою розвитку, економічним потенціалом забезпечення його цілей. Перебуваючи у такому зв'язку дані процеси відзначаються взаємовпливовістю, оскільки потенціал зростання створюється, у тому числі, й за рахунок факторів розвитку. Якщо звернутися до класичного визначення даної категорії Й. Шумпетером, в якому вчений вперше вказав на відмінності між зростанням і власне розвитком, то в ньому останній визначався як позитивні якісні зміни, які економіка сама здатна породжувати без зовнішнього впливу, тобто зміни у новаціях виробництва та продукції, послугах, управлінні, інститутах.

Й. Шумпетер чітко вказує, що «звичайне зростання економіки, яке не знаходить прояву в збільшенні населення й багатства, не розглядається як процес розвитку, так як воно не породжує нові у якісному відношенні явища, а всього-навсього дає поштовх процесам їхнього пристосування, подібно до того, як це відбувається при зміні природних показників» [11, с.129]. Іншими словами, мова йде про притаманність розвитку виключно якісних змін, що зумовлюються інноваціями.

За такою логікою отримуємо тезу, що для економічного зростання характерні зміни кількісного характеру, а для соціально-економічного розвитку – якісного. Однак, звертаючись до теорій довгострокового економічного зростання, теоретичні засади яких були створені Є. Домаром, Р. Харродом, та Д. Солоу, знаходимо, що технічний прогрес, що супроводжується зростанням кваліфікації робочої сили (тобто якісні зміни ресурсів) розглядаються вченими у ролі все ж таки чинників економічного зростання, а не розвитку. Зазвичай, такий тип зростання

економісти називають інтенсивним на противагу екстенсивному, яке досягається за рахунок кількісного нарощування ресурсів на незмінній техніко-технологічній основі. З цього приводу виникає ще одна проблема ідентифікації власне розвитку – якщо економіка нарощує виробництво інтенсивними факторами, то цей процес чомусь також термінологічно виокремлюється як зростання.

Зняття даної термінологічної плутанини, а також більш глибоке розуміння процесів, характерних для розвитку, можливе за умови переходу на засади міждисциплінарних методологічних принципів дослідження, які дозволяють прослідкувати об'єктивний взаємозв'язок, взаємопроникнення та взаємний вплив одне на одне різних сфер суспільного організму. Одним із таких підходів є розгляд соціальних утворень як складних систем, здатних до самоорганізації. Згідно принципів синергетики, рівноважні системи неспроможні до самоорганізації, оскільки придушують відхилення від свого стаціонарного стану. Натомість розвиток і самоорганізація передбачають якісне його оновлення. Відповідно, інновації як фактор зовнішнього впливу на економічну систему, виводять її із стану стаціонарної рівноваги, породжуючи зміни техніко-економічного характеру, циклічні коливання, нові форми взаємодії між суб'єктами господарювання. У ході цих процесів економічна система якісно оновлюється, в ній народжуються нові структури, у тому числі й інституціонального характеру, змінюються внутрішні зв'язки, цілі, внаслідок чого система виходить на новий щабель розвитку.

Розглядаючи під таким кутом зору взаємозв'язок розвитку і зростання в його інтенсивній формі, приходимо розуміння, що матеріальні та фінансові можливості здійснення інновацій створюються у сфері виробництва і за рахунок чинників економічного зростання. У подальшому інновації, виступаючи вже у якості фактора розвитку, змінюють характер функціонування економічної системи, виводять її із стану рівноваги і сприяють виходу процесу розвитку економічної системи на новий виток руху. У свою чергу новітні технології, більш висока кваліфікація робочої сили, зростаюча соці-

альна та політична активність громадян (ключові характеристики економічного розвитку) створюють необхідні передумови для різкого збільшення обсягів виробництва, тобто економічного зростання, яке, однак, відбувається вже на якісно новій основі. Тому зростання випуску продукції в національній економіці, яке досягається за рахунок інноваційних факторів, пов'язане скоріше не з процесами зростання, а з факторами розвитку.

Окрім того, важливо зазначити, що зростання може супроводжуватися як розвитком, так і відбуватися без нього у випадках екстенсивного розширення виробництва. Тобто тоді, коли обсяг продукції зростає на незмінній техніко-технологічній основі, а економічна система перебуває у стані відносної рівноваги і не змінює своєї структури. За таких умов у суспільній системі не виникає якісних змін, що стосуються виробництва, соціально-економічних відносин, інституціонального середовища. Відповідно, обсяг створеної продукції збільшується, однак при цьому становище людей не покращується і цілі розвитку не досягаються.

Як слушно зазначає А. С. Філіпенко: «Економічне зростання – це просте збільшення реального ВВП, органічна складова економічного розвитку... Економічне зростання – це кількісний економічний розвиток, а економічний розвиток – це якісне економічне зростання [1, с.82].

Таким чином, економічне зростання можна розглядати як складову економічного розвитку, як його матеріальну основу. Незважаючи на те, що економічне зростання та економічний розвиток тісно взаємопов'язані, економічне зростання може відбуватися і за умов відсутності соціально-економічного розвитку, у той час як соціально-економічний розвиток без зростання (яке є його матеріальною основою) неможливий.

Окрім ототожнення соціально-економічного розвитку із зростанням, досить часто в науковій літературі зустрічається його визначення як еволюції.

Так, в працях деяких вчених соціально-економічний розвиток розглядається як фаза еволюції цивілізації. Згідно філософських енциклопедичних видань «еволюція

(від лат. *evolutio* – «розгортання») – це незворотні зміни, що протікають в живій і неживій природі, а також в соціальних системах. Еволюція може вести до ускладнення, диференціації, підвищення рівня організації системи (прогресивна еволюція, прогрес) або ж, навпаки, до зниження цього рівня (регрес); можлива також еволюція при збереженні загального рівня або висоти організації. У вузькому сенсі поняття еволюції охоплює лише поступові кількісні зміни, у протиставленні до якісних зрушень, тобто революції. У реальних процесах розвитку революція і еволюція (у вузькому сенсі «плавне накопичення змін») слугують в рівній мірі необхідними компонентами і утворюють суперечливу єдність» [12, с. 35].

Базуючись на подібних визначеннях, економісти доволі часто пов'язують еволюцію як форму розвитку з лише поступовими кількісними змінами, при цьому ще й у протиставленні до якісних зрушень, тобто революції. Однак, ведучи мову про розвиток і ототожнюючи його з еволюцією, як не парадоксально, розглядають здебільшого його революційну форму і, відповідно, не кількісні, а якісні зміни. Вочевидь має місце плутанина: якщо розвиток – це еволюція (поступові кількісні зміни), то чому одночасно він відображає і процес революції (якісні зміни)?

Ми вважаємо, що під еволюцією слід розуміти поступальні повільні плавні кількісні та якісні зміни на відміну від революції – стрибкоподібних швидких якісних змін, а процес розвитку тлумачити як єдність еволюції та революції. Дана теза вибудовується на основі використання в дослідженні діалектичного закону переходу кількісних змін в якісні, а також принципів синергетики щодо структурування системи внаслідок вирішення як її внутрішніх суперечностей, так здійснення даного процесу під впливом зовнішнього середовища.

Зауважимо, що розглядаючи розвиток як еволюцію дослідники порушують причинно-наслідковий зв'язок, який знаходиться в основі даного процесу. Упускається ключовий параметр розвитку – єдність процесів еволюції і революції. За своєю суттю еволюція – це більш або менш повільні, поступові, кількісні зміни, які накопичуються і

плавно переходять в якісні. Важливим у розумінні еволюції є акцент на неперервності процесу змін, їх поступовості та плавності. Тому тлумачити еволюцію як процес виключно кількісних змін на противагу революції, яка відображає якісні зміни, неправомірно. І для еволюції, і для революції характерні якісні зміни. Різниця між цими двома формами розвитку полягає в тому, що за еволюційної форми якісні зміни характеризуються повільністю та плавністю перебігу в часі. Вони накопичуються поступово і не викликають змін структури системи та її внутрішніх зв'язків – протягом еволюції система має власні резерви до адаптації та реалізує їх.

Накопичення малопомітних поступових кількісних і якісних змін через певний час неминує призводити до нарощування в системі ентропії, оскільки зародження і розгортання суперечностей між старим і новим знижує її здатність до адаптації. Тоді суперечність між старим і новим загострюється, а при досягненні параметрами системи і середовища біфуркаційних значень нестійкість стає максимальною. За таких умов навіть малі флуктуації приводять систему до катастрофи – стрибка, у ході якого наступає момент сутнісної, корінної якісної зміни систем. Так розпочинається перехід від еволюції до революції. На цій фазі розвиток набуває непередбачуваного характеру, оскільки він викликається не тільки внутрішніми флуктуаціями, але й зовнішніми збуреннями.

Таким чином, ототожнювати розвиток суспільства з еволюцією означає ігнорувати його революційну стадію і зводити даний процес тільки до повільних і плавних змін, що суперечить дійсності. Розвиток відбувається шляхом чергування безперервності та перервності, відображає взаємопереходи кількісних і якісних характеристик системи. Дійсно, в ході еволюції створюються необхідні умови для появи в системі принципово нових елементів, взаємозв'язків і зміни її структури. Все це порушує поступовість розвитку, провокує стрибок – система формує нову структуру, яка дозволяє їй адаптуватися до нових умов оточуючого середовища. Внаслідок цього система знову виходить на шлях плавних змін. У силу цього

еволюція і революція є необхідними моментами розвитку, його формами: еволюція го-тує розвиток, а революція завершує еволюцію.

Встановлення співвідношення між економічним зростанням, еволюцією та революцією як характеристиками процесу соціально-економічного розвитку суспільства є неповним без виявлення його взаємозв'язку з прогресом. Як свідчить аналіз наукової літератури, економісти-теоретики майже не звертаються до даної проблеми, апіорі вважаючи, що розвиток є водночас і прогресом. Так, за багатьма найбільш розповсюдженими визначеннями, розвиток – це «суспільно-історичний прогрес людства через технологічні революції (якісні стрибки у розвитку суспільно-продуктивної сили праці людини, способів її взаємодії з природою)... Розвиток – це загальноцивілізаційний прогрес як процес розвитку людської особистості, реалізації її сил та можливостей» [13, с. 37–40]; «особливий тип руху, що характеризує прогресивний характер взаємодії речей [3, с.35] тощо.

Отже, у даних визначеннях абсолютизується тільки одна сторона руху системи, яка у філософській довідковій літературі визначається як «тип, напрям розвитку, що характеризується переходом від нижчого до вищого, від менш досконалого до більш досконалого» [12., с.499]. Подібне розуміння утворює уявлення про лінійність, односпрямованість розвитку. Однак, як показано фундаторами синергетичного підходу, більшість процесів реального світу є нелінійними. Тому розвиток – це процес немотонний. Він містить як прогресивні аттрактори, так і аттрактори деградації. Останні можуть у подальшому змінитися прогресом, а можуть привести систему до краху й руйнації. Відповідно, розвиток може відбуватися і в оберненому напрямку – через регрес (з латин. *regressus* – повернення, рух назад), у ході якого відбувається перехід від вищого до нижчого, повернення до таких форм і структур, які вже віджили себе.

Розуміння нелінійності, багатоваріантності розвитку дозволяє значно розширити наші уявлення про сутність прогресу, які були сформовані на основі діалектичного розуміння цього феномену. Як відомо, у

діалектиці прогресивний характер розвитку обґрунтовується на основі закону заперечення заперечення, згідно якого одне явище перетворюється на інше за одночасного переходу першого в положення підпорядкованого і перетвореного елемента у складі другого. Вважається, що завдяки цьому розкривається простір для подальшого розвитку і забезпечується зв'язок з утриманням всієї позитивної суті шаблів, які вже пройдено. Тобто, формується зв'язок нового зі старим, свого роду повторюваність на вищій стадії розвитку певних властивостей ряду нижчих стадій. Досить красномовно з цього приводу висловився Ф. Енгельс в «Діалектиці природи»: «Прогрес всякої матеріальної форми є одночасно і регресом, оскільки він закріплює односторонній розвиток і виключає можливість розвитку в багатьох інших напрямках».

Очевидно, що схема прогрес-регрес, застосована до розвитку суспільства, відображає його лінійність і безальтернативність – проходження суспільства через певні послідовні стадії в минулому, теперішньому і майбутньому, причому стадії, що наступують пізніше, переважають, тобто є більш цінними за попередні, оскільки втілюють в собі у знятому вигляді всі позитивні моменти руху. Виключенням у такому ланцюгу моментів підйому є стадії відставання і регресу, що іноді зустрічаються, однак, «можуть відбуватися як в рамках загального прогресивного розвитку системи, так і при наростанні регресивних змін системи в цілому окремі її складові можуть зберігати прогресивний напрямок розвитку» [12, с.537].

На відміну від такого бачення розвитку, синергетика кардинально розриває у часі моменти прогресу і регресу. Регрес – це розвиток в оберненому напрямку. Він має місце тоді, коли внаслідок загострення внутрішніх суперечностей або впливу на систему зовнішніх факторів із оточуючого її середовища (флуктуацій), система відчуває нестійкість і відхиляється від стану рівноваги, однак, для виживання обирає такий шлях розвитку, для якого є характерним перехід від більш складних форм до більш простих та менш досконалих. Прикладом такого процесу може слугувати перехід у періоди

криз від розвинутих товарно-грошових форм до більш примітивних – натуралізації виробництва, бартеру, згортання сфер застосування кредитних операцій тощо. За таких умов у системі зменшується набір рис для неї функцій, розпадаються існуючі раніше структури, зменшується число підсистем, елементів і зв'язків, що забезпечують існування, стійкість та життєдіяльність даної системи.

Розмежовуючи прогрес і регрес як можливі шляхи, траєкторії розвитку, які обирає система під впливом флуктуацій в точках біфуркації, синергетика акцентує увагу тільки на зміні її якісних параметрів чи то в бік ускладнення, чи то в бік спрощення.

За підходу, що ґрунтується на розгляді суспільного прогресу як факту удосконалення й ускладнення системи, виявляється незрозумілим, чи є будь-яке ускладнення кращим за попереднє. Методологічно поєднуючи лінійні та нелінійні уявлення про спрямованість розвитку, синергетика відходить від оціночного розуміння останнього. Однак, вся історія розвитку ідей про прогрес ґрунтується саме на порівняльній оцінці історичних періодів, критерієм яких є їхній розгляд саме за ступенем віддаленості від ідеалу. Останній поєднував у собі в кожен конкретний період часу доволі різні уявлення відносно того, що є кращим для суспільства і людини.

І якщо ми сьогодні здійснимо спробу привести всі існуючі критерії прогресу до якогось універсального, то вона виявиться важкою для реалізації. Можна, наприклад, поріняючи епохи первісного господарства і сучасного виробництва з впевненістю стверджувати про прогрес продуктивних сил. Однак, якщо перенести це питання у площину наслідків такого прогресу для суспільства – екологічних, соціальних, духовних тощо, то відповідь не буде вже такою однозначною.

Дані логічні докази можуть бути підтверджені емпірично – з прогресом техніки загострюються суперечності між економікою та екологією, перехід до більш високих технологічних режимів використання засобів виробництва супроводжується обмеженням психофізіологічних можливостей лю-

дини їх ефективно використовувати, внаслідок чого зростає стресовість і нервово-психічний травматизм, має місце надлив психоневрологічних станів працівників, що не покращує показники здоров'я нації. Зростання уречевленого багатства суспільства як результат підвищення продуктивності праці у виробництві провокує психологічний тиск на потенційних покупців і утворює консюмеризм у самих негативних формах свого прояву. Перелік негативних наслідків прогресу можна продовжити. З огляду на ці обставини виникає цілком справедливе питання: а чи існує насправді прогрес, якщо його розуміти як покращення (системне ускладнення) попередніх станів розвитку суспільства? Відповідь буде неоднозначна.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, приходимо висновку, що соціально-економічний розвиток суспільства є як складною та багатогранною категорією, яка охоплює процеси економічного зростання, еволюції та революції, прогресу і регресу. Відповідно, ведучи мову про механізм просування суспільства до більш високої стадії розвитку, ми зустрічаємося зі складнощами методологічного характеру, які не дозволяють однозначно тлумачити розвиток як невпинний прогрес суспільства.

Більш правомірним, на нашу думку, буде розуміти прогрес як категорію, що має декілька змістів. По-перше, як об'єктивне явище, сутність якого полягає в набутті системою нових якостей, які ускладнюють її елементи та зв'язки, роблять більш стійкою по відношенню до флуктуацій, що дозволяє їй обрати аттатор поступального руху вперед, а не деградації. По-друге, як відносне поняття, пов'язане з суб'єктивною оцінкою станів, у які потрапляє суспільство протягом свого історичного розвитку.

Відповідно, виступаючи об'єктивним явищем, прогрес характеризується якісними змінами – зростаючою диференціацією та покращеними здібностями формування та функціонування системи. Як відносне поняття прогрес відображає як кількісні, так і якісні зміни, що характеризують стан системи у порівнянні з іншими її станами з огляду на певні ознаки, які обрано у якості критерію. Постанова питання у такому контексті вказує на певну обмеженість застосування

до дослідження розвитку синергетичної парадигми, оскільки вона залишає поза увагою його оціночний параметр. Саме тому наукові пошуки у вирішенні проблем сучасного етапу соціально-економічного розвитку мають ґрунтуватися на інтегральному методологічному підході, який би поєднував в собі як досягнення синергетики, так і загальнофілософських принципів пізнання світу з урахуванням напрацювань сучасної інституціональної теорії.

Література

1. Филипенко А. С. Экономическое развитие: цивилизационный подход / А. С. Филипенко. – М. : Экономика, 2001. – 260 с.
2. Філіпенко, А. С. Економічний розвиток сучасної цивілізації: навч. пос. / А. С. Філіпенко. – 3-є вид., перероб. і доп. – К. : Знання України, 2006. – 316 с.
3. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект): наукова монографія / С. А. Єрохін. – К. : Світ знань, 2002. – 528 с.
4. Литвиненко Н. І. Інституціональні складові соціально-економічного розвитку України / Н. І. Литвиненко. – Д. : НГУ, 2015. – 310 с.
5. Нуреев Р. М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики: учебник для студ. экон. вузов и фак. / Р. М. Нуреев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – 640 с.
6. Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышления / С. Кузнец // Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России. – СПб. : Гумманистика, 2003. – С. 99–122.
7. Кузнец С. Экономический рост наций. Совокупный продукт и структура производства / С. Кузнец // Новые книги за рубежом по общественным наукам. – № 7. – 1972. – С. 22–48.
8. Fukuda-Parr, S. Human Development Paradigm: operationalizing Sen's ideas on capabilities / Sakiko Fukuda-Parr // Feminist Economics – 2003. – № 9 (2–3). – P. 301–317.
9. Маслоу, А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – М. : Психология, 2010. – 124 с.
10. Литвиненко Н. І. Свобода: сутність, форми та їх емпіричні виміри / Н. І. Литвиненко // Соціальна економіка – № 2–3. – 2013 – С. 75 – 83.
11. Шумпетер, Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер // Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. – М. : Эксмо, 2007. – 864 с.
12. Философский энциклопедический словарь / под ред. Л. Ф. Ильичева, П. Н. Федосеева и др. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 836 с.
13. Гальчинський А. С. Основи економічної теорії: підр. / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – К. : Вища шк., 1995. – 472 с.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ОБЩЕСТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
СИНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ*А. Н. Пилипенко, д. э. н., профессор, ГВУЗ «Национальный горный университет»,**Н. Е. Федорова, преподаватель, ГВУЗ «Украинский государственный
химико-технологический университет»,**А. В. Казимиренко, ассистент, ГВУЗ «Национальный горный университет».*

В статье рассматривается социально-экономическое развитие общества как сложная и многогранная категория, охватывающая процессы экономического роста, эволюции и революции, прогресса и регресса. На основе синергетического подхода к исследованию сложных открытых систем установлен механизм продвижения общества к более высокой стадии развития, а также показаны формы, в которых он осуществляется в экономических системах.

Ключевые слова: экономическое развитие, экономический рост прогресс, регресс, эволюция, революция, критерии прогрессивного социально-экономического развития.

SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF SOCIETY THROUGH THE PRISM OF
SYNERGETIC PARADIGM*H. M. Pylypenko, D.E., Prof., SHEI «National Mining University»,**N. E. Fedorova, Lecturer, SHEI «Ukrainian State University of Chemical Technology»,**O. V. Kazymyrenko, SHEI «National Mining University».*

Socio-economic development of society is dealt with as a complex and multifaceted category, encompassing the processes of economic growth, evolution and revolution, progress and regress. The mechanism for the promotion of society to a higher stage of development is established, as well as forms in which it is implemented in economic systems are showed on the basis of a synergetic approach to the study of complex open systems.

Keywords: economic development, economic growth, progress, regress, evolution, revolution, criteria of progressive social and economic development.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Прушківською Е. В. Надійшла до редакції 23.03.17 р.

УДК 336.74

ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ ТА УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНИМИ РЕЗЕРВАМИ:
УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ*Н. І. Литвиненко, д. е. н., доцент, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,**natalyt33@ukr.net*

У статті представлено теоретичні та практичні результати дослідження проблеми формування та управління міжнародними резервами в Україні. Розраховано оптимальні розміри золотовалютних резервів України за трьома методиками. Проведено оцінку найбільших ризиків платіжного балансу України, які здійснюють суттєвий вплив на розміри резервів.

Ключові слова: міжнародні резерви, експорт, імпорт, грошові агрегати, короткостроковий зовнішній борг, метрика МВФ.

Постановка проблеми. Міжнародні резерви країни відіграють важливу роль страхових запасів, здатних знижувати макроекономічні ризики національних економік. В той же час, самі резерви знаходяться під впливом ризиків притаманних сучасній світовій економічній системі. За таких обставин питання формування оптимальних розмірів та ефективного управління міжна-

родними резервами країни набуває значної актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перш за все, для проведення наших досліджень необхідно встановити критерії оптимальності міжнародних резервів. У світовій практиці найбільш поширеними критерії визначення нижньої межі обсягу міжнародних резервів країни є наступні:

1) традиційний критерій – це коефіцієнт покриття імпорту, величина резервів повинна перевищувати його тримісячний обсяг;

2) критерій Грінспена – резерви повинні перевершувати офіційний і офіційно гарантований короткостроковий борг (зовнішній);

3) «вузький» критерій, або критерій Редді – сума мінімального обсягу резервів для покриття імпорту та платежів за зовнішнім держборгом, щоб виключити дефолт за державними зобов'язаннями;

4) «розширений» критерій, або критерій Гвідотті – обсяг резервів достатній, якщо він дозволяє обходитися без зовнішніх запозичень протягом одного року;

5) «широкий» критерій – резерви повинні бути достатніми для попередження різких девальвацій і ревальвації національної валюти;

6) «максималістський» критерій – покриття державою в разі кризи потреб приватного сектора в засобах для сплати зовнішніх боргів [1].

Дослідження проблеми формування та управління резервами країни має достатньо довгу історію. Так російські вчені Леонтьєва Е. А. та Наркевич С. С. у своїй роботі пишуть, що Г. Торнтон у 1802 році вказував на те, що розмір резервів має бути достатнім для згладжування коливань у міжнародній торгівлі і покриття грошової маси країни, що забезпечує стабільність національної валюти [2, с.24]. В наукових дослідженнях 1930-х років привалює точка зору про необхідність відповідності обсягів резервів розмірам грошової маси при певному валютному курсі [2, с.25]. З кінця 1960-х років з'являються роботи в яких для оцінки оптимальних розмірів резервів застосовуються стохастичні методи [2, с.30].

Серед українських вчених дослідженню золотовалютних резервів присвячені роботи Береславської О. І., що досліджували ефективність управління резервами та джерела їх поповнення та Срібний В. І., який приділяв увагу управлінню золотовалютними резервами з метою фінансової безпеки [3,4].

За результатами огляду наукової літератури нами встановлено, що попри існу-

вання достатньої кількості методик оцінки розмірів золотовалютних резервів, це питання все ж таки залишається відкритим [1-6].

Формулювання мети статті. Мета даної роботи полягає в оцінці міжнародних резервів України та розробці заходів щодо формування оптимального золотовалютного резерву країни та його ефективного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі проведеного огляду для цілей нашого дослідження нами було обрано три методики оцінки міжнародних резервів: відношення резервів до імпорту, відношення резервів до грошової маси та метрика МВФ. Методики обрані виходячи з того, що вони найбільш поширені, показники легко обраховуються, первинні дані є у вільному доступі за значний період часу і за більшою кількістю країн, що дозволяє провести порівняльний аналіз. Отже, проведемо оцінку оптимальних розмірів золотовалютних резервів України за період 1992–2015 рр. Основні макроекономічні показники для нашого дослідження отримано на офіційному сайті Світового банку [7].

Перш за все розглянемо тенденції зміни обсягів офіційних резервів України за досліджуваний період. Динаміка темпів приросту резервів (Total reserves (includes gold, current US\$)) представлено на рис. 1 [7].

Як видно із рис. 1 темпи приросту міжнародних резервів схильні до різкого коливання. Значні коливання негативно відбиваються на здатності резервів виконувати свої основні функції. Крім того, слід звернути увагу, що у роки світових криз (1998 р. та 2008–2009 рр.) темпи приросту резервів мали від'ємне значення, то б то скорочувались. Також на себе звертає увагу період 2011–2014 рр., який відповідає часу внутрішньої кризи державності та окупації території АР Крим. Значне зменшення розмірів міжнародних резервів в першу чергу може призвести до втрати ліквідності валютним ринком країни. Миттєву оцінку ризиків втрати ліквідності можливо провести за допомогою відносного розмаху варіації (коефіцієнт осциляції). Розрахований показник складає 276 % і означає надзвичайно високий ризик втрати ліквідності валютним ринком Украї-

ни. За результатами проведеної діагностики можливо стверджувати про значні ризики,

які притаманні валютному ринку та стану платіжного балансу України.

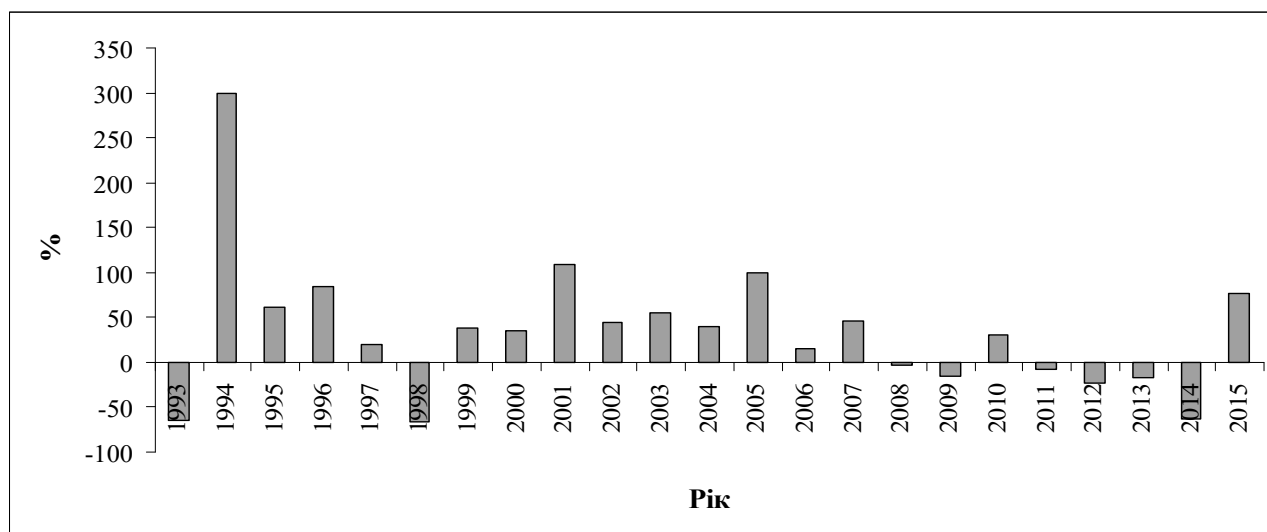

Рис. 1. Темпи приросту міжнародних резервів України, % до попереднього року [7]

Перейдемо до безпосередньої оцінки оптимальних резервів України. Показник відношення резервів до імпорту в місяцях (Total reserves in months of imports) обраховується всіма країнами членами МВФ і представлено на офіційному сайті Світового банку, що дає нам змогу провести порівняльний аналіз.

Показник розраховується за формулою: Резерви / (Імпорт/12) [7].

Індикатор оцінює протягом скількох місяців можливо фінансувати імпорт за рахунок резервів.

Динаміка показника для України, країн з високим рівнем доходів, середнім та низьким приведена на рис. 2. Згідно визначень МВФ Україна належить до країн з низьким рівнем доходів та політикою валютного курсу – «інша» [8]. У офіційних документах МВФ застосовується два виду курсів: плаваючий та інший. Згідно документів НБУ, на сьогоднішній час, у нас застосовується плаваючий курс [9, с.8]. Оскільки, вказані характеристики мають суттєвий вплив на результати оцінки, то у своїх розрахунках ми застосовуємо дані МВФ.

Динаміка показника відношення міжнародних резервів до імпорту (Total reserves in months of imports) представлена на рис. 2 [7].

Загалом на рис. 2 спостерігається тенденція до збільшення строку фінансування

імпорту за рахунок створеного золотовалютного резерву. Слід зазначити, що монотонна тенденція до зростання спостерігалась з 1994 року включно до 2009 року, після якого тенденція змінилась на протилежну і відбулось скорочення резервів. У 2015 році найбільший строк характерний для країн із середнім рівнем доходу і складає 14 місяців найменший для країн із низьким рівнем доходу – 7 місяців, для України – 2,9 місяця при загальносвітовому рівні – 12 місяців. Звернімо увагу, що рівень резервів України нижчий не тільки від середнього значення для країн з низьким рівнем доходів, а навіть від прийнятого нормативу, у 3–4 місяці. Отже, при несприятливих обставин Україна може фінансувати імпорт за рахунок резервів менше 3-х місяців. На наш погляд, за такий короткий термін нашій країні досить складно адаптуватись до шоку платіжного балансу, та замінити імпортовані товари та послуги власними.

Наступним індикатором оптимальності резервів розглянемо відношення резервів до грошової маси. Зауважимо, що для України у розрахунку використано грошовий агрегат M3 Broad money (current LCU), який представлено на сайті Світового банку. В оригінальній методиці використовується M2. На наш погляд, різниця між обсягами M2 і M3 у 0,01% не має суттєвого впливу на результат оцінки, але це дозволить дослідити більший

часовий період – 1993–2015 рр. Розрахунок показника проведено після перерахунку грошового агрегату М3, представленого у базі даних у національній валюті у долари США. Динаміка індикатору представлена у таблиці 1 та на рис. 3 [7].

Як видно на рис. 3 індикатор має значні коливання на протязі досліджуваного періоду, що підвищує ризик нестабільності внутрішнього валютного ринку. Розрахований коефіцієнт осциляції дорівнює 165,0% і вказує на значний рівень ризику. Вважається,

що показник повинен складати 30%, але науково обґрунтовані граничні значення відсутні [5, с.9]. Мінімальне значення показника складало 1,56% у 1993 році, а максимальне значення – 51,19% у 2005 році, у 2015 р. – 29,22%, різке скорочення відношення резервів до грошової маси відбулось у 1998 році на 23% і пов'язане із світовою кризою. Слід зазначити, що цей показник як і попередній дозволяє врахувати лише одне джерело ризиків нестабільності валютного ринку України.

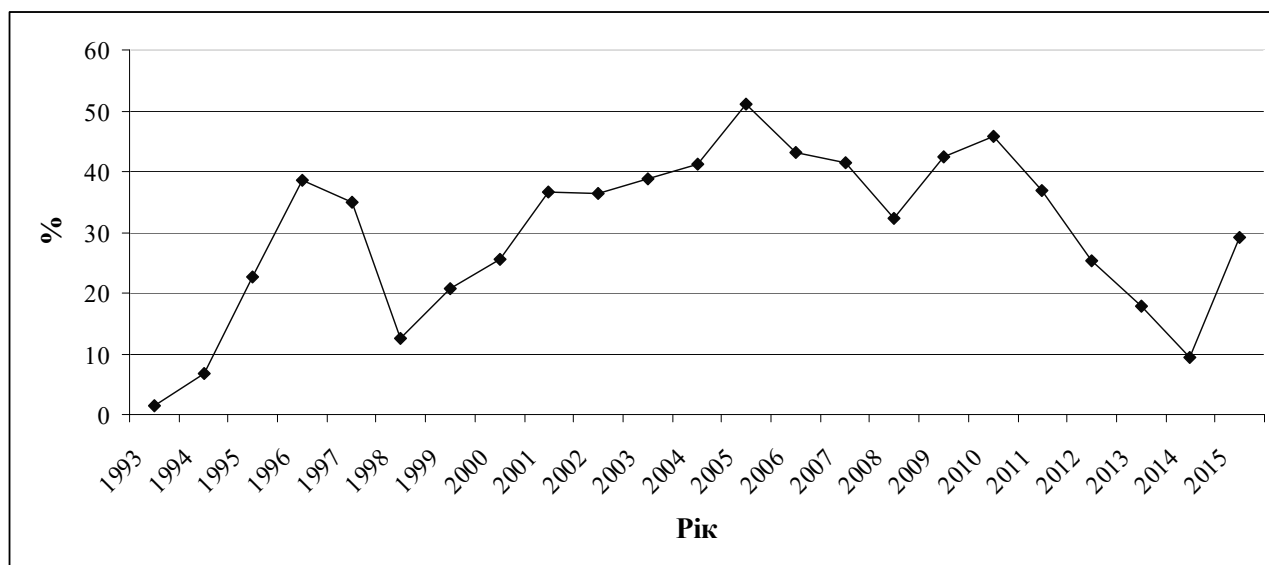

Рис. 2. Відношення міжнародних резервів до імпорту, в місяцях [7]

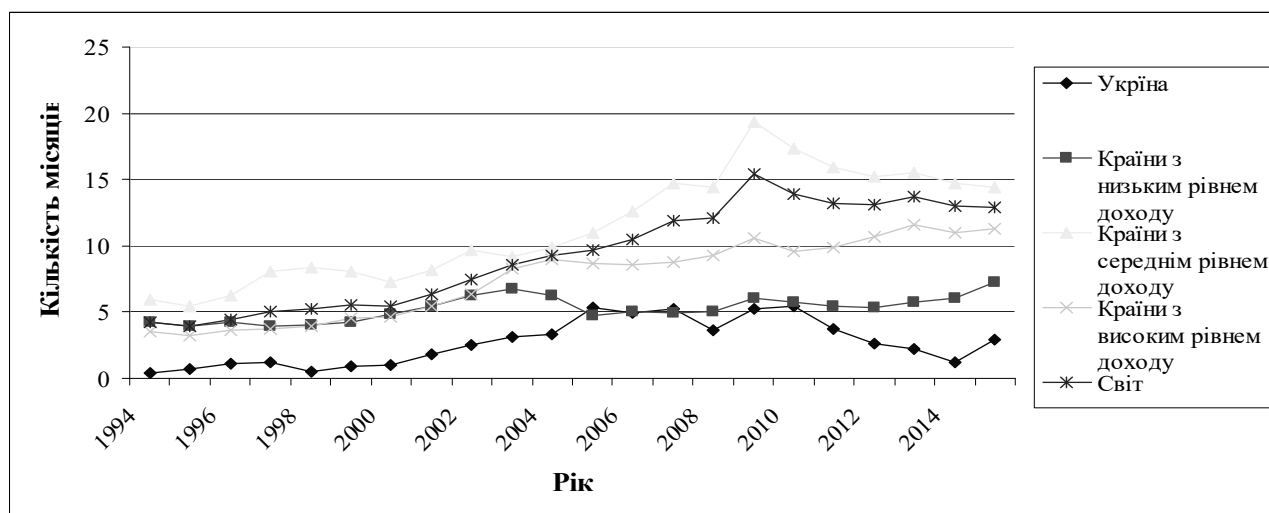

Рис. 3. Відношення міжнародних резервів України до грошової маси, % [7]

Таблиця 1

Макроекономічні показники зовнішньоекономічної діяльності України

Показники	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Відношення резервів до МЗ, %	1,56	6,77	22,72	38,52	35,02	12,48	20,65	25,42	36,72	36,49	38,85	41,12
Розмір резервів за метою МВФ, млн. (current US\$) оригінал				3065,5	3492,5	3183,3	3202,5	3822,9	6276,0	7284,6	8571,1	10782,9
Розмір резервів за метою МВФ, млн. (current US\$) відкоригована				5814,9	6405,3	5748,2	5597,5	6551,3	9435,9	11076,2	13543,5	17514,9

Продовження таблиці 1

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Відношення резервів до МЗ, %	51,20	43,25	41,41	32,22	42,37	45,89	36,95	25,37	17,95	9,37	29,23
Розмір резервів за метою МВФ, млн. (current US\$) оригінал	13623,6	17697,4	24871,1	30052,5	24563,5	30268,8	35150,7	35220,2	41284,2	27178,5	24474,1
Розмір резервів за метою МВФ, млн. (current US\$) відкоригована	22288,4	28393,3	39755,9	49134,1	36798,1	44842,7	52695,3	51744,0	61318,5	42363,3	34291,6

Складено за: [7]

Із виділених нами методик оцінки резервів, метрика МВФ дозволяє розрахувати оптимальний резерв за чотирма показниками:

1) експортний дохід для відображення потенційних втрат від падіння зовнішнього попиту або умов торговельного шоку;

2) широкі гроші МЗ для фіксації виходу капіталу потенційних резидентів через ліквідацію їх високоліквідних внутрішніх

активів;

3) короткостроковий борг, який відображає ризики, пов'язані зі сплатою боргу;

4) інші зобов'язання для відображення інших впливів капіталу із «портфелів» [6, с.18].

Кожний компонент має свій ваговий коефіцієнт у відповідності до валютного режиму, встановленому в країні. Значення вагових коефіцієнтів наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Вагові коефіцієнти для розрахунку резерву за метрикою МВФ, %

	Короткостроковий борг	Інші зобов'язання	Широкі гроші МЗ	Експортний дохід
Країни з фіксованим валютним курсом	30	20	10	10
Країни з плаваючим валютним курсом	30	15	5	5

Складено за: [6, с. 19]

Таким чином, розмір резервів за метрикою МВФ є інтегральним індикатором – сумою чотирьох показників і фактично охоплює основні джерела дисбалансу на валютному ринку.

З урахуванням обмеженого доступу до окремих даних по Україні нами було замінено показник «Інші зобов'язання» на показник «Чисті портфельні інвестиції» (Portfolio equity, net inflows (BoP, current US\$)), який за своїм змістом є найбільш наближеним до першого. Така заміна дозволила розрахувати оптимальний розмір резервів за 1995–2015 рр. (табл. 1).

Слід зазначити, метрику МВФ крити-

кують за те, що вона застосовує однакові вагові коефіцієнти для всіх країн, а отже не враховує специфіку окремої країни. Тому ми пропонуємо розрахувати оптимальний резерв з вагами, що пропонує метрика та з ваговими коефіцієнтами, які уточнено у відповідності до специфіки країни.

Проведемо коригування вагових коефіцієнтів при показниках експорту і грошової маси для урахування специфіки країни.

Для встановлення вагового коефіцієнту при показнику грошової маси (грошового агрегату МЗ) розглянемо динаміку її темпів приросту як у гривні, так і в еквіваленті доларів США (рис. 4).

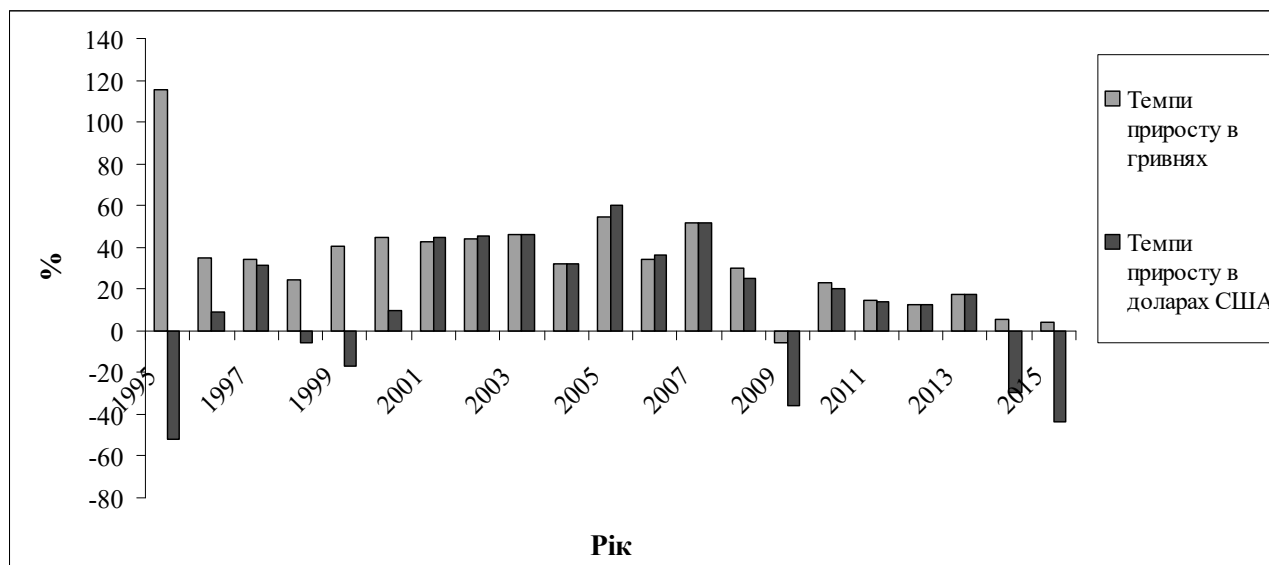

Рис. 4. Темпи приросту грошової маси за 1995-2015 р.р., % [7]

Як видно із рис. 4 темпи приросту мають нерівномірну тенденцію. Крім того, спостерігається ситуація коли темпи приросту грошової маси у національній валюті збільшується, а її еквівалент у доларах США має від'ємне значення, що означає зниження курсу гривні відносно долару США. Неоднозначною є ситуація у 2009 році, коли скорочення грошової маси відбулось як в гривні, так і доларовому еквіваленті, але в той же час спостерігається зменшення обсягів ВВП. Така поведінка показників в цілому відповідає кризовій ситуації. Загалом ситуація, що склалась на грошовому ринку України відповідає узагальненим характеристикам запропонованим МВФ, а отже залишаємо ваговий коефіцієнт для грошової маси незмінним.

Наступним уточнимо ваговий коефіцієнт при показнику експортна виручка. Перш за все слід відзначити, що традиційними групами українського експорту є метали та пшениця, які відносяться до сировинних товарів, а отже відносяться до групи товарів із суттєвими ризиками. Товари сировинної групи як правило є джерелом зовнішньоторговельних шоків платіжного балансу країни.

Розглянемо динаміку темпів приросту експорту за період 1993–2015 рр., яка представлена на рис. 5. Можливо спостерігати різке коливання обсягів експортної виручки протягом досліджуваного періоду. У кризові роки виручка скорочувалась більш ніж в інші. Так у 1998 році вона скоротилась на 13,8% від попереднього, а у 2009 році на 35,6% від попереднього. Рівень ризику зовнішньоторговельного шоку платіжного балансу України вимірюємо за допомогою коефіцієнта осциляції розрахованого на основі ряду показника обсягів експорту за 1993–2015 рр. Величина коефіцієнта осциляції дорівнює 165,2%, що свідчить про надзвичайно високий рівень ризику. Отже, пропонуємо збільшити ваговий коефіцієнт при показнику експорт до 35%.

Що стосується вагового коефіцієнту до короткотермінових зобов'язань, то він залишається незмінним попри значне збільшення обсягів запозичень тому, що більша їх частина припадає на іноземних партнерів і має низький рівень ризику та мінімальні кредитні ставки. Крім того, ці борги можливо досить легко реструктурувати.

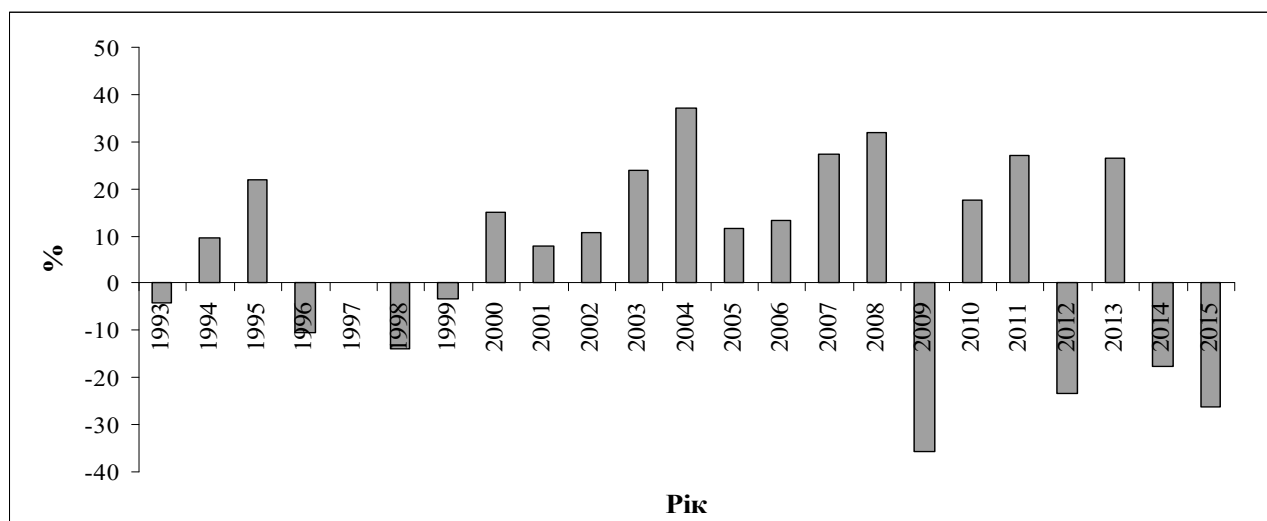

Рис. 5. Темпи приросту експорту за 1993–2015 рр.,% [7]

Таким чином, оптимальний обсяг резерву розраховуємо за двома рівняннями:

1) з ваговими коефіцієнтами за пропонуваними МВФ

$$R = 0,3STD + 0,2PEN + 0,1M3 + 0,1E$$

з відкоригованими ваговими коефіцієнтами.

$$R = 0,3STD + 0,2PEN + 0,1M3 + 0,35E,$$

де

R – оптимальний обсяг резерву;

STD – короткострокові зобов'язання;

PEN – чисті портфельні інвестиції;

M3 – грошова маса;

E – експорт.

Значення розрахованих оптимальних резервів представлено у таблиці 1, а динамі-

ка відношення реальних обсягів золотовалютних резервів до оптимальних представлено на рис. 6. Як видно на рис. 6 більшу частину досліджуваного періоду реальні обсяги міжнародних резервів України були

меншими за оптимальні, розрахованими за двома рівняннями. Лише на короткий період 2005–2010 рр. реальні обсяги резервів перевищували оптимальні, розраховані з ваговими коефіцієнтами МВФ.

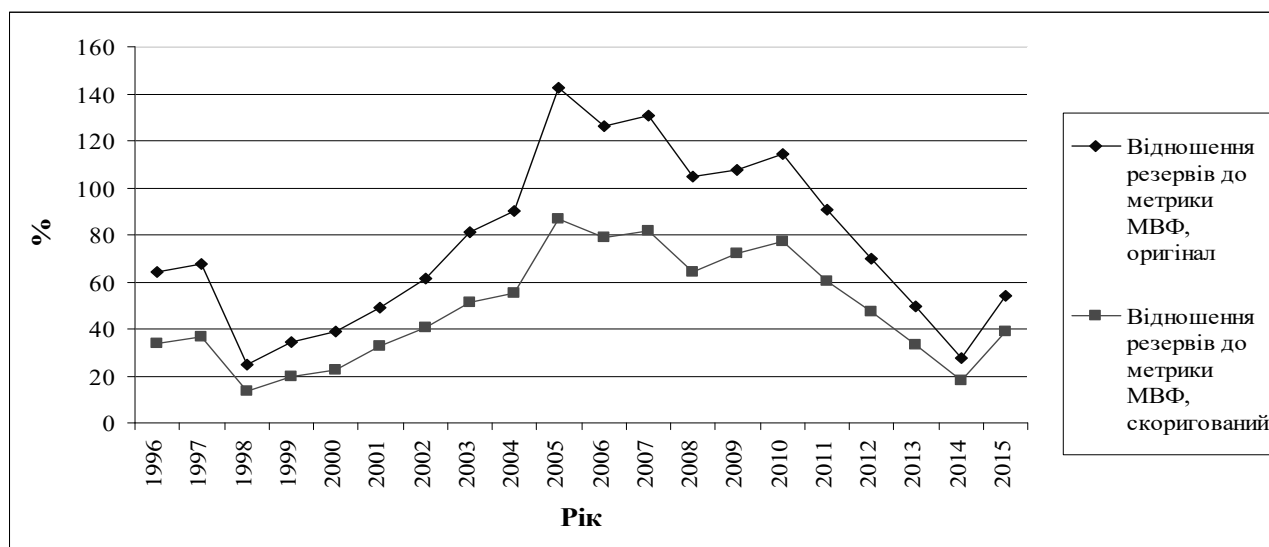

Рис. 6. Відношення резервів до метрики МВФ: оригінальна та скоригована, у % [7]

Висновки. В роботі проведено оцінку адекватності міжнародних резервів України за трьома найпоширенішими метриками. Дві метрики оцінювали лише за одним із мотивів формування резервів: ліквідність валютного ринку та уникнення зовнішньоторговельного шоку платіжного балансу. Метрика МВФ враховує декілька мотивів формування золотовалютних резервів. Зазначимо, що нами було запропоновано коригування вагових коефіцієнтів у метриці МВФ, з урахуванням високих ризиків зовнішньоторговельного шоку платіжного балансу України. Загалом спостерігається недостатність рівня резервів країни. Крім того, слід відзначити його досить різкі коливання і тенденцію до зменшення, що у подальшому може призвести до втрати платоспроможності.

Отримані результати можуть бути використані при подальшому дослідженні проблеми формування і управління міжнародними резервами України, виявлення найбільших ризиків платіжного балансу та коригування економічної політики. Крім того, у подальшому вони дозволять провести оцінку фінансової та альтернативної вартості резервів для суспільства.

Література

1. Критерии достаточности золотовалютных резервов и их оптимальный уровень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.tissuebank.ru/qdils-514-1.html>. — Загол. з екрана.
2. Леонтьева, Е. А. Оптимальная практика создания и управления золотовалютными резервами [Електронний ресурс] / Е. А. Леонтьева, С. С. Наркевич. — Режим доступу: <http://profil.ranepa.ru/docs/pubs/p177/559a54b87e2ce.pdf>. — Загол. з екрана.
3. Береславська, О. І. Золотовалютні резерви України: джерела поповнення та ефективність управління / О. І. Береславська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». — 2014. — Випуск 27. — С. 62–68.
4. Срібний, В. І. Управління золотовалютними резервами для забезпечення фінансової безпеки України / В. І. Срібний // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі, 2011. — №6 (51), ч.1. — С. 341–345.
5. IMF (2011) —Assessing Reserve Adequacy // IMF Staff Papers, February 14, 2011 [Електронний ресурс]: Сайт «Міжнародного Валютного Фонду». — Режим доступу: <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2011/021411b.pdf>. — Загол. з екрана.
6. IMF (2014) —Assessing Reserve Adequacy // IMF Staff Papers, December 19, 2014 [Електронний ресурс]: Сайт «Міжнародного Валютного Фонду». — Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2014/121914.pdf>. — Загол. з екрана.
7. Indicators [Електронний ресурс]: Сайт «Сві-

тового банку». – Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator?tab=all>. – Загол. з екрана.

8. 25 Years of Transition Reforms and Growth [Електронний ресурс]: Сайт «Міжнародного Валютного Фонду». – Режим доступу: http://www.imf.org/external/ns/search.aspx?lan=eng&NewQuery=Exchange%20%20rate%20regime%20ukraine&col=SITENG&page=1&sort=Score&Filter_Val=N&iso

=&requestfrom=country&countryname=. – Загол. з екрана.

9. Основні засади грошово-кредитної політики на 2017 рік та середньострокову перспективу 2013 [Електронний ресурс]: Сайт «Національного Банку України». – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=41258582>. – Загол. з екрана.

ПРОБЛЕМЫ СОЗДАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫМИ РЕЗЕРВАМИ: УРОКИ ДЛЯ УКРАИНЫ

Н. И. Литвиненко, д. э. н., доцент, ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье представлены теоретические и практические результаты исследования проблемы формирования и управления международными резервами в Украине. Рассчитано оптимальный размер золотовалютные резервы Украины по трем методикам. Проведена оценка наибольших рисков платежного баланса Украины, имеющих наибольшее влияние на размер резервов.

Ключевые слова: международные резервы, экспорт, импорт, денежные агрегаты, краткосрочный внешний долг, метрика МВФ.

THE PROBLEMS OF CREATION AND MANAGEMENT OF INTERNATIONAL RESERVES: LESSONS FOR UKRAINE

N. I. Lytvynenko, D.E., Ass. Prof., SHEI «National Mining University»

The theoretical and practical results of the study of the problem of formation and management of international reserves in Ukraine are presented. The optimal size of Ukraine's gold and currency reserves were calculated using three methods. The greatest risks of the balance of payments of Ukraine that have the greatest influence on the size of reserves were estimated.

Keywords: international reserves, imports, exports, broad money, short-term external debt stocks, IMF metric.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Задоя А. О.

Надійшла до редакції 1.06.17 р.

УДК 338.22: 352/354

ОЦІНКА РІВНЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВЛАДИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГУЛЯТОРНОГО ВПЛИВУ

І. В. Колупаєва, к. е. н., доцент, Харківський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, volirinawork@gmail.com

У статті представлено оцінку рівня ефективності діяльності органів державної влади щодо реалізації регуляторного впливу. На основі узагальнення інформації про діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування шляхом аналізу оприлюднених даних на офіційних сайтах оцінено обсяг наданої інформації, охарактеризовано структуру регуляторних актів, що застосовуються обласними державними адміністраціями в Україні. Розраховано кількісні показники регуляторної діяльності обласних державних адміністрацій, на основі яких надано рекомендації щодо вдосконалення рівня ефективності діяльності регуляторних органів державного впливу на обласному рівні.

Ключові слова: ефективність діяльності органів державної влади, регуляторний вплив, регуляторна діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, регуляторний акт, результативність регуляторної політики держави.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день уряди по всьому світу стикаються із запитом стосовно поліпшення якості регулювання, що певним чином впливає на економічну систему і економічне зростання. Відповідь на цей запит багато в чому залежить від побудови результативної системи оцінки ефективності державного регулювання, яка на практиці супроводжується низкою складнощів на етапах постановки мети оцінки, збору даних, а також вибору індикаторів та інструментів аналізу, що у підсумку впливає на отримання неоднозначних результатів оцінки та їх непридатність для прийняття рішень щодо вдосконалення державної політики в сфері регулювання. З метою нівелювання зазначених проблем та враховуючи те, що важливість оцінки регуляторної політики та відповідно регуляторних втручань високо оцінюється на рівні всіх урядів і парламентів, своєчасними стають аспекти аналізу ефективності діяльності органів влади в процесі проведення регуляторних реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підвищення ефективності державного регулювання в контексті забезпечення економічного зростання і загальної ефективності економічної системи представляє великий інтерес як серед теретиків, так і серед практиків. Вагомий внесок у вирішення проблеми оцінювання ефективності діяльності органів влади зроблено вітчизняними і зарубіжними науковцями, серед яких А. Глушко [1], О. Кілієвич [2], О. Літвінов [3], В. Малига [4], Р. Нолл [5], О. Осінська [6], Л. Павлюк [7], Л. Сьюроу [8] та інші. Незважаючи на опрацьованість значного кола питань щодо оцінки регуляторної політики, такі аспекти як визначення та аналіз ефективності діяльності органів влади щодо реалізації регуляторного впливу знаходяться поза площиною досліджень вчених. Тому запропоновано провести детальний якісний аналіз оприлюднення результатів регуляторної діяльності ОДА та ЦОВВ, визначити структуру РА, розрахувати кількісні показники регуляторної діяльності за ОДА та з використанням кластерного аналізу узагальнити отримані результати.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення рівня ефективності діяльності органів влади щодо реалізації регуляторного впливу. Для досягнення поставленої мети були вирішені такі завдання: проведено якісне дослідження з метою виявлення обсягу надання інформації щодо регуляторної діяльності відповідними органами на офіційних сайтах; визначено структуру регуляторних актів; визначено кількісні показники регуляторної діяльності за ОДА та здійснено кластерний аналіз з метою розробки рекомендацій із вдосконалення рівня ефективності діяльності регуляторних органів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до представленої у попередніх дослідженнях автора концепції ефективності та результативності регуляторної політики, аналіз регуляторної діяльності органів виконавчої, законодавчої влади та місцевого самоврядування є важливим етапом в контексті визначення рівня ефективності її здійснення.

Зазначимо, що органом, який відстежує здійснення регуляторної діяльності іншими органами, виступає Державна регуляторна служба України (ДРСУ) [9–11], яка на своєму сайті оприлюднює відповідні звіти, де віддзеркалюється виконання органами зазначених законом вимог. Недоліком цих звітів є відсутність надання всієї інформації щодо здійснення регуляторної діяльності в аналітичній формі: в описовому вигляді з наданням окремих цифр визначається реалізація вищезазначених положень. Саме тому було вирішено узагальнити діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування шляхом аналізу оприлюднених даних на офіційних сайтах.

Перш за все органи мають планувати свою регуляторну діяльність, що передбачає формування відповідного плану на майбутній рік не пізніше 15 грудня поточного року (стаття 7 [12]). В разі внесення змін це має бути підтверджено відповідним внесенням змін до плану та його оприлюдненням. ДРСУ наголошує про [9–11] недостатній рівень відповідності затвердженим планам. Для встановлення узагальнюючої оцінки та

для оцінювання регуляторної діяльності кожного органу необхідні повні дані. Таким чином, одним із перших показників, який оцінювався, була кількість позицій за планом та кількість позицій, які було внесено у план у формі змін.

Іншим аспектом є надання аналізу регуляторного впливу (АРВ) до розробленого акту, який повинен відображати проблему, вирішення якої має бути досягнуто шляхом його запровадження, цілі регулювання, показники вимірювання результативності його впливу, витрат суб'єктів господарювання і бюджетних витрат, а також включати проведення М-тесту для суб'єктів малого підприємництва. АРВ повинен бути представлений разом з проектом регуляторного акту на сайті. Як зазначає ДРС [9] за цими складовими органи дотримувалися вимог не достатньо чітко: 34 % не містили чіткого визначення проблеми; у 31 % було неправильно визначено цілі регулювання або цілі державного регулювання не відповідали проблемі; 36 % АРВ не містили показників результативності; 32 % АРВ не містили як розрахунків витрат суб'єктів господарювання, так і бюджетних витрат на запровадження державного регулювання; 54 %, підготовка яких потребувала проведення М-Тесту, не містили відповідних розрахунків. В рамках дослідження було визначено кількість АРВ, які було представлено відповідним органом.

Отже, на першому етапі аналізу було проведено якісне дослідження з метою виявлення обсягу наданої інформації щодо регуляторної діяльності відповідними органами на офіційних сайтах, тобто виконання 10-ї з вищенаданих вимог. Фактично регуляторна діяльність представлена такими вкладками: плани підготовки, відстеження результативності (надання плану з відстеження та публікація звітів), надання проектів актів, пояснювальних записок та АРВ, узагальнених звітів щодо діяльності. Таким чином, було оцінено наявність інформації за такими складовими:

$$M(m_1, m_2, m_3, m_4, m_5) \quad (1)$$

де: m_1 – наявність плану на сайті (плюс зміни або зі змінами);

m_2 – представлення звітів з результати-

вності регуляторних актів;

m_3 – представлення аналізів регуляторного впливу та можливість доступу до ознайомлення з ними;

m_4 – звітність про регуляторну діяльність досліджуваного органу;

m_5 – реєстр регуляторних актів.

Оприлюднення проектів актів та пояснювальних записок надається разом з АРВ, отже їх кількість, наданих на сайті відображає фактично активність органу. Для дослідження було обрано обласні державні адміністрації (ОДА) – 25 сайтів та органи виконавчої влади – 65 сайтів (Міністерства – 21 сайт, Національні комісії – 4 сайти, Служби – 20 сайтів, Агентства – 10 сайтів, Інспекції – 4 сайти, Інші центральні органи виконавчої влади – 4 сайти, Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом – 6 сайтів). ОДА були проаналізовані окремо від інших органів виконавчої влади через те, що їх вплив обмежується відповідною територією, але не обмежується за характером. І навпаки всі інші органи виконавчої влади мають відповідну сферу впливу, яка поширюється на всю територію країни. Результати аналізу сайтів обласних державних адміністрацій надано у табл. 1.

Щодо висвітлення даних про 2017 р., то варто зауважити, що дані щодо звітів з результативності та АРВ надані на період дослідження (травень 2017 року). Натомість дані щодо планування РА на 2017 р. повинні обов'язково бути на сайті. Саме за цим показником в розрізі планування спостерігається найвищий відсоток – 96 %.

В цілому має місце позитивна тенденція: з 2014 р. по 2017 р. відсоток стало зростає. Досить добре представлено звіти з результативності дій РА: за 2016 р. 96 % ОДА надали відповідну інформацію, а навіть за 4 місяці 2017 р. – вже 48 %. Також за досліджуваний період за цим показником збільшується відсоток оприлюднення. Натомість погіршення спостерігається щодо надання АРВ: у 2016 р. кількість сайтів зменшилася на 4%, а у 2017 р. – інформацію надало 40 % ОДА, що менше ніж представлення звітів. Це свідчить про незначне, але сповільнення активності регуляторної діяльності. Найбільш несприятлива ситуація склалася з наданням реєстрів та звітів. Звітність щодо

Аналіз оприлюднення результатів регуляторної діяльності обласними державними адміністраціями

Орган влади	Наявність плану на сайті (плюс зміни або зі зміна- ми)				Представлення звітів з результативності регуля- торних актів				Представлення аналізів регуляторного впливу та можливість доступу до ознайомлення з ними				Звітність про регуляторну діяльність досліджувано- го органу				Реєстр регуляторних актів			
	m1				m2				m3				m4				m5			
	Роки																			
	2017	2016	2015	2014	2017	2016	2015	2014	2017	2016	2015	2014	2016	2015	2014	2016	2015	2014		
Вінницька ОДА	+	+	+	+	-	+	+	+	+	-	+	+	+	-	+	-	-	+		
Волинська ОДА	+	+	+	+	-	+	+	+	+	-	+	+	-	-	+	-	+	-		
Дніпропетровська ОДА	+	+	-	-	+	+	-	+	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-		
Донецька ОДА	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	-	+	+	-		
Житомирська ОДА	+	+	-	-	-	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	-	-		
Закарпатська ОДА	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+		
Запорізька ОДА	+	+	+	+	-	+	+	+	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-		
Івано-Франківська ОДА	+	+	-	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+	+	+	-	+	-		
Київська ОДА	+	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	-		
Кіровоградська ОДА	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-		
Луганська обласна військово- цивільна адміністрація	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
Львівська ОДА	+	+	+	-	+	+	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-		
Миколаївська ОДА	+	+	-	-	-	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	-	+	-		
Міська державна адміністрація м. Києва	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+		
Одеська ОДА	+	-	-	-	-	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	-	-	+		
Полтавська ОДА	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+		
Рівненська ОДА	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
Сумська ОДА	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+		
Тернопільська ОДА	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+		
Харківська ОДА	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	-	-	-		
Херсонська ОДА	+	+	-	-	+	+	+	+	-	-	+	-	-	+	+	+	+	-		
Хмельницька ОДА	+	+	-	-	+	+	+	+	-	-	+	-	-	+	+	+	-	+		
Черкаська ОДА	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-		
Чернівецька ОДА	+	+	+	+	-	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+		
Чернігівська ОДА	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+		
Відсоток оприлюднення	96%	88%	64%	56%	48%	96%	92%	72%	40%	80%	84%	64%	80%	48%	24%	80%	32%	20%		

регуляторної діяльності органу є важливим джерелом інформації щодо оцінки його

ефективності. Для формування вичерпної інформації (особливо щодо перегляду РА)

необхідно мати звіти за ряд років. На жаль, за 2015 р. його надали лише 48 % ОДА, а у 2014 р. – лише 24 %.

Найгірша ситуація з реєстром. Якщо за 2016 р. його представили 80 % ОДА, то за 2015 р. лише 32%. Крім того надана інформація не є системною, що не дозволяє робити узагальнені висновки щодо процесів публікації, збору зауважень, проведення обговорень, погодження з регуляторним органом, прийняттям, відстеженням результативності та переглядом з реалізацією відповідних наслідників щодо отриманих результатів (скасування чи внесення змін у РА). Саме тому в подальшому буде оптимізовано процес прийняття РА з визначенням фак-

тичних показників обліку та запропоновано уточнене моделювання з розширеним переліком показників обліку для забезпечення вичерпним аналітичним матеріалом для проведення подальшого дослідження. В цілому зазначимо, що за обрані роки спостерігається позитивна тенденція щодо оприлюднення результатів регуляторної діяльності ОДА.

З метою класифікації окремих ОДА запропоновано використати правила (табл. 2.), відповідно яких можливим є віднесення кожного об'єкту дослідження до відповідного рівня висвітлення даних щодо регуляторної діяльності.

Таблиця 2

Значення показників віднесення до відповідного рівня висвітлення даних щодо регуляторної діяльності

Рівень висвітлення	Значення
Дуже високий рівень висвітлення	{1; 1; 1; 1; 1}
Високий рівень висвітлення	{0; 1; 1; 1; 1}; {1; 0; 1; 1; 1}; {1; 1; 0; 1; 1}; {1; 1; 1; 0; 1}; {1; 1; 1; 1; 0}
Середній рівень висвітлення	{0; 0; 1; 1; 1}; {0; 1; 0; 1; 1}; {0; 1; 1; 0; 1}; {0; 1; 1; 1; 0}; {1; 0; 0; 1; 1}; {1; 0; 1; 0; 1}; {1; 0; 1; 1; 0}; {1; 1; 0; 0; 1}; {1; 1; 0; 1; 0}; {1; 1; 1; 0; 0}; {1; 1; 1; 0; 0}; {1; 1; 1; 0; 0};
Низький рівень висвітлення	{1; 1; 0; 0; 0}; {1; 0; 1; 0; 0}; {1; 0; 0; 1; 0}; {1; 0; 0; 0; 1}; {0; 1; 1; 0; 0}; {0; 1; 0; 1; 0}; {0; 1; 0; 0; 1}; {0; 0; 1; 1; 0}; {0; 0; 1; 0; 1}; {0; 0; 0; 1; 1}
Дуже низький рівень висвітлення	{1; 0; 0; 0; 0}; {0; 1; 0; 0; 0}; {0; 0; 1; 0; 0}; {0; 0; 0; 1; 0}; {0; 0; 0; 0; 1}; {0; 0; 0; 0; 0}

За результатами аналізу було отримано узагальнену характеристику, яка дозволяє стверджувати, що з 2014 р. по 2016 р. відбулися значні зміни щодо рівня надання даних: переважна більшість ОДА (60 %) мають всю необхідну інформацію на сайті проти лише 12 % у 2014 р., та 24 % у 2015 р. По 16 % ОДА у 2016 р. знаходяться в групах з високим та середнім рівнях, і лише 1 область – Рівненська ОДА – крім планів не надає жодної інформації щодо регуляторної діяльності за всі роки дослідження, що дає підстави розглядати її як виключення та стверджувати про повне ігнорування керівництвом вимог закону. Щодо 2014 р. в 6 областях (24%) також відсутня практична вся інформація, що не дозволяє отримати порівняльні дані, але за 2015 р. в цю групу

було віднесено лише Рівненську ОДА. Найкращими серед досліджуваних об'єктів за всі роки є Луганська обласна військово-цивільна адміністрація та Чернівецька ОДА, які не лише надають вичерпну інформацію, але у дуже зручній формі на власних сайтах. Незмінно середній рівень за всі роки у Харківської ОДА через відсутність реєстру актів та звітів про діяльність. Стрімка динаміка спостерігається у Хмельницька ОДА, яка з 2014 р. з фактичною відсутністю даних за 2015 р. вже має середній рівень, а у 2016 р. – найкращий рівень, що віддзеркалює відповідальне відношення керівництва до віддзеркалення регуляторної діяльності. Подібне стрімке зростання спостерігається в Херсонській ОДА та Івано-Франківській ОДА. В цілому, на 2016 р. інформація щодо

здійснення регуляторної діяльності ОДА надана на високому рівні, але недостатність даних за попередні роки не дає можливості отримати картину в динаміці, а що особливо важливо – форма надання даних не є задовільною і вимагає суттєвого вдосконалення, про що йтиметься далі.

Крім якісного аналізу висвітлення да-

них було проаналізовано структуру РА, які є діючими на разі в ОДА – на 01.01.2017 р. Адже на відміну від центральних органів, які мають відповідне тематичне призначення, ОДА в рамках своїх повноважень не обмежені напрямками впливу. Результати аналізу надані на рис. 1.

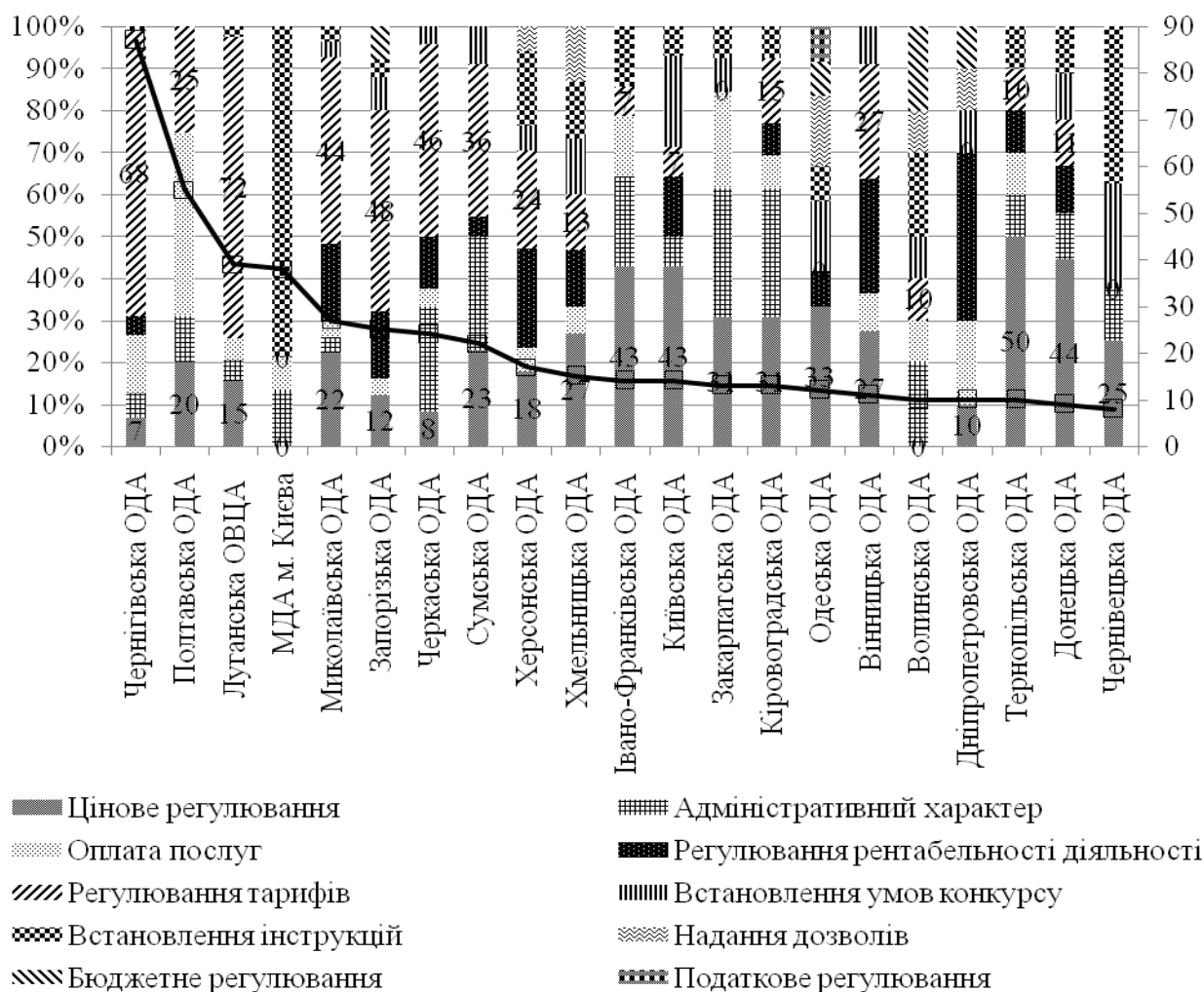

Рис. 1. Структура регуляторних актів обласних державних адміністрацій

Аналізуючи рис. 1 звернемо увагу, що серед наданих категорій представлені лише окремі напрями регуляторної діяльності, що свідчить про обмеженість повноважень цих органів щодо використання всіх важелів або відсутність вмотивованості відносно їх запровадження. Так найменш розповсюдженими виявилися податкові важелі регулювання, а найбільш поширеними – цінові. Окремо було винесено регулювання рентабельності діяльності, яке також пов'язано з ціновим регулюванням. Ці два напрями регулювання є пріоритетними. Варто звернути

увагу, що серед ОДА, де середнє значення кількості РА близько 10 (більшість ОДА, крім Чернігівської ОДА, Полтавської ОДА, МДА м. Києва і Луганської ОВЦА) ці РА займають відчутне місце: від 10% до 50%. Натомість в зазначених чотирьох областях, які є лідерами за кількістю РА, вони поступаються тарифному регулюванню.

В цілому на цінове регулювання та обмеження норми рентабельності приходить в середньому близько 33 %: від 60 % у Тернопільській ОДА до повної відсутності у Волинській ОДА та м. Києві. Тарифне ре-

гулювання превалює серед ОДА, які мають найбільшу кількість РА. В цілому ці три види регулювання покривають більше 50% всіх регуляторних актів за всіма установами. Виключенням варто визнати структуру РА Міської державної адміністрації м. Києва, в якій переважають РА щодо встановлення інструкцій (79 %) переважно інфраструктурного характеру, що обумовлено специфікою життєдіяльності столиці країни. Означена структура дає важливу інформацію щодо оцінювання результативності впливу РА, адже концентрація РА відповідного змісту дозволяє розробити типові показники оцінювання впливу цих актів для покращення контролю за їх реалізацією.

Наступним етапом є оцінка рівня ви-

світлення даних центральними органами виконавчої влади. З обраних 64 сайтів інформація актуальна та надана 47; на двох сайтах (Державна служба статистики України і Державне агентство України з управління зоною відчуження інформація) інформація надана, але вона не актуальна; 2 відомства (Державне агентство рибного господарства України і Національна поліція України) посилаються на відповідні Міністерства (Міністерство аграрної політики та продовольства України і МВС). Таким чином, 26,5 % центральних органів не надають інформацію щодо здійснення ними регуляторної діяльності. Результати за іншими державними органами (47 сайтів було взято за 100 %) надані на рис. 2

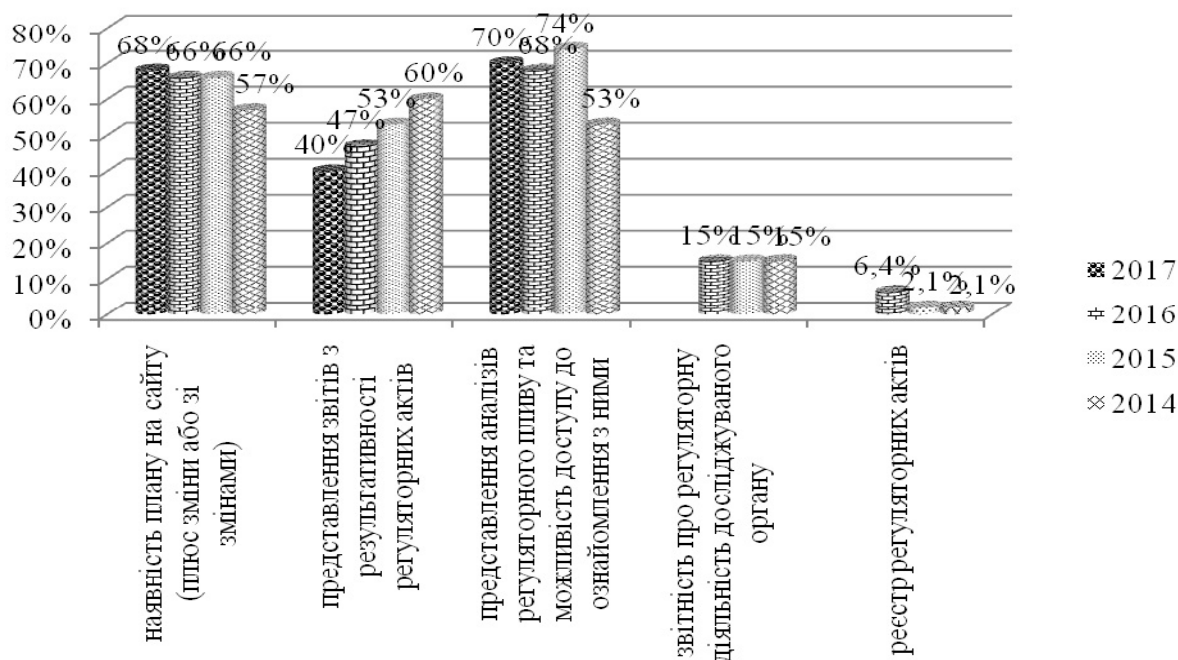

Рис. 2. Аналіз оприлюднення результатів регуляторної діяльності центральними органами виконавчої влади

Перш за все зазначимо, що ситуація з центральними органами державної влади (ЦОДВ) значно гірша ніж з ОДА. Серед останніх всі надають інформацію в більшому чи меншому обсязі. Натомість серед ЦОДВ, як було зазначено вище, лише 73,5 % її представляють і серед них склалася така ситуація. На відміну від ОДА, де краще відображені плани та звіти з результативності, тут краще за всі інші категорії надано АРВ, хоча за значеннями вони нижче ніж в ОДА. Надання інформації щодо планування ді-

яльності за обрані роки надано приблизно на одному рівні (66 %) крім 2014 р. (57 %). Позитивною варто вважати тенденцію до зростання оприлюднення планів, а негативною є стаке зменшення ЦОДВ, які викладають звіти з результативності за всі роки: з 2014 р., за який вони були надані 60 %, у 2016 р. – цей показник становить 47 %. Такі дані не дозволяють об'єктивно оцінювати рівень ефективності моніторингу ЦОДВ результативності РА через відсутність належних даних. Вкрай несприятлива ситуація склалася

із звітами: за обрані роки вони були представлені лише на 15 % сайтів ЦОДВ, а найгірша – із реєстрами, які надають лише 6,4 % за 2016 р., і лише 1 (!) ЦОДВ за 2014–2015 рр. – Державна фіскальна служба, незважаючи на значну кількість РА. Враховуючи незначну активність інших ЦОДВ, що витікає з планових показників, залишається незрозумілим чому ці органи не ведуть реєстри, а в разі їх наявності – чому не висвітлюють. Отже, в цілому висвітлення результатів регуляторної діяльності ЦОДВ на відміну від ОДА є незадовільним, що підтверджується розподілом за рівнями, який було здійснено за правилами табл. 2.

Таким чином, за результатами якісного аналізу ефективності діяльності органів державної влади у формі визначення рівня висвітлення даних щодо регуляторної діяльності можна стверджувати, що рівень серед ОДА є високим, що відображає високу відповідальність посадових осіб. Натомість серед ЦОДВ 26,5 % взагалі не надають подібну інформацію, а більшість всіх інших надають її вкрай незадовільно та погано.

Наступним етапом аналізу є кількісний вимір. Регуляторну діяльність, як було зазначено вище, здійснюють органи місцевого самоврядування та виконавчої влади. Було проаналізовано всі обласні районні адміністрації щодо надання відповідної інформації. Варто зазначити, що рівень представлення інформації дуже сильно відрізняється. Найбільш ёмно представлено дані на сайті Сумської ОДА. На жаль, більшість інших сайтів не надають такої всеохоплюючої інформації, що не дозволяє проводити комплексне оцінювання по всій можливій множині параметрів, що особливо стосується перегляду актів та скасування недійсних.

Висвітлена тенденція скасування актів по роках свідчить про наявність значної кількості актів, які не відповідають принципам регуляторної політики, а отже можуть навіть шкодити ринковим відносинам, більшість з яких відноситься до ОМС – органів місцевого самоврядування. Питання оцінювання ефективності регуляторної діяльності цих органів є окремих питань, яке потребує детального окремого дослідження через значну кількість суб'єктів, так як кожна область налічує сотні сіл, селищ та малих міст,

які мають ці органи і здійснюють відповідну діяльність. Кожний з цих суб'єктів охоплює невелику кількість об'єктів впливу, але не зменшує важливість оцінювання ефективності їх діяльності. Більшість ОДА не надають узагальненої інформації про регуляторну діяльність ОМС, які знаходяться на їх території, окремі розміщують посилання на відповідні сайти (Одеська ОДА) або надають реєстри по кожному ОМС окремо (Полтавська ОДА), що враховуючи велику кількість об'єктів значно ускладнює збір узагальненої інформації і не дозволяє визначити загальний рівень активності ОМС. Саме тому в аналізі було використано дані виключно по ОДА, не враховуючи РДА та ОМС через нестачу даних по більшості об'єктів аналізу.

На основі аналізу наявних даних за ОДА та ЦОДВ було виокремлено показники, які мають місце фактично по всім об'єктам дослідження:

$$N(n_1, n_2, n_3, n_4, n_5) \quad (2)$$

де: n_1 – кількість актів, поданих за планом;

n_2 – кількість актів, поданих як додаток до основного плану;

n_3 – кількість АРВ;

n_4 – кількість відстежень результативності;

n_5 – кількість діючих регуляторних актів.

Враховуючи надані вище головні положення забезпечення здійснення державної регуляторної політики з вихідних показників було розраховано такі похідні: кількість запланованих актів всього (k_1); питома вага РА, внесених до додаткового плану, в загальній кількості планів (k_2); відношення кількості АРВ до запланованих всього актів (k_3). Отже, для аналізу було сформовано групу показників з трьох розрахункових та двох первинних: кількості РА всього та кількості відстежень результативності.

Для узагальнення отриманих результатів було здійснено кластерний аналіз з використанням ієрархічних та неієрархічних методів. Відношення окремих ОДА до кластерів та характеристика останніх за середніми значеннями показників надана на рис. 3.

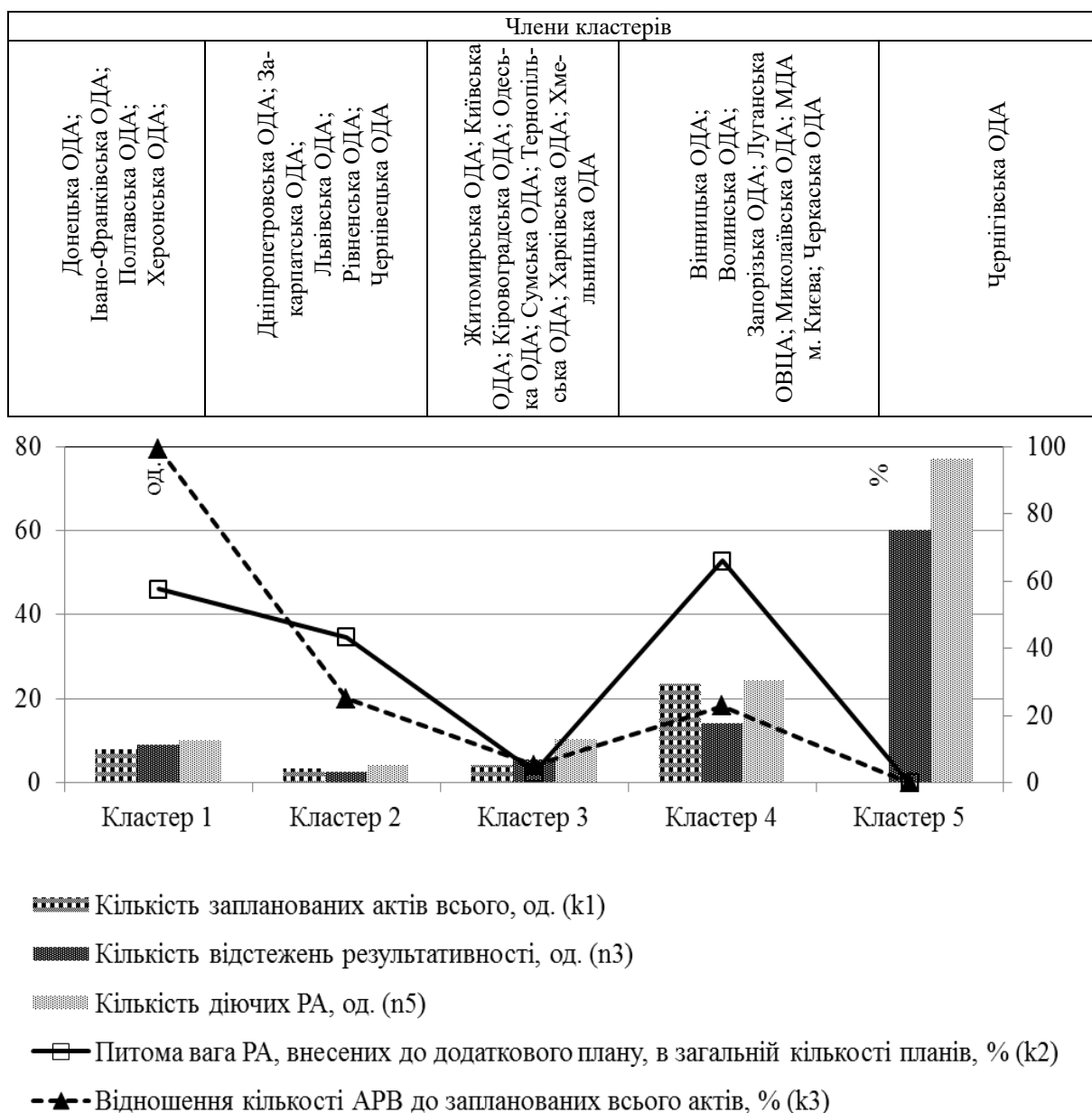

Рис. 3. Склад кластерів та їх характеристика за середніми значеннями показників

Перший кластер характеризується досить високим рівнем відстеження результативності РА в порівнянні з плановими показниками та незначною кількістю діючих РА. Крім того, саме цьому кластеру властиві найвищі значення покриття АРВ планових значень. Хоча має місце додатковий план, що свідчить про недостатнє виконання принципу послідовності. Другий кластер відрізняється вищим рівнем послідовності у плануванні, але значно нижчим рівнем представлення АРВ. В цілому регуляторна активність ОДА з цього кластеру є низькою. В третьому кластері всі показники мають низький рівень, що характеризує його як

найбільш пасивного з точки зору регуляторної активності, хоча він є найбільш чисельним з поміж інших. Четвертий кластер варто визначити як найактивніший, але з недостатнім рівнем надання АРВ та недосконалим плануванням. Останній кластер, який включає лише одну область відрізняється найвищими показниками відстежень, кількості АРВ та діючих, але відсутність даних про планування не дозволяє зробити однозначні висновки. В будь-якому разі Чернігівська ОДА є гіперактивною з точки зору регуляторної діяльності, ніж всі інші досліджені ОДА.

Висновки. Таким чином, проведений кластерний аналіз дозволив визначити рівень впливу обраних показників на розподіл об'єктів між групами та дати характеристику кожній групі, що буде використано для розробки рекомендацій із вдосконалення рівня ефективності діяльності регуляторних органів (безпосередньо для ОДА). Представлена аналітична оцінка рівня ефективності діяльності органів влади щодо реалізації регуляторного впливу дозволяє виявити приховані проблеми та означити шляхи їх вирішення. Проведений якісний та кількісний аналіз надає Державній регуляторній службі України реальну оцінку результатів діяльності органів влади, яку необхідно врахувати у подальшому при прийнятті стратегічних рішень.

Література

1. Глушко А. Д. Оцінка ефективності державної регуляторної політики у сфері внутрішньої торгівлі в Україні / А. Д. Глушко // ПолтНТУ. Економіка і регіон. – 2012. – № 6 (37) – С. 82–89.
2. Кілієвич О. І. Економічний аналіз державної політики: навч. Посібник / О. І. Кілієвич. – К.: НАДУ, 2011. – 78 с.
3. Літвінов О. В. Ефективне здійснення державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності на місцевому рівні / О. В. Літвінов // Матеріали наукового семінару. – Павлоград, 2006. – 60 с.
4. Малига В. А. Вплив перегляду регуляторних актів на реалізацію державної регуляторної політики / В. А. Малига // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. – 2014. – Випуск 29. Том 1. – С. 190–193.
5. Noll R. G. Economic Perspectives on the Politics of Regulation / R. G. Noll // Handbook of Industrial Organization, edited by Richard Schmalensee and Robert Willig. – Amsterdam: North Holland. – 1989. – Vol. 2. – pp. 1254–1287.
6. Осінська О. Б. Ефективність державного регуляторного механізму формування ринкової соціально-орієнтованої економіки в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / О. Б. Осінська. – Львів, 2013. – 18 с.
7. Павлюк Л. І. Ефективність механізмів регуляторної політики щодо розвитку внутрішнього ринку регіону (на прикладі закарпатської області) / Л. І. Павлюк. – Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2015 р. – № 4 (85) – С. 47–51.
8. Thurow L. C. The Zero-Sum Society: Distribution And The Possibilities For Change / L. C. Thurow. – New York : Basic books, 2008. – 240 p.
9. Інформація про здійснення органами виконавчої влади державної регуляторної політики у 2016 році. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.drs.gov.ua/regulatory_policy/informatsiya-pro-zdijsnennya-organamy-vykonavchoyi-vlady-derzhavnoyi-regulyatornoyi-polityky-u-2016-rotsi/
10. Інформація про здійснення органами виконавчої влади державної регуляторної політики у 2015 році. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.drs.gov.ua/regulatory_policy/informatsiya-pro-zdijsnennya-organamy-vykonavchoyi-vlady-derzhavnoyi-regulyatornoyi-polityky-u-2015-rotsi/
11. Інформація про здійснення органами виконавчої влади державної регуляторної політики у 2014 році. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.drs.gov.ua/regulatory_policy/informatsiya-pro-zdijsnennya-organamy-vykonavchoyi-vlady-derzhavnoyi-regulyatornoyi-polityky-u-2014-rotsi/
12. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 26.11.2016 № 1160-15. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>.

ОЦЕНКА УРОВНЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВЛАСТИ ПО РЕАЛИЗАЦИИ РЕГУЛЯТОРНОГО ВЛИЯНИЯ

*И. В. Колупаева, к. э. н., доцент, Харьковский торгово-экономического института
Киевского национального торгово-экономического университета*

В статье представлена оценка уровня эффективности деятельности органов государственной власти по реализации регуляторного влияния. На основе обобщения информации о деятельности органов исполнительной власти и местного самоуправления на основании анализа опубликованных данных на официальных сайтах оценен объем предоставляемой информации охарактеризована структура регуляторных актов, применяемых областными государственными администрациями в Украине. Рассчитаны количественные показатели регуляторной деятельности областных государственных администраций, на основе которых даны рекомендации по совершенствованию уровня эффективности деятельности регуляторных органов государственного влияния на областном уровне.

Ключевые слова: эффективность деятельности органов государственной власти, регуляторное влияние, регуляторная деятельность органов исполнительной власти и местного

самоуправления, регуляторный акт, результативность регуляторной политики государства.

ESTIMATION OF THE LEVEL OF EFFICIENCY OF PUBLIC AUTHORITIES IN THE IMPLEMENTATION OF REGULATORY INFLUENCE

I. V. Kolupaeva, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., Kharkiv Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics

Estimation of the level of efficiency of public authorities in the implementation of regulatory influence is presented. On the basis of generalization of information on the activities of executive authorities and local self-government and through the analysis of published data on official sites, the volume of provided information and the structure of regulatory acts used by regional state administrations in Ukraine have been characterized. The quantitative indicators of regulatory activity of regional state administrations have been calculated. On the basis of analysis recommendations for improving the level of efficiency of activity of regulatory bodies of state influence at the regional level have been provided.

Keywords: efficiency of activity of state authorities, regulatory influence, regulatory activity of executive authorities and local self-government, regulatory act, effectiveness of state regulatory policy.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Прушківською Е. В. Надійшла до редакції 16.05.17 р.

УДК 330:111.66

ТЕОРИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОИЗВОДСТВА ОБЩЕСТВЕННЫХ БЛАГ

*В. С. Горбанев, аспирант, horbanyov@gmail.com,
ГВУЗ «Национальный горный университет»*

В статье рассматриваются наиболее распространённые в экономической теории концепции, обосновывающие государственное присутствие в финансовой сфере. Создана классификация концепций государственных финансов в зависимости от системообразующего понятия – отражения сущности процессов, которые протекают в сфере государственного финансирования. Показана связь между тем или иным концептуальным подходом к построению государственных финансов и спецификой организации производства общественных благ.

Ключевые слова: государственное финансирование, финансовое хозяйство, налогообложение, общественные блага, общественный договор.

Постановка проблемы. Вопросы государственного обеспечения общественными благами сохраняют и увеличивают интерес к себе со стороны различных социально-политических наук. Это вызвано тем, что современное общество уже не может существовать без некоторого регулярно предоставляемого набора услуг и благ, которые поступают от государственного сектора экономики. В связи с вышесказанным возникает следующий вопрос: какой меха-

низм лежит в основе процессов производства и предоставления общественных благ государством?

Понимание принципов работы этого механизма заключается в осмыслении теорий государственного финансирования. Они непосредственно влияют на способы распределения ресурсов, направляемых на достижение определенных целей, связанных с удовлетворением потребностей населения.

Различные теории государства легли

в основу создания многообразных концепций государственных финансов (особенно, касающихся формирования материальных и денежных средств, их приобретения и расходования) неразрывно связанных с самим существованием государства и осуществлением его функций. В этой статье мы рассмотрим основные концепции теорий государственных финансов, предпосылки их формирования и влияние на производство общественных благ.

Анализ последних исследований и публикаций. Тематика масштабов расходов государства постоянно является предметом дебатов как специалистов, так и политиков, однако до настоящего времени не были выработаны концепции, на основании которых строятся устойчивые обязательства по производству общественных благ, финансируемых из бюджета государства.

Осуществляя расходы, государство реализует свои функциональные обязанности – удовлетворяет общественные потребности. Если бюджетные доходы являются средством для достижения цели государственного финансового хозяйства, то бюджетные расходы – стоимостной оценкой произведенных общественных благ (государственных услуг), основной целью и мотивом рационального государственного финансового хозяйства.

Государственное финансовое хозяйство функционирует как хозяйство, которое формирует свои доходы и осуществляет за счет них расходы, и всем этим процессам имманентен государственный финансовый контроль. Система перераспределения доходов и расходов именуется государственными финансами. Государственное хозяйство призвано производить общественные (коллективные) блага (государственные услуги), а совокупная оценка этих благ и потребностей определяет государственные доходы и расходы [1, с.5].

Целесообразность расходов государственного бюджета требует логического обоснования. И в этом случае находят применение различные теории и подходы, из которых наиболее часто используемыми являются «эффект Веблена» и «оптимум Парето».

«Эффект Веблена» указывает на

субъективную природу государственных расходов, возникающих при функционировании институтов, или бюрократической зоны, преследующей денежные интересы прежде всего высших слоев населения, «праздного класса» [2]. В то время как «оптимум Парето» определяется как положение, в котором невозможно улучшить чье-либо благосостояние путем трансформации товаров и услуг в процессе производства или обмена без ущерба для благосостояния какого-либо индивида [3, с.174].

Эти методы получили широкое распространение среди специалистов, обосновывающих целесообразность использования государственных средств при создании общественных благ, однако парадигмальные аспекты принципов финансирования практически остаются нераскрытыми, что и является недостатком, на наш взгляд.

Вопросами теоретических основ государственного финансирования и историческими предпосылками становления и развития науки о государственных финансах занимаются следующие современные экономисты: А. Хомутенко, В. Ковалев, А. Козырин, В. Опарин, В. Пушкарева, С. Юрий, В. Федосов [4-6]. Признавая научный вклад вышеуказанных ученых как значительный задел в систематизацию теоретических основ становления и развития финансовой науки, отметим, что теоретические истоки науки о государственных финансах требуют дальнейших исследований.

Формулирование цели статьи. Определить фундаментальные подходы государственного финансирования, направленные на создание и воспроизведение общественных благ.

Изложение основного материала исследования. Наука о государственных финансах понимается как изучение способов получения и рационального перераспределения средств государством. Объективным идеалом финансового хозяйства можно считать такую организацию этих способов, когда государство может эффективно выполнять свои функции, а переход этих средств от предприятий и домашних хозяйств – не ухудшать экономическое положение хозяйствующих субъектов. Средства, полученные из частного сектора экономики,

должны воспроизводиться в виде соответствующего набора эффективных и полезных услуг, оказанных государством фирмам и домашним хозяйствам. Очевидно, что понимание существа государственных расходов вытекает целиком из понятия о сущности государства, его роли и функциях, обусловливается организацией государства, формой правления, устройством правительственных учреждений, задачами экономической политики, наличием государственного и общественного финансового контроля и т.д.

Таким образом, предметом науки о государственных финансах является исследование способов наилучшего удовлетворения материальных и денежных потребностей государства. Эта наука об общественном хозяйстве, имеющая своей задачей изложение тех норм, которые должны быть соблюдаемы при получении материальных и денежных средств, необходимых для выполнения общественных целей.

В древнем мире финансовая наука, если вообще уместно говорить о существовании именно такой науки, носила исключительно прикладной и этический характер. Существование государства предполагало сбор налогов и расходование основной их части на безопасность и инфраструктуру. Этим вопросам были посвящены отдельные фрагменты работ в первую очередь Ксенофонта, Платона, Аристотеля [7].

В средние века этой науки также почти не существовало вследствие слабого развития финансового хозяйства. Тем не менее, представители философской школы схоластов, и прежде всего, Фома Аквинский, активно развивали мысль о праве государя в интересах общего блага прибегать к налогам в силу нехватки собственных средств. Однако Фома Аквинский высказывается против государственных долгов, которые, по его мнению, подрывают уважение подданных к государю и ослабляют государство [8]. Франческо Петрарка в своем сочинении «О лучшем управлении общим делом, службами и достоинстве государя» проводит мысль, что государь должен лишь в крайнем случае прибегать к увеличению налогов, и активно выступает против откупщиков [9, с. 83-94].

Возникновение науки о государственных финансах, а скорее ее значимых начал, можно относить лишь к XV столетию [10, с. 29–54]. Первоначально такая наука развивается в итальянских и немецких торговых городах-государствах, княжествах и республиках. Можно утверждать, что это был период меркантилизма в развитии науки о государственных финансах. Именно в то время отмечается прочная взаимосвязь исследований проблем налогообложения (прежде всего акцизов), а также развития внешней и внутренней торговли.

Возникновение финансовой науки обязано прежде всего следующим ученым: Диомеде Карафа, Маттео Пальмьери, Франческо Гвиччардини и Джованни Ботеро, которых видный американский экономист Йозеф А. Шумпетер предложил называть «камералистами» (от *camera* (лат.) – комната-сокровищница) [11 С. 202.]. Они выступали за умеренные налоги, за необходимость и желательность соотнесения доходов и расходов, за направление дополнительных доходов на рост общего благосостояния. Однако работы этих ученых, по замечанию Шумпетера, носят сугубо нормативный характер, в них не было попытки анализа ситуации или даже описания конкретных хозяйственных случаев.

Начиная с выдающегося английского экономиста Уильяма Петти, наука о государственных финансах идет рука об руку с развитием науки о государстве и политической экономии, отражая в себе практически все их течения. Работа У. Петти «Трактат о налогах и податях» стал точкой размежевания меркантилизма и классической теории в науке о государственных финансах. Он рассматривает причины и пути снижения тягот различных видов расходов, различные способы налогообложения (земельный налог, пошлина, подушная подать, десятина и акциз), а также их администрирование вплоть до наказаний [12, с. 205-262].

В эпоху Просвещения, говоря об основаниях налогообложения, следует отметить такого мыслителя, как Т. Гоббс. В работе «Основы философии. Часть третья. О гражданине» он говорит об абсолютном праве государя облагать подданных налогами. Вместе с тем он указывает на необходи-

мость соблюдения умеренности и равномерности в распределении налогов, при этом отдает предпочтение налогам косвенным, которые, согласно его концепции, уплачиваются пропорционально имущественному состоянию [13, с. 270–426].

В дальнейшем на первый план выступают трактовки подходов к налогообложению, согласно которым предпочтение отдается прямым налогам. Представителем этого направления является Дж. Локк. В трактате «Некоторые соображения о последствиях снижения процента и роста стоимости денег» Локк подробно пишет о прямом налогообложении, высказывая при этом важную мысль о введении единого налога, которая впоследствии стала использоваться различными финансовыми течениями до настоящего времени. Дж. Локк старается доказать, что в стране с преобладанием земледелия налоговая нагрузка падает на земельную собственность. Более того, все другие налоги, в особенности на товары, тоже в конечном счете уплачивает земледелец [14].

Пьер де Буагильбер оставил ряд работ по вопросам государственных финансов. Вероятно, он был первым, кто подробно остановился на вопросе взаимосвязи расходов и доходов и их сбалансированности, порекомендовав усилить налогообложение богатых, которые накопили свое богатство путем «преступлений и насилия» [15].

Важный вклад в становление финансовой науки внес Франсуа Кенэ и возглавляемая им физиократическая школа экономической теории. В ряде своих произведений он доказывал мысль о том, что, поскольку сельское хозяйство является единственным конечным источником богатства, государственные финансы можно значительно упростить, введя единый прямой сельскохозяйственный или земельный налог пропорционально земельной ренте [16]. Более того, физиократы оказали большое влияние на развитие других отраслей науки о государственных финансах. Они приобщили финансовые явления к сфере исследования политической экономии и тем способствовали их дальнейшей научной разработке. Физиократы создали теорию переложения налогов. Своим учением о чистом доходе они поло-

жили начало дальнейшему развитию столь важных для вопросов обложения теорий поземельной ренты и дохода, внесли существенный вклад в анализ различий и перспектив прямого и косвенного налогообложения.

Следующим этапом в развитии науки о государственных финансах стала всемирно известная работа Адама Смита «Богатство народов». Об этой работе Й.А. Шумпетер написал следующее: «Сочинение состоит из пяти книг. Пятая, самая обширная (28,6% всего объема), являет собой почти самостоятельный трактат о государственных финансах. Ей предстояло превратиться в основу для всех трактатов XIX века по данным вопросам...» [11, С. 238]. А. Смит стал классиком не только экономической теории, но и науки о государственных финансах. Ему принадлежит заслуга выяснения связи между финансами, народным хозяйством, а также зависимости финансового хозяйства от народного.

По мнению А. Смита, поскольку существует три источника народного богатства: земля, труд и капитал – следовательно, возможны различные формы налогообложения в зависимости от источника дохода. Он рассматривает налоги не каждый в отдельности, а в общей связи друг с другом. А. Смитом сформулированы ставшие сегодня общепринятыми правила налогообложения: а) налогоплательщики должны платить налоги в соответствии со своей платежеспособностью; б) размер каждого налога должен быть точно определен, как и время, способ и место его платежа; в) любой установленный налог должен взиматься в удобное время для налогоплательщика и максимально рациональным способом; г) налоги должны быть организованы так, чтобы издержки их взимания были минимальными [17].

В итоге следует отметить, что на рубеже XVIII в. благодаря А. Смигу и его предшественникам была сформирована наука о государственном финансировании, ставшая одной из наиболее динамично развивающихся. Долгое время в области финансовой науки велись споры о природе ее явлений. Ряд теоретиков пытались для логической стройности связать их с каким-либо

одним базовым принципом. Благодаря этому возникло несколько финансовых теорий. На основе исследования таких подходов нами создана следующая классификация концепций государственных финансов в за-

висимости от ключевого понятия, отражающего сущность процессов, которые протекают в сфере государственного финансирования.

Таблица 1

Классификация концепций государственных финансов

Ключевое понятие теории	Тезис	Классические представители
Потребление	Государственные финансы есть потребление материальных благ	Ж.Б. Сей
Обмен	Государственные финансы как результат обмена услугами между обществом и государством	Ш. Монтескье
Производство	Государственные финансы есть результат производства государством материальных благ	Г. Шторх
Страхование	Государственные финансы как система управления страховой премией общества	Д. Рикардо
Предельная полезность	Государственные финансы как результат предельной полезности	А. Маршалл, Дж.Б. Кларк

Как свидетельствует таблица 1, среди всех наиболее распространенных подходов к исследованию государственного финансирования, доминирующими являются те, которые в качестве системообразующего понятия используют потребление, обмен, производство, страхование и принцип предельной полезности. Рассмотрим их более подробно.

1. Концепция, основанная на потреблении услуг. Продолжатели учения А. Смита связывали все финансовые явления с потреблением. Представителем этой теории является французский экономист Жан Батист Сэй [18, с. 57]. Суть его взглядов заключается в том, что государственные финансы являются непроизводительным потреблением материальных благ. Поскольку такой вид потребления ради выполнения функций государства неизбежен, то его необходимо ограничить минимально допустимыми пределами, т.е. потреблением неизбежным, но подлежащим ограничению возможно минимальными пределами. Расходы государственных органов играют роль, аналогичную той, какую играет город для деревни. С того момента, как денежные средства налогоплательщиком выплачены государству, их стоимость для плательщика утрачена. Однако, когда эта стоимость будет использована государством, она будет поте-

ряна для всего общества в целом. Всякий налог, непропорциональный той пользе, какая получена от государства, является степенью нерациональности и неэффективности деятельности этого государства.

2. Теория взаимного обмена. Ряд английских и французских авторов, и прежде всего Ш. Монтескье, сформировали идею о том, что в основе государственных финансов лежит явление обмена. Имеет место обмен государственных услуг на определенную долю дохода и имущества частных лиц и предприятий. Первоосновой налога является не своеволие государства, а феномен естественного порядка. Обществу необходима совместная деятельность, поддержанию которой налогоплательщики содействуют, обменивая свои материальные средства на услуги, оказываемые государством. Государство является производителем общественных благ, которые предоставляются нуждающимся в них гражданам.

3. Идея государственного производства благ. Некоторые немецкие авторы полагали, что государство – это часть общества, являющаяся производителем нематериальных богатств. Собственно, материальные богатства производят предприятия и домашние хозяйства, которые преобразовываются в блага безопасности, правосудия, просвещения и т.д. В частности, данной по-

зиции придерживался известный экономист Генрих Фридрих фон Шторх. Так, он писал: «...если признать, что доход нации равен её валовому продукту без какого бы то ни было вычета капитала, то следует также признать, что эта нация может непродуцировать всю стоимость своего годового продукта, не причинив ни малейшего ущерба своему будущему доходу. Продукты, которые составляют капитал нации, не могут быть потреблены» [19, с. 65–82]. Государство – это значительный преобразователь и производитель нематериальных благ и услуг. Любой вид государственного расхода, чтобы быть производительным, должен в результате возвращать издержки и приносить выгоду. Стоимость богатств, составляющих государственные расходы, полностью восстанавливается в ценности произведенных ими благ.

4. Концепция страхового учреждения. Согласно этой теории, государство рассматривается как своеобразное страховое учреждение, которому экономические агенты платят за охрану и сбережение своей собственности и богатства определенную премию. Вопрос государственных финансов – наиболее эффективное распределение выплаченной страховой премии в зависимости от того риска, который берет на себя государство по основным видам реализуемых государственных функций. Крупнейшим представителем этой теории является Давид Рикардо. Имея большой опыт практической работы, он полагал, что главным источником государственных доходов является прибыль предприятий. Конкретная форма налога не является существенной. Однако общее налогообложение должно быть организовано государством эффективно и справедливо [20]. Кроме того, согласно данным социальным теориям, налог служит средством сокращения заработной платы трудящихся и источником содержания праздных классов и социальных групп. Таких взглядов придерживался, например, Ф. Лассаль [21]. Рассматриваемое теоретическое направление оказало огромное позитивное влияние на разработку вопросов о прогрессивном налогообложении и налогах на наследство и капитал.

5. Теория предельной полезности.

Большинство ученых классиков маржинализма, прежде всего англичанин А. Маршалл и американец Дж. Б. Кларк, указывали на связь между основными принципами построения государственных финансов и явлением предельной полезности [22, 23]. Государственные доходы и расходы, обусловленные требованиями общественного порядка, – это доходы и расходы предприятий и домашних хозяйств, употребленные на общественные потребности, но полезность которых весьма индивидуальна, их ценность определяется субъективно. Государственные доходы и расходы оцениваются по среднему показателю всех субъективных оценок [24]. Необходимость сосуществования вызывает необходимость траты каждого экономического агента в пользу общего благосостояния. Раз имеются коллективные потребности, отличные от индивидуальных, то удовлетворение их может быть достигнуто только через употребление дохода в пользу государства, которое выполняет необходимые для общественной жизни функции. Кроме того, именно на принципе граций субъективных полезностей маржиналисты основывали свою концепцию прогрессивного налогообложения. Современные исследователи, такие как Дж. М. Бьюкенен и Р. Масгрейв, работавшие в сфере государственного финансирования, придерживались маржиналистских концепций, рассматривая различные финансовые институты государства [25].

Выводы. Вышеизложенные концепции государственных финансов позволяют сделать вывод о неоднозначности подходов к построению эффективной системы государственного финансирования. Это продиктовано тем, что каждый из этих концептов характерен для определенного социального устройства общества и соответствующей эпохи. Возьмем, к примеру, концепт предельной полезности. Он используется, как правило, в капиталистических обществах, где государство определяет результативность каждого дополнительного вмешательства в жизнь общества. Допустим, для строительства новой школы либо университета учитывается масса факторов, влияющих на его размеры и размещение, поскольку целью является оптимальный результат мероприя-

тия, выраженный в минимизации затрат государства и получении дополнительной пользы для общества в целом.

Такой подход неприменим к обществам с плановой экономикой, потому что он противоречит основным целям такого общества. Если поставлена цель подготовить *n*-количество кадров, то государство будет создавать условия для подготовки именно такого количества, чтобы реализовать план. В то время как для капиталистического общества было бы неприемлемым повышать затраты только лишь для того, чтобы иметь *n*-количество подготовленных специалистов, предусмотренное планом. В стране с плановой экономикой для создания общественных благ будут руководствоваться концепцией взаимного обмена, которая подразумевает неотделимость общества от государства. Государство предоставляет блага взамен на обязательство членов общества соблюдать правила и следовать предписанному курсу.

Резюмирующим выводом будет следующее утверждение. Ключевое отличие государственного финансирования от частного заключается в том, что оно должно быть постоянным. Общество не может обходиться без армии или полиции, школ, больниц и прочих благ, носящих характеристики общественных. Поскольку государство согласно «договору» обязуется поддерживать эти блага, так и граждане обязуются за них платить. Это основной принцип работы механизма создания общественных благ.

Раскрытие основных характеристик теорий государственного финансирования дало возможность подойти к анализу механизма предоставления общественных благ с учетом концептуальных подходов науки о государственных финансах на различных этапах развития общества. В XX веке и до настоящего времени под влиянием вышеописанных концепций сложилась и используется методика бюджетирования. В современных условиях было бы разумным оценить минусы каждой из концепций и создать такие принципы, которые бы включали большую часть положительных сторон и снижали влияние негативных черт.

Литература.

1. Яснопольский Л. Н. Государственные доходы и расходы / Л. Н. Яснопольский. – М. : Нар. право, 1907. – 29 с.
2. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – 367 с.
3. Шумпетер Й. А. Десять великих экономистов от Маркса до Кейнса / Й. А. Шумпетер. – М. : Институт Гайдара, 2011. – 400 с.
4. Хомутенко А. В. Теоретичні витoki науки про державні фінанси / А. В. Хомутенко // Економіка та держава. – 2015. – №8. – С. 100-104.
5. Ковалев В. В. Основы теории финансового менеджмента / В. В. Ковалев. – М. : «Проспект», 2007. – 536 с.
6. Пушкарева В. М. Становление финансовой науки как науки о финансах государства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jourclub.ru/3/953/2/>
7. Железнов В. Я. Экономическое мировоззрение древних греков / В. Я. Железнов. – М. : Либроком, 2012. – 257 с.
8. Бандуровский К. В. Проблемы этики в «Сумме теологии» Фомы Аквинского / К. В. Бандуровский // Вопросы философии. – 1997. – № 9. – С. 156—162.
9. Корелин М. С. Петрарка, как политик / М. С. Корелин. – М. : Типография А. Л. Поплавского, 1910. – 248 с.
10. Baskin J., Miranti Jr. P. A History of Corporate Finance / J. Baskin, Jr. P. Miranti. – Cambridge, 2003. – 364 p.
11. Шумпетер Й. А. История экономического анализа / Й. А. Шумпетер, в 3-х т. – СПб. : Экономическая школа, 2001. – Т. 1. – 552 с.
12. Ман Т. Богатство Англии во внешней торговле / Меркантилизм. под ред. И. С. Плотнокова. – Л. : ОГИЗ-СОЦЭКГИЗ, 1935. – 320 с.
13. Гоббс Т. Сочинения в двух томах / Т. Гоббс. – М. : Мысль. Редакции философской литературы, 1991. – Т. 2. – 646 с.
14. Locke J. Locke on money / John Locke, ed. by P. Kelly. – Oxford, 1991. – 336 p.
15. Буагильбер П. Рассуждения о природе богатства, денег и налогов / П. Буагильбер. – М. : Горький, 1973. – 501 с.
16. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ. – М. : СОЦЭКГИЗ, 1960. – 387 с.
17. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : СОЦЭКГИЗ, 1962. – 684 с.
18. Say J. B. A treatise on political economy; or the production distribution and consumption of wealth. Translated from the fourth edition of the French / J. B. Say. – Batoche Books Kitchener, 2001. – 520 p.
19. Цвайнерг И. История экономической мысли в России. 1805–1905 / И. Цвайнерг. – М. : Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2008. – 416 с.
20. Риккардо Д. Сочинения в пяти томах / Д. Риккардо. – М. : Госполитиздат, 1955. – Т. 1. – 339 с.
21. Бушанський В. В. Лассаль Фердинанд. Політична енциклопедія / В. В. Бушанський. – К. : Парламентське видавництво, 2011. – 391 с.

22. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл, в 3-х т. – М. : Прогресс, 1983. – Т. 1. – 416 с.

23. Кларк Дж. Б. Распределение богатства / Дж. Б. Кларк. – М. : Гелиос АРВ, 2000. – 368 с.

24. Блюмин И. Г. Субъективная школа в поли-

тической экономике / И. Г. Блюмин, в 2-х т. – М., 1928. – Т. 1. – 442 с.

25. Buchanan J., Musgrave R. Public Finance and public choice / J. Buchanan, R. Musgrave. – Cambridge, 2001. – 282 p.

ТЕОРІЇ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСУВАННЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ВИРОБНИЦТВА СУСПІЛЬНИХ БЛАГ

В. С. Горбаньов, аспірант, ДВНЗ «Національний гірничий університет»

У статті розглядаються найбільш поширені в економічній теорії концепції, що обґрунтовують державну присутність у фінансовій сфері. Створена класифікація концепцій державних фінансів в залежності від системоутворюючого поняття як відображення суті процесів, які протікають в сфері державного фінансування. Показано зв'язок між тим чи іншим концептуальним підходом до побудовування державних фінансів і специфікою організації виробництва суспільних благ.

Ключові слова: державне фінансування, фінансове господарство, оподаткування, суспільні блага, суспільний договір.

STATE FINANCING THEORY AS A METHODOLOGICAL BASIS FOR INVESTIGATION OF PUBLIC GOOD PRODUCTION

V. S. Horbanov, post-graduate student, SHEI «National Mining University»

The most widespread concepts in economic theory which substantiate the state presence in the financial sphere are dealt with. Classification of public finance concepts is created depending on the backbone concept as a reflection of the essence of the processes that are taking place in the sphere of state financing. The connection between this or that conceptual approach to the construction of public finances and the specifics of the public good production organization is shown.

Keywords: state financing, financial economy, taxation, public goods, social contract.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Петрунею Ю. Є. Надійшла до редакції 28.04.17 р.

УДК 63:338(477)

ФАКТОРИ СТАБІЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Е. В. Прушківська, д. е. н., проф., ДВНЗ «Запорізький національний технічний університет»,

em.prushkovskaya@gmail.com,

К. Г. Черномаз, аспірант, ДВНЗ «Запорізький національний технічний університет»,

katyach1992@gmail.com

В статті виокремлено основні аспекти сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. З'ясовано, що повноцінне та безперебійне функціонування сільськогосподарського виробництва можливе за умови взаємоузгодження основних факторів сільськогосподарського виробництва. Виокремлено чинники стабілізації сільського господарства. Проаналізовано структуру капітальних інвестицій в сільське господарство України 2013–І кв. 2017 рр. Обґрунтовано необхідність встановлення зв'язків між такими категоріями, як ресурсний та інноваційний потенціал, розширене відтворення, прибуток та продовольча безпека. Проаналізовано основні складові елементи економічного механізму сталого розвитку у сільському

господарстві. Визначено перспективи розвитку сільськогосподарського виробництва та аграрного ринку України в цілому в умовах глобалізації.

Ключові слова: сільськогосподарське виробництво, природні (фізичні) чинники, соціально-економічні чинники, політичні чинники, капітальні інвестиції, ресурсний та інноваційний потенціал, продовольча безпека.

Постановка проблеми. Сучасний стан економіки України вимагає розробки нових підходів до формування і функціонування рівноважного розвитку економічних систем. Серед впроваджених державою законів та реформ розвитку економіки важливе місце займає механізм забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, що відповідає загальнодержавним та світовим ринковим вимогам та спрямоване на забезпечення стабільного та взаємоузгодженого функціонування галузі.

При цьому важливого значення набуває розробка дієвого економічного механізму регулювання аграрного ринку, який би сприяв оперативному пристосуванню сільськогосподарських товаровиробників до мінливих умов кон'юнктури ринку, вирішенню соціальних та екологічних стратегічних і тактичних завдань, а також збалансуванню взаємозв'язків між чинниками сільськогосподарського виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні та практичні аспекти розвитку сільськогосподарського виробництва та посилення інтеграційних процесів в сучасному суспільстві знайшли своє відображення та набули значного розвитку у наукових працях та дослідженнях таких українських вчених: М. Латиніна [1], Г. Сасенка [8], О. Варченка, А. Баниленка [9], Б. Карпінського [10] та інших. Сучасний етап глобалізаційних процесів потребує нових підходів дослідження та розвитку сільськогосподарського виробництва та аграрного ринку України в цілому.

Формулювання мети статті. Мета даної статті полягає в з'ясуванні факторів стабілізації сільськогосподарського виробництва в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах розвитку ринкових відносин великого значення набуває здійснення державного економічного регулювання аграрного сектору економіки, оскільки цей сектор забезпечує продовольчу та політичну без-

пеку країни. При цьому основною ланкою агропромислового комплексу виступає низькодохідне сільське господарство, ведення якого залежить від природно-кліматичних чинників і має яскраво виражений сезонний, циклічний характер виробництва.

Ефективне функціонування сільськогосподарського виробництва неможливе без обґрунтування і реалізації сучасного економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільського господарства. Необхідно врахувати, що реальна економіка функціонує і розвивається у рамках суспільного виробництва, головною рушійною силою якого є господарський механізм. Його складовою частиною є економічний механізм як конкретне вираження діючих ринкових законів у виробничій системі, яка формується на основі аграрної політики держави.

Узагальнюючи теоретичні положення формування економічного механізму, встановлено близькість наукових думок про його основні складові елементи, структуру, рівні і форми прояву в агропромисловому комплексі. Зазначимо, що кожному зі складових елементів економічного механізму притаманними є особливості та відносна самостійність, але всі вони гармонійно поєднуються і доповнюють один одного. Ринкова економіка вносить нове змістовне наповнення механізму як системи, доповнює його сучасними елементами, спроможними у будь-який кон'юнктурний момент оперативно адаптуватися. Вважаємо, що економічний механізм сільськогосподарського виробництва є системою, яка постійно розвивається, є відкритою і складною, оскільки складається із взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих інструментів, що формуються під дією ринкових законів і державної політики, спрямованих на ефективне використання усіх ресурсів у процесі виробництва та забезпечення його сталого розвитку [1, с.209].

Взаємоузгоджене функціонування факторів сільськогосподарського виробництва

забезпечує повноцінне та безперебійне функціонування сільськогосподарського виробництва та аграрного ринку України в ці-

лому. При цьому важливу роль відіграють чинники стабілізації сільського господарства (рис.1).

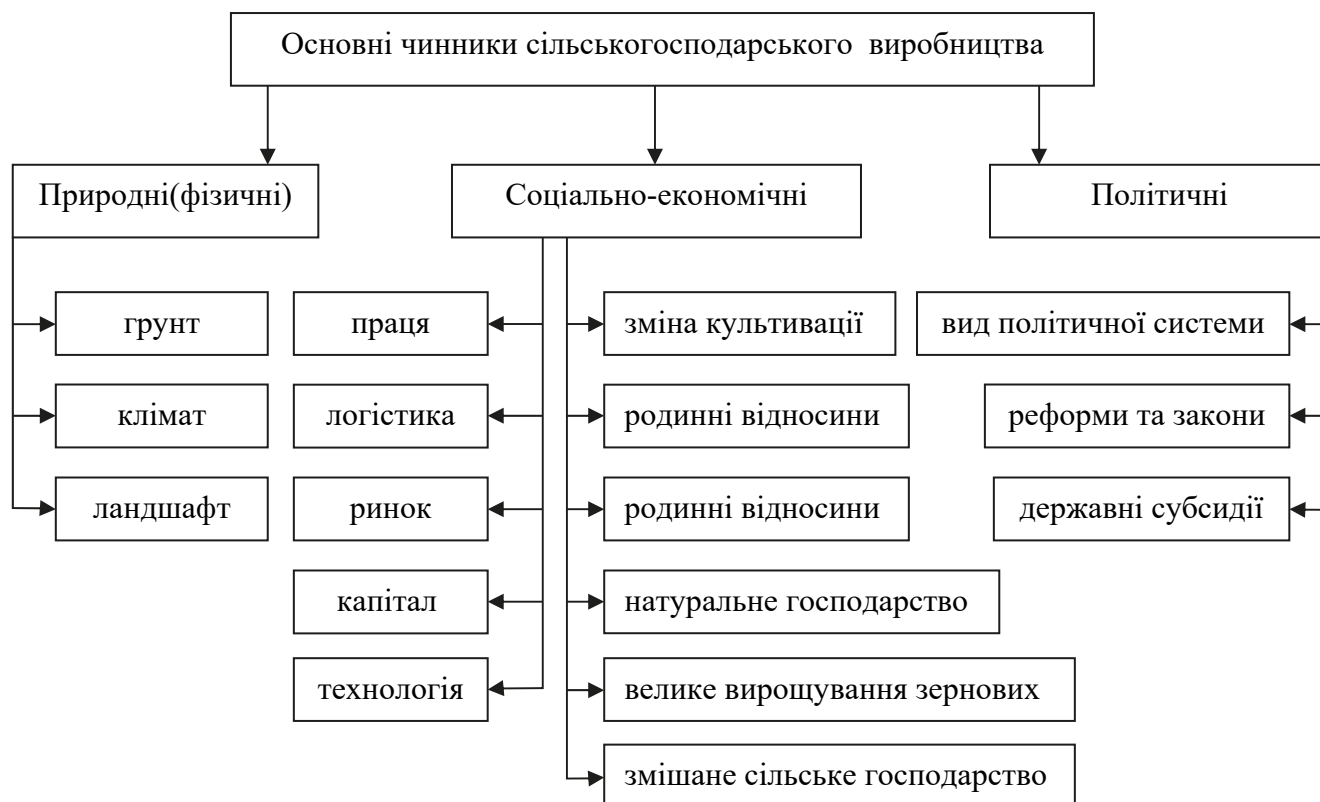

Рис. 1. Основні чинники стабілізації сільськогосподарського виробництва

Що стосується природних факторів, то успішне сільське господарство на великих за розміром територіях вимагає достатньо тривалого літа. Температура визначає зростання рослинності шляхом визначення тривалості вегетаційного періоду. У більш високих широтах стислість літа компенсується більшою тривалістю дня. А тому загальної кількості тепла, що отримується вистачає для дозрівання культур. У свою чергу, у більш низьких широтах, де зима не буває дуже холодною та де практично весь рік триває вегетаційний період, щоб зупинити зростання рослинності, сільськогосподарські операції здійснюються відповідно до сезонів опадів. Також важливо розуміти, що рослини потребують менше вологи в регіонах з помірним кліматом, ніж в тропічних регіонах. Таким чином, одна й та ж кількість опадів може бути достатньою для сільського господарства в помірних регіонах та малою для тропічних регіонів.

Не менш важливими чинниками навколишнього середовища є тип ґрунту та ре-

льеф території (топографія). Ґрунт виступає опорою для рослин, а також в якості основного середовища в якому вода, і всі корисні речовини (крім двоокису вуглецю) поглинаються корінням рослин. Ґрунти за своєю структурою та хімічним складом бувають різні, мають індивідуальну продуктивність в кількості, різноманітності, якості.

Однією з головних особливостей та переваг України є те, що 94 % її територій відноситься до класу рівнинних східноєвропейських ландшафтів та об'єднує типи й підтипи ландшафтів, зміна яких відбувається в широтному напрямку. Топографія впливає на тип сільського господарства, продуктивність якого залежить від ерозії ґрунту, складності його обробки ґрунту, види транспортних сполучень. Також від рельєфу землі залежить механізація сільського господарства. На шорсткуватих, горбистих землях, використання сільськогосподарської техніки неможливо, що підкреслює значні переваги нашої країни в порівнянні з іншими.

Соціально-економічні чинники розвитку сільськогосподарського виробництва теж мають свої унікальні риси та особливості. Так для визначення видів продукції важливо враховувати національні та міжнародні ринки збуту. Фермери вирощують зернові культури, які користуються попитом і задовольняють нові потреби суспільства. Відбувається зміна структури світових ринків на користь одних продуктів іншим. Сьогодні спостерігається надання переваги тростинному цукру перед буряковим, соєвій та пальмовій олії на противагу соняшниковій – що не на вигоду Україні. Також для прикладу, каучукові плантації в Малайзії перепрофілювались на пальмову олію, оскільки попит на каучук впав. Слід зазначити, що визначальну роль продовжує відігравати нижча ціна, причому в окремих випадках не на користь якості. Тому Україні потрібно шукати свою нішу збуту відносно дорожчих, але привабливіших екологічно та за харчовою цінністю продуктів.

Слід відмітити, що ринки змінюються протягом року, і фермери модифікують своє виробництво, щоб задовольнити потреби споживачів. Важливо зазначити, що на територіях поблизу великих населених пунктів доцільно розвивати городництво і виробляти товари (що швидко псуються), та можуть транспортуватися на ринок на короткі відстані без особливих ушкоджень. На територіях далеких від ринку, як правило, ростуть такі продукти, які можуть дозволити собі вартість та умови транспортування на ринок. В цілому відношення до ринку визначає характер сільського господарства, зокрема вартість транспортування на ринок впливає на конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції.

Економічна історія світу фіксує зміни в структурі сільського господарства, що індуковані транспортними засобами. Покращення в сфері транспорту та зв'язків спонукали розвитку регіональній спеціалізації і, таким чином, розширили можливість використання своєрідних особливостей конкретних ґрунтів і кліматичних умов.

Не менш важливим економічним чинником сільськогосподарського розвитку виступає праця. Сільське господарство потребує кваліфікованої робочої сили, яка зможе

об'єктивно оцінити співвідношення сезонів і ґрунту до вирощування культур та своєчасно здійснювати необхідні заходи (вчасний посів, збирання врожаю та інші сільськогосподарські практики), що забезпечить хорошу віддачу землі.

В цьому контексті слід зазначити, що пропозиція праці визначає характер сільського господарства. Інтенсивне сільське господарство є надзвичайно трудомістким і служить яскравим прикладом тиску людини на землю. Фермери, у таких країнах, як Індія та Ява, використовують велику кількість дешевої робочої сили, а не машини. В свою чергу, в Японії і Великобританії, де праця людей коштує дорого, віддають перевагу машинам. При цьому люди, що працюють на фермах, можуть бути як чорноробами, так і кваліфікованими працівниками, що використовують техніку (трактори, комбайни, доїльні машини).

В процесі сільського виробництва з використанням технологій можна не лише полегшити людську працю, а й підвищити врожайність. При цьому можна виокремити два типи технологій: безпосередньо зрошувальні машини та ноу-хао в галузі генної інженерії та комп'ютерної модернізації. Для прикладу в теплицях, з комп'ютерним управлінням, створюються ідеальні умови для високої якості сільськогосподарських культур. Комп'ютер контролює температуру, рівень вологості та кількість корисних речовин для агрокультур. Разом з тим генна інженерія дозволила винайти нові рослини, що здатні протистояти засухам, хворобам і дати вищі врожаї.

Слід зазначити, що сучасне механізоване сільське господарство в значній мірі стало більш капіталомістким. Сьогодні фермери мають вкладати велику кількість коштів в сільське господарство, оскільки необхідно купити сільгосптехніку, хімічні добрива, паркани, насіння. Якщо аграрії зможуть дозволити собі вкласти капітал, продуктивність зростатиме та можна буде досягнути більшого прибутку, що дозволить отримати додаткові інвестиції.

Інвестування має значний вплив на розвиток сільськогосподарського виробництва особливо в умовах глобалізації. Основними джерелами надходження капіталу в

агросферу здебільшого є державне субсидіювання, іноземне інвестування та вкладення

коштів приватними підприємствами та фізичними особами (табл.1).

Таблиця 1
Капітальні інвестиції в сільське господарство України 2013-I кв.2017 рр.

рік	Види інвестування	с/г	рослин-ництво	тварин-ництво
2013	кошти державного бюджету, млн. грн.	861,09	658,73	202,36
	кошти іноземних інвесторів, млн. грн.	253,39	193,84	59,55
	власні кошти підприємств та фізичних осіб, млн. грн.	12485,31	9551,26	2934,05
	інші джерела фінансування	2146,12	1641,78	504,34
	Всього	15745,90	12045,61	3700,29
2014	кошти державного бюджету, млн. грн.	557,32	419,11	138,22
	кошти іноземних інвесторів, млн. грн.	454,58	341,84	112,74
	власні кошти підприємств та фізичних осіб, млн. грн.	13454,89	10118,08	3336,81
	інші джерела фінансування	2287,51	1720,21	567,30
	Всього	16754,30	12599,23	4155,07
2015	кошти державного бюджету, млн. грн.	1998,69	1491,03	507,67
	кошти іноземних інвесторів, млн. грн.	844,73	630,17	214,56
	власні кошти підприємств та фізичних осіб, млн. грн.	20222,02	15085,63	5136,39
	інші джерела фінансування	4013,45	2994,04	1019,42
	Всього	27078,90	20200,86	6878,04
2016	кошти державного бюджету, млн. грн.	4238,77	3259,61	979,15
	кошти іноземних інвесторів, млн. грн.	1300,42	1000,03	300,40
	власні кошти підприємств та фізичних осіб, млн. грн.	34475,83	26511,91	7963,92
	інші джерела фінансування	5027,39	3866,06	1161,33
	Всього	45042,40	34637,61	10404,79
I кв. 2017	кошти державного бюджету, млн. грн.	444,36	384,56	59,80
	кошти іноземних інвесторів, млн. грн.	164,38	142,26	22,12
	власні кошти підприємств та фізичних осіб, млн. грн.	8804,47	7619,70	1184,78
	інші джерела фінансування	1372,10	1187,46	184,64
	Всього	10785,30	9333,97	1451,33

Джерело: [2, 3]

Капітальні інвестиції в українську галузь сільського господарства в 2016 році склали 44 мільярди гривень, що є рекордом за всю історію незалежності країни і в 1,5 рази перевищує показник 2015 року.

Досягнуті в 2016 році обсяги капіталовкладень у сільське господарство є рекордними для галузі за весь час незалежності України і свідчать про високий рівень її інвестиційної привабливості. За даними прес-служби Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» така тенденція пов'язана з тим, що інвестори позитивно оцінюють рівень прибутковості своїх вкладень у майбутньому. Також на динаміку інвестицій вплинули перспективи збільшення експорту вітчизняної сільгосппродукції.

Важливо зауважити, що основним джерелом капітальних інвестицій в 2016 ро-

ці були власні і залучені сільськогосподарськими підприємствами ресурси. При цьому наголошується, що іноземні інвестори поки що не виявили помітної активності. Як повідомляв УНІАН, згідно з даними Державної служби статистики, обсяг освоєних капітальних інвестицій в Україні в 2016 році становив 326,2 мільярда гривень, що в порівнянних цінах на 16,4% більше показника за аналогічний період 2015 року. За даними Міністерства аграрної політики і продовольства, експорт української аграрної продукції за підсумками 2016 року зріс на 4,5% порівняно з 2015 роком і становив 15,5 мільярда доларів (42,5% всього експорту України). Експорт аграрної продукції з України в 2015 році становив 14,6 мільярда доларів (38,1%) [4].

Населення планети зростає, а отже

росте і попит на продукти харчування, і тому сільське господарство лишатиметься перспективним напрямком розвитку для будь-якої країни. Україна у цьому плані має безліч переваг – сприятливі погодні умови, чорноземи, традиційна спеціалізація на агропромисловості. Не вистачає – модернізації виробництв, технологій, капіталу, «господарської руки». Лише за останні два роки інвестиції ЄБРР в українське сільське господарство склали близько півмільярда євро.

Сьогодні в Україні розпочато процес дерегуляції в агросекторі. Міністерство аграрної політики та продовольства України за оцінками різних європейських та національних агентств є лідером у реформуванні підвідомчої йому сфери економіки, що сприяє зменшенню розриву між потенціалом агросектору та його фактичними виробничими показниками. «Безумовно, це збільшує інвестиційну привабливість напрямку», – наголошує Андрій Порайко, адвокат, керуючий партнер компанії Everlegal. За його словами, аграрний сектор є єдиним за останні роки, що показує стабільний ріст та прибутковість.

Очікується, що привабливими для інвестування будуть не тільки прямі вкладення у виробництво продукції, а і у розвиток аграрної інфраструктури, розвиток водної логістики, систем зберігання врожаю та виробництво біопалива, оскільки аграрна інфраструктура на даний час є недостатньо розвиненою. Таким чином, в даному аспекті ми можемо говорити одразу про декілька напрямків, які можуть цікавити як внутрішнього, так й іноземного інвестора.

Перший – виробництво продуктів харчування на експорт. Цим інструментом вже досить впевнено користуються великі вітчизняні підприємства – і хлібобулочні, і кондитерські, і лікero-горілчані, і сирні та м'ясні. Якість їхньої продукції не поступається європейським аналогам, а ціна на світовому ринку більш ніж конкурентна. В результаті формується висока маржа, а доходи заходять у валюті.

Експерти передрікають, що за найближчі 5 років українське сільське господарство виросте на третину, а обсяг продукції, що тут вироблятиметься, на 29%.

Інший напрямок – інфраструктура для

сільського господарства. Вже сьогодні Україна посідає третє місце (після Штатів та Євросоюзу) за експортом зерна з часткою ринку в 11%. Причому власники бізнесу цілком реально оцінюють перспективу другого місця. Натомість, місцева, транспортна та обслуговуюча інфраструктура у більшості випадків занадто застаріла і не витримує нарощування обсягів виробництва [5].

Разом з тим, у 2017 році впроваджується нова система держпідтримки аграріїв. Так 1% від аграрної складової ВВП (або 5,5 млрд гривень) – рівень держпідтримки, передбачений на 2017 рік для сільського господарства. Ця нова модель дотування найпроблемніших секторів АПК повинна також компенсувати скасування спецрежиму ПДВ. Одночасно з переходом на цільові програми аграрний сектор України наближається до європейської системи, де, як відомо, діє формат EUR/на гектар/на літр/на голову і т. д.

Ключове питання, яке хвилює всіх учасників ринку – це система розподілу цих коштів та її прозорість. Зі свого боку, Мін-агрополітика готова максимально звузити свої повноваження в цьому процесі, передавши їх на місцевий рівень і під контроль галузевих асоціацій. Також напевно буде крос-перевірка процедури від учасників ринку – претендентів на дотації – а це найбільш скрупульозні й непідкупні аудитори [6].

Соціальні фактори, що впливають на сільське господарство проявляються в низці напрямків: тип господарства, зміна культивування, натуральне господарство, велике вирощування зернових або змішане сільське господарство, що пов'язано з регіональною соціальною структурою. Слід зауважити, що соціальні фактори також можуть впливати на тип культури, що вирощується.

Ці чинники є більш ефективними в племінних культурах. Інший спосіб, в якому соціальні чинники можуть впливати на сільське господарство знаходиться у власності і успадкуванні землі. У багатьох частинах світу земля батька ділиться між його дітьми. Це призводить до поділу вже дрібних господарств в більш дрібні одиниці, які часто нерентабельні як ферми. Яскравим прикладом яких є землі Індії.

Окрім цього, у рамках розвитку економічного механізму сільського господарства необхідно виділити напрями соціального характеру, що базуються на покращенні здоров'я сільського населення, підвищенні загальноосвітньої та професійної підготовки, зайнятості сільського населення, посиленні значущості суспільного статусу сільського жителя. Одним із пріоритетних напрямів соціального розвитку села є забезпечення доступним житлом молодих спеціалістів та їх сімей. При цьому перспективним елементом економічного механізму має стати розвиток агротуризму, ремесел та промислів, що сприятимуть вирішенню проблеми зайнятості сільського населення, росту їх доходів, відродженню та збереженню культурної та національної спадщини регіону.

Узагальнюючи додамо, що група соціально-економічних факторів, що впливають на розміщення світового сільського господарства є надзвичайно суттєвими. Так від населення, яке є основним споживачем сільськогосподарської продукції та забезпечує відтворення робочої сили для галузі, залежить як розвивається те чи інше виробництво сільськогосподарської продукції. При цьому найбільш трудомісткими є виробництво овочів, картоплі, цукрових буряків, деяких інших технічних культур та окремих галузей тваринництва. Також важливим є наявність переробних підприємств, якості транспортних засобів і шляхів сполучення, розміщення великих міст та агломерованих зон, що формують навколо себе приміський напрямок сільськогосподарського виробництва. Також одним з ключових чинників соціально-економічних факторів є науково-технічний прогрес, досягнення якого дозволяють істотно підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва, розширити сфери його поширення.

Політичні фактори також відіграють життєво важливу роль в розвитку сільського господарства. Вид політичної системи (капіталістична, комуністична або соціалістична) визначає структуру сільського господарства. Наприклад, в США, Канаді і в більшості інших країн світу, сільське господарство знаходиться у розпорядженні приватних підприємств. З іншого боку, в Китаї, сільське

господарство повністю знаходиться під контролем уряду, подібне було в колишньому СРСР.

Для прикладу важелі державного економічного регулювання України (податкова, цінова, інвестиційна і зовнішньоекономічна політика, формування відповідного кредитного механізму) повинні дати можливість бурякоцукровій галузі адаптуватися до ринкових умов і забезпечити її стійкий розвиток. Необхідно відзначити, що використання бюджетних асигнувань сільського господарства, у тому числі буряківництва, має в Україні багато опонентів, які виявляють невдоволення стосовно втручання у дію ринкових законів і високої вартості цих заходів. Проте такі грошові впливання існують практично в усіх провідних країнах світу і розглядаються ними як абсолютно необхідний захід у ринкових умовах.

Державна політика щодо земель, іригації, маркетингу, торгівлі безпосередньо впливає на сільське господарство. Крім того, державні субсидії та позики, політика закупівель й збуту сільськогосподарської продукції, міжнародна торгівля, податкова політики уряду також безпосередньо впливають на сільськогосподарське виробництво і його розвиток. У деяких країнах уряд впливає на посіви фермерів у вигляді різних правил, субсидій та квот.

Уряд пропонує консультації, навчання та фінансування для фермерів і, в нових сільськогосподарських районах, може будувати інфраструктуру доріг та дренажу, наприклад, Амазонія. У деяких країнах, наприклад, Кенія і Малайзія, уряд намагаються допомогти кочовим фермерам осісти в одному місці. Деякі урядовці планують і меліоративних фонд земель і вдосконалення схеми.

Що стосується України, то в сучасних умовах реформування практично всіх сфер управління держаною, аграрний сектор не залишився осторонь. Після практично одного-двох (297 голосів) голосування за продовження мораторію на продаж сільгоспземель у жовтні 2016 року був ризик, що питання про ринок землі, як мінімум, відкладено. Але законопроект №5535, що запропонував не безперечну, але життєздатну концепцію проведення земельної реформи,

знову вивів його в розряд актуальних.

Усереднена оцінка втрат від обмежень на обіг сільгоспземель – \$3,3 млрд. на рік, або \$43 млрд. з 2004 року. З огляду на це, земельна реформа мораторію не є доцільною та захищає точно не сільських жителів, рівень добробуту яких зменшено на цю суму. І як прямий наслідок відсутності повноцінної власності на землю – відсутність інвестицій у довгострокові та трудомісткі проекти.

В результаті, хоча офіційний рівень безробіття в сільській місцевості вищий, ніж у місті, лише на 4,4%. Насправді цей показник не враховує маятникової міграції, вимушеної міграції за кордон і включає спотворене поняття самозайнятості: коли люди через неможливість влаштуватися на гідну роботу змушені самостійно обробляти свої угіддя з мінімальним рівнем продуктивності. Маловідомим фактом є й те, що скорочення населення України в основному пов'язано з його сільською частиною, зменшення якої за останні 16 років склало 2,9 млн, або 18,1%, що на 60% вище, ніж темпи зменшення міського населення. Формат земельної реформи залишається дискусійним питанням, і ця дискусія стає все більш активною і професійною. У 2017 році вона повинна привести до консенсусного рішення.

Актуальним питання сільського господарства України є приватизація держпідприємств. З 504 держпідприємств, які перебувають у сфері управління Мінагрополітики, лише 47 за підсумками 2015 року вийшли в плюс. Річний звіт за 2016 рік складає близько одного мільйона гривень збитку. Цей результат господарювання вкупі з високими витратами держави на управління, робить логічним рішення про їх приватизацію. У частині підготовки до приватизації найбільших зусиль доведеться докласти для структурування й обілення земельного банку цих підприємств, який і є їх основним (часто – єдиним) активом.

Де-факто аграрні державні підприємства мають близько півмільйона гектарів сільськогосподарських земель, з яких оформлено менше третини (157000 га). Що не заважає цим землям в обхід державного бюджету активно передаватися корупційними схемами в користування олігархічним

структурам.

Продаж цих держпідприємств істотно не збільшить держбюджет України. Більшість із цих підприємств морально і технічно застаріли, а національний бізнес-клімат, хоча і має тенденцію до покращення, як мінімум в АПК, але ще далекий до оптимального. Приватизація підприємств, 90% з яких показують збиток – це правильне менеджерське рішення, оскільки дозволить позбутися витрат на їх адміністрування, а також дасть цим компаніям стимул і шанс для розвитку. Проте державним контролюючим органам необхідно подбати, щоб продаж підприємств був прозорий та чесний [7].

Вищевикладені чинники сільськогосподарського виробництва надзвичайно пов'язані між собою. Тому для успішного та конкурентоздатного на світовому ринку аграрного сектора країни необхідний суцільний та взаємоузгоджений розвиток усіх факторів виробництва. Для прикладу, вирощування пшениці в Східній Англії залежить від місцевих умов і глобальних ринків. Несприятливі погодні умови означають, що урожай може бути відстрочений, а культури – зруйновані. У свою чергу, у відповідь на коливання попиту та пропозиції змінюються світові ціни на пшеницю. При цьому у іншій частині світу можуть виробляти пшеницю дешевше, ніж в Англії, а тому фермери мають шукати шляхи збереження конкурентоспроможності. Великобританія змогла підтримати конкуренцію та потроїти випуск пшениці за допомогою науки, технології та селекції рослин.

Сталий розвиток сільського господарства також забезпечується оптимальним поєднанням інструментів економічного механізму. Воно й зумовлює основну ціль цього механізму, а саме: забезпечення здатності господарюючих суб'єктів протидіяти впливу негативних факторів, оперативно вносити корективи і реагувати на зміни ринкового середовища. Основним завданням економічного механізму є забезпечення організаційної єдності господарюючих суб'єктів усіх сфер АПК у підвищенні ефективності сільськогосподарського виробництва; створення необхідних умов для перетворення економічних відносин, успішного вирішення проблеми сталого економічного та соці-

ального розвитку галузі.

Важливо зауважити, що в основу відтворювальних процесів розвитку економіки покладено стабільність, стійкість та сталість. Методологічною основою їх прояву є взаємопов'язаність, послідовність, перехід однієї в іншу. Стабілізація – основа сталого розвитку [8, с. 438]. Виділяють виробничу, економічну, фінансову, екологічну та інші складові сталого розвитку. Необхідно розглядати не окрему вузьку спрямованість категорії, а її вплив на розвиток та результати виробництва. Існують різні думки відносно критеріїв, показників і факторів, що визначають сталість розвитку, а саме: прибуток, накопичення, рівень рентабельності, точку безбитковості, показники оцінки фінансового стану та ін. Вони можуть мати місце в оцінці сталості розвитку підприємства будь-якої галузі, але певною мірою відображають специфіку саме сільського господарства.

Водночас, сталість сільськогосподарського виробництва має відмінні ознаки, до яких ми відносимо: ґрунтово-кліматичні, біологічні, екологічні фактори, технологію виробництва, організацію сільських територій, ментальність сільського населення. Встановлено, що основними стримуючими факторами сталого розвитку аграрного виробництва є погіршення родючості і стану ґрунтів, цінові диспропорції в агропромисловому виробництві, високий рівень фінансової заборгованості сільськогосподарських товаровиробників, низький рівень розвитку

інноваційних процесів [9, с.6].

Методологічним підходом до обґрунтування економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва вважається встановлення зв'язків між такими категоріями, як ресурсний та інноваційний потенціал, розширене відтворення, прибуток, продовольча безпека (рис.2).

У ринкових умовах основними факторами впливу на сталий розвиток сільськогосподарського виробництва є витрати, ціна, прибуток товаровиробників. Неврегульованість відносин на агропродовольчому ринку, випередження темпів росту продовольчої інфляції відносно загального рівня інфляції, зумовлюють зниження реальних ресурсів населення. При цьому ціни реалізації сільськогосподарських товаровиробників значно нижче роздрібних цін на аграрну продукцію і продовольство [10, с.139]. У зв'язку із цим, необхідно забезпечити стабілізацію кон'юнктури сільськогосподарської продукції, якої можна досягти формуванням ринкових запасів, що дозволять у періоди росту попиту на аграрну продукцію здійснити реалізацію за реальними цінами. При цьому особливого значення набувають державні інструменти регулювання через товарно-закупівельні інтервенції на ринку з метою забезпечення стабільних цін та умов сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Рис. 2. Зміст складових сталого розвитку сільськогосподарського виробництва [9, с. 7]

Встановлено, що для більшості сільськогосподарських підприємств важливим залишається питання відновлення темпів виробництва, від вирішення якого залежить формування ефективного механізму господарювання. Нині гостро постає проблема розробки дієвих механізмів регулювання агропродовольчого ринку. Наявність великої кількості посередників сільськогосподарської продукції призводить до дисбалансу в цінових відносинах АПК. Подолання кризи у сільському господарстві, яка посилюється під впливом світової кризи, має базуватися на комплексному підході до формування пріоритетних напрямів із урахуванням раціонального поєднання дії ринкового саморегулювання та інструментів державного регулювання.

Вважаємо, що сталий розвиток сільського господарства повинен базуватися на програмно-цільовому підході до управління галуззю в системі економічного механізму сільськогосподарського виробництва, де доцільно виділити цілі та завдання програми розвитку сільського господарства регіону із виділенням організаційно-економічних, технологічних, інституціональних, інноваційних, інвестиційних, соціальних завдань і напрямів їх вирішення у рамках аграрної політики. Програмно-цільовий підхід розвитку сільського господарства передбачає прогнозування розвитку агропродовольчого комплексу. Перспективними сценаріями економічного розвитку сільського господарства країни повинні стати інноваційний розвиток, орієнтований на якісний економічний ріст виробництва, який забезпечує перехід до умов сталого розвитку, потребує значних обсягів фінансових ресурсів і дієвих інструментів державного регулювання. Інерційний розвиток аграрного сектору, який базується на екстенсивних факторах сільськогосподарського виробництва, є неприйнятним відносно забезпечення засад сталого розвитку сільського господарства.

Важливим елементом у системі економічного механізму сталого розвитку сільськогосподарського виробництва є ціновий механізм. Цінові відносини у нинішніх умовах мають базуватися на ринковому ціноутворенні і державному регулюванні цін на основі формування гарантованих цін, що

встановлюються як орієнтир для визначення розмірів державного фінансування і підтримки сільськогосподарських товаровиробників. На цьому базується світовий і, певною мірою, національний досвід розвитку сільського господарства України.

Для визначення гарантованих цін на сільськогосподарську продукцію вважаємо необхідним виходити із нормативного рівня затрат і рентабельності виробництва. Методичною основою розрахунку планових затрат є технологічні карти. Для визначення нормативного рівня рентабельності пропонуємо використовувати метод аналітичних групувань, який дозволяє виявити вплив рівня рентабельності на економічну та соціальну ефективність і таким чином регулювати відтворювальні процеси у галузі.

Очевидно, що різниця між розрахунковою (гарантованою) ціною реалізації та фактичною собівартістю є важливим резервом зниження затрат виробництва, який можна реалізувати за рахунок впровадження інноваційних розробок. У свою чергу, товарна продукція бере безпосередню участь на ринку продовольства як товар (сировина) і є об'єктом економічних відносин між партнерами агробізнесу, в тому числі із представлення інтересів держави (формування продовольчої безпеки регіону, країни за рахунок росту товарності виробництва, реалізації соціальних проектів) [9, с.9].

Важливими напрямками державного регулювання агропродовольчого ринку у сучасних умовах розвитку мають стати заходи, спрямовані на: створення економічних умов захисту вітчизняного товаровиробника, розробку цільової програми сталого розвитку сільськогосподарських підприємств, соціальну підтримку малозабезпечених верств населення продуктами споживчої корзини, забезпечення фахівців сільського господарства житлом за рахунок розвитку іпотечно-земельного кредитування та стимулювання інноваційного підходу до розвитку агробізнесу у сільській місцевості.

У сучасних умовах господарювання для сільськогосподарських підприємств особливого значення набуває не лише збереження ринкових позицій, але й розвиток активної підприємницької діяльності, що базується на розширенні та освоєнні нових

видів агробізнесу. У зв'язку із цим, необхідно активно розвивати диверсифікацію в АПК на рівні регіону, підприємств аграрного сектору, сільськогосподарських товаровиробників і господарств населення.

Висновки. Сталий розвиток сільського господарства має базуватися на дії економічного механізму та комплексі його складових елементів. Основними складовими елементами економічного механізму сталого розвитку у сільському господарстві є цільові програми сталого соціально-економічного розвитку галузі, форми державної підтримки та регулювання, ціноутворення, стимулювання процесу впровадження інноваційних розробок у практичну діяльність підприємств галузі, іпотечне кредитування, розвиток інтеграції та диверсифікації, соціальне забезпечення сільського населення.

Сталість сільськогосподарського виробництва залежить, насамперед, від цілеспрямованої та комплексної взаємодії складових економічного механізму. Сталий взаємоузгоджений розвиток чинників сільськогосподарського виробництва забезпечує здатність господарюючого суб'єкта динамічно підтримувати пропорції в організації діяльності, орієнтованої на інноваційний розвиток, підвищувати соціальну та економічну ефективність, постійно нарощувати темпи розширеного відтворення, метою якого є гарантувати населенню якісні продукти харчування, продовольчу безпеку держави без завдання шкоди навколишньому середовищу.

Література:

1. Латинін М. А. Аграрний сектор економіки

України: механізм державного регулювання / М. А. Латинін. – Х. : Видавництво ХарPI НАДУ «Магістр», 2006. – 320 с.

2. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>

3. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/7644>

4. Інвестиції в сільське господарство в 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://economics.unian.ua/agro/1805417-investitsiji-v-sil'ske-gospodarstvo-v-2016-rotsi-syagnuli-rekordnih-44-milyardiv-griven-eksperti.html>

5. Перспективи-2017: чого чекати українському АПК в новому році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1426443-perspektivi-2017-chogo-chekati-ukrayinskomu-apk-v-novomu-roci>

6. Економіка України - 2017: більше зростання і менше інфляції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/392088/ekonomika-ukrayiny-2017-bilshe-zrostannya-i-menshe-inflyatsiyi>

7. Топ-5 галузей економіки, які першими в Україні прийматимуть зарубіжних інвесторів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2015/12/9/570529/>

8. Саєнко Г. В. На шляху до стійкого розвитку економіки: господарський механізм взаємодії / Г. В. Саєнко, О. О. Папайка. – Донецьк : ДонДУЕТ ім. М. Туган-Барановського, 2005. – 928 с.

9. Варченко О. М. Складові економічного механізму сталого розвитку сільського господарства / О. М. Варченко, А. С. Даниленко // Економіка та управління АПК: Збірник наукових праць. / Білоцерк. нац. аграр. ун-т – Біла Церква, 2012. – Вип. 8 (95). – С. 5–10.

10. Карпінський Б. А. Сталий розвиток економіки: узагальнена модель / Б. А. Карпінський, С. М. Божко. – Л. : Логос, 2005. – 255 с.

ФАКТОРЫ СТАБИЛИЗАЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

*Э. В. Прушковская, д. э. н., проф., Э. Г. Черномаз, аспирант,
ГВУЗ «Запорожский национальный технический университет»*

В статье выделены основные аспекты устойчивого развития сельскохозяйственного производства. Определено, что полноценное и бесперебойное функционирование сельскохозяйственного производства возможно при условии взаимосогласования основных факторов сельскохозяйственного производства. Классифицированы факторы стабилизации сельского хозяйства. Проанализирована структура капитальных инвестиций в сельское хозяйство Украины 2013 – I кв. 2017 гг. Обоснована необходимость установления связей между такими категориями, как ресурсный и инновационный потенциал, расширенное воспроизводство, прибыль и продовольственная безопасность. Проанализированы основные составляющие элементы экономического механизма устойчивого развития в сельском хозяйстве. Определе-

ны перспективы развития сельскохозяйственного производства и аграрного рынка Украины в целом в условиях глобализации.

Ключевые слова: сельскохозяйственное производство, природные (физические) факторы, социально-экономические факторы, политические факторы, капиталные инвестиции, ресурсный и инновационный потенциал, продовольственная безопасность.

FACTORS OF STABILIZATION OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

*E. V. Prushkivskaya, D.E., Prof., K. G. Chernomaz, Post-graduate student,
SHEI «Zaporizhzhya National Technical University»*

The main aspects of sustainable development of agricultural production are highlighted. It was found out that the full and uninterrupted functioning of agricultural production is possible provided that the main factors of agricultural production are mutually agreed. The factors of stabilization of agriculture are listed. The structure of capital investments in the agriculture of Ukraine in 2013 – 2017 Q1 is analyzed. The necessity of establishing links between such categories as resource and innovation potential, expanded reproduction, profit and food security is substantiated. The main components of the economic mechanism of sustainable development in agriculture are analyzed. The prospects for the development of agricultural production and the agrarian market of Ukraine as a whole in the context of globalization are determined.

Keywords: agricultural production, natural (physical) factors, socio-economic factors, political factors, capital investments, resource and innovation potential, food security.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Івашиною О. Ф.

Надійшла до редакції 23.04.17 р.

УДК 330.8.339.375

РИНОК АНТИКВАРІАТУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ

В. В. Чорнобаєв, к. е. н., доцент, ДВНЗ «Національний гірничий університет»

У статті виявлені особливості ринку антикваріату та проведено аналіз його функціонування з погляду інституціональної теорії. Розглянута специфіка усунення асиметрії інформації та виникнення цінової дискримінації завдяки проведенню аукціонів. Проаналізовано механізм формування трансакційних витрат, котрі спричиняють зниження ефективності функціонування ринкового механізму. Розглянуто особливості поглядів вчених на сутність антикваріату як економічної категорії.

Ключові слова: антикваріат, ринок антикваріату, антикварний аукціон, асиметрія інформації, предмети колекціонування, інституціональна теорія, трансакційні витрати, механізми попиту та пропозиції на ринку антикваріату, цінова дискримінація.

Постановка проблеми. Сьогоденний стан економіки України поставив не тільки перед інвесторами, а й простими громадянами завдання по розробці шляхів збереження і примноження власних грошових накопичень. Мова йде про застосування різних, в тому числі нетрадиційних форм інвестування грошових коштів заради збереження покупної здатності в умовах високих темпів інфляції.

В останні роки найбільш поширені

традиційні напрямки інвестування коштів в акції, облігації, нерухомість в даний час мають відносно високі ризики вкладень і вже не гарантують інвесторам спокійного життя і збільшення власного капіталу та навіть збереження купівельної здатності національної валюти. Так, депозитні банківські вклади, котрі користувалися популярністю у простих верств населення, сьогоднішні ставки за якими знаходяться у діапазоні 14–16 %, та у подальшому мають тенденцію до

зниження, не покривають прогнозованих темпів інфляції. Тому більший інтерес в даний час набуло інвестування в альтернативні пропозиції, такі як золото та інші банківські метали, а також вкладення в антикваріат. Дані напрями інвестування є відносно надійними і привабливими особливо у довгостроковій перспективі.

Різновидом напрямків інвестицій є інвестування в культурні цінності. Поряд з перевагами, які забезпечує інвестування в золото та інші дорогоцінні метали, а також вкладення в об'єкти нерухомості, вкладення в антикваріат має ряд додаткових істотних переваг, які роблять цю форму інвестицій привабливою та здатною забезпечувати збереження і примноження наявних грошових накопичень. Підставою для такого твердження є ряд особливостей антикварних речей, як засобу інвестування, які дозволяють виділити цю форму пропозиції грошових ресурсів в окремей досить привабливий напрям інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем, пов'язаних із особливостями функціонування антикварного ринку, не є пріоритетним у вітчизняній економічній науці. Так, наприклад, в економічному енциклопедичному словнику за редакцією Мочерного С.В., де глибоко та водночас компактно розкрито сутність базових економічних категорій і термінів, розширено понятійний і категоріальний апарат видання, проте визначення таких економічних категорій як «антикваріат» та «антикварний ринок» відсутні [1].

Треба зазначити, що найбільш значущими в концептуальному плані для дослідження проблем пов'язаних із функціонуванням ринку антикваріату є роботи економістів-інституціоналістів і неоінституціоналістів, в яких основна увага приділена аналізу економічних інститутів, зокрема, ринків. Роботи в рамках неоінституціоналізму розуміють ринок як інститут, який утворюють норми, правила і обмеження, які оформляють повсякденну взаємодію економічних агентів. Такий підхід можна виявити в роботах таких авторів, як Р. Коуз, Д. Норт та інші [2–3].

Треба зазначити, що українським науковцями А. А. Чухно, П. М. Леоненко,

П. І. Юхименко також досить докладно описано особливості функціонування українських ринків в неоінституціональній перспективі. Ними розкриті поняття інституціональний зміст інфраструктури ринку, типологія ринків та її функції, природа трансакційних витрат, ділової етики стосовно до економіки в цілому [4].

Щодо власне аналізу ринку антикваріату, то у вітчизняній науковій економічній літературі можна зустріти лише поодинокі випадки звернення дослідників до даної тематики. Як приклад, приведемо роботу Швеця В. Є., в якій автором запропонована низка заходів нормативно-правового характеру для вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення інвестицій на ринку антикваріату [5]. Більшість же сучасних вітчизняних економічних досліджень зосереджена у більш широкій сфері, яка стосується культурних цінностей взагалі. Наприклад, Токарева В. О. розглядає актуальні питання щодо особи страховика та страхувальника за договором страхування творів мистецтва, предметів колекціонування та антикваріату [6]. Булах Ю. аналізує автентичність предметів ювелірного антикваріату під час їх експертизи і можливі ознаки фальсифікації тощо [7]. Таким чином, достатньо мало робіт присвячено аналізу як ринку антикваріату так і самій категорії «антикваріат», тому дослідження питань у цьому спрямуванні залишаються відкритими та вимагають подальшого опрацювання.

Формулювання мети статті. Метою статті є аналіз особливостей функціонування ринку антикваріату. Також зроблено спробу розглянути відносно нове і перспективне явище, коли хобі по колекціонуванню, що вимагає не обов'язково значних грошових вкладень, здатне не тільки повернути вкладені кошти, а й забезпечити економічний ефект, який буде супроводжуватися приростом вкладень за допомогою збільшення ринкової вартості предметів антикваріату.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок предметів мистецтва та антикваріату фактично є соціально-економічним культурно-історичним феноменом, який являє собою систему товарного обігу творів мистецтва, засіб розповсюдження та пере-

розподілу культурних цінностей у суспільстві.

На відміну від ринків, на яких представлені інші товари, попит і пропозиція на ринку антикваріату меншою мірою залежить від світових криз. На ньому більшість розрахунків прив'язані до твердої валюти, а також до рідкості предмету. Звичайно у часи криз ціни на більш поширений матеріал колекціонування зменшуються, але на унікальні предмети щонайменше продовжує триматися на стабільному рівні.

Ціни на особливо рідкий антикваріат більше залежать від збільшення або зменшення відомих існуючих екземплярів і в меншому ступені від пропозиції на ринку в окремий час. Такими прикладами зменшення відомих екземплярів може бути лихо природного, техногенного характеру або нещасного випадку, коли відбувається фактичне знищення предмету колекціонування. Іншим прикладом може виступати поява нових предметів завдяки знахідкам археологів та аматорському пошуку.

Однією із особливостей ринку антикваріату є конкуренція знань, яка основана на асиметрії ринку. Це прянюється необхідністю постійно знати, що, коли, де і у кого купити, а якщо треба отримати дохід, то розуміти кому і що можна продати. У багатьох сферах економічної діяльності присутня асиметрія інформації, але на ринку антикваріату вона досягає колосальних масштабів. Багато у чому це заложить від поведінки тих, хто продає антикварні предмети. Це відбувається тому, що оцінити реальну вартість об'єкту продажу дуже важко, необхідно бути експертом і розбиратися в предметах старовини. Також, треба відзначити, що непрофесійний пошук контрагента та швидкість продажу обернено впливає на ціну предмета антикваріату.

Асиметрія інформації – це положення, при якому одна частина учасників ринкової угоди володіє важливою інформацією, а інша частина – ні. В результаті асиметричності інформації виникають інтерналиї, тобто витрати (вигоди), одержувані учасниками даної угоди, які не були обумовлені при її укладанні. Причина виникнення інтерналиї полягає в тому, що трансакційні витрати по збору інформації можуть бути вище гранич-

ного доходу від володіння повною інформацією.

Єдиним дієвим засобом, завдяки якому швидко вдається ліквідовувати асиметричність інформації, є проведення аукціонів. Аукціон завжди починається із тієї ситуації, для якої типова асиметрія інформації. Кожна сторона має в своєму розпорядженні необхідну інформацію та намагається приховати її від інших конкурентів. Кожен покупець оцінює рідкість та якість товару та встановлює для себе максимальну межу зміни ціни. Таким чином важко встановити реальну ціну заздалегідь, вона встановлюється тільки в момент продажу, більш того, ціна в різні періоди проведення аукціону може кардинально відрізнятись.

Найбільшою популярністю у сучасних умовах користуються два основних види аукціонів: англійський і голландський. Англійський аукціон – це аукціон, в якому ставки із кожним обумовленим шагом підвищуються та досягають максимально можливої ціни (твори мистецтва, предмети розкоші), а голландський аукціон – аукціон, в якому ставки навпаки із кожним шагом знижуються до тієї ціни, доки один із учасників не прийме рішення про купівлю (живі квіти, ранні овочі і т.д.).

Особливим різновидом англійського аукціону є закритий аукціон або аукціон «втемну» – це аукціон, в якому ставки виставляються усіма учасниками незалежно один від одного одночасно і товар дістається тому, хто запропонував найвищу ціну. Тому сьогодні аукціони залишаються дієвими засобами усунення асиметрії інформації на ринку антикваріату.

Підтвердженням цього є політика реалізації пам'ятних монет Національним банком України. Практика доводить, що за останні роки відбулося явне зростання попиту та інтересу до пам'ятних монет України як з боку українського суспільства, так і міжнародної спільноти. Так, за повідомленням прес-служби Національного Банку України, в 2016 році було реалізовано 1,13 млн. пам'ятних монет на суму 170 млн. гривень, що вдвічі перевищило дохід від реалізації пам'ятних монет в 2015 році.

Заради боротьби із дилерами та перекупниками нумізматичного сектору анти-

кварного ринку, в минулому році році НБУ відновив традицію проведення нумізматичних аукціонів і вирішив реалізувати весь тираж золотих пам'ятних монет «25 років незалежності України» на публічних аукціонах Універсальної товарної біржі «Контракт-вий дім УМВБ». В цілому, було реалізовано 196 таких золотих пам'ятних монет (49% від їх загального тиражу) на загальну суму 27,78 млн грн., що в середньому складає ціну кожної монети на рівні 141734 грн. [8]. Слід зазначити, що за неофіційними даними планувалось встановити ціну перед випуском даної монети на рівні близько 70000 грн, а реальна вартість завдяки проведенню аукціону та дії ринкових механізмів виросла більш ніж в два рази, і таким чином загальний дохід від реалізації такого предмету колекціонування також збільшився в два рази.

Звичайно, якщо розглядати антикваріат як вкладення в активи, з метою отримання доходу, то інвесторів більше цікавлять наступні параметри: термін, ціна, прибутковість, ліквідність, ризики, динаміка вартості активів, кореляція з іншими активами тощо. Як свідчить практика, в даний час антикваріат дозволяє збільшити вкладений капітал за певних умов у декілька разів, та за досить короткий період часу.

Світовий ринок антикваріату є специфічним, бо він має справу з унікальним товаром: кількість старовинних речей залишається відносно незмінною, навіть якщо попит на них зростає. При цьому ціни регулюються не тільки попитом та пропозицією на ринку, а й такими неціновими факторами, як мода та особисті пристрасті колекціонерів. У зв'язку з цим даний ринок по праву називають елітарним.

Також головною особливістю ринку антикваріату є використання механізму цінової дискримінації – встановлення продавцем різних цін на різні одиниці одного і того ж товару, що продаються різним покупцям. При цьому відмінності в цінах не відображають відмінності в витратах, необхідних для поставки товару обслуговування покупця. Цінова дискримінація застосовується тоді, коли є можливість сегментувати ринок.

Найбільш часто на ринку антикваріату використовується цінова дискримінація I ступеня – коли кожна одиниця товару про-

дається за ціною її попиту, тобто ціни для всіх покупців різні. Приклади такого прояву можна зустріти на аукціонах, коли предмет спершу продається за максимально високу ціну, а потім подібні інколи продаються дешевше у 2–3 рази. Так, у економічно стабільній Польщі, предмет антикваріату – монета Сигізмунда I Старого номіналом три гроша (трояк) відкарбована у 1528 році зі ступенем рідкості R7 (кількість відомих екземплярів 4–6 одиниць) була продана у 2011 році за 31 654 USD, а через п'ять років у 2016 року за 8 500 USD [9]. Такий випадок можна пояснити бажанням покупця володіти цим предметом незважаючи на реальний стан ринку.

Як вже відзначалося, однією із найважливіших рис сучасного ринку антикваріату є асиметричність інформації, тому досить часто виникає проблема співставності показників при проведенні досліджень на даному ринку. Така особливість полягає у різних рівнях вартісної оцінки предметів, які залежать від часу, місця, кількості заінтересованих суб'єктів, кількості відомих предметів, а також у різноманітних параметрах, які аналізуються і слугують характеристиками об'єктів, з якими здійснюють трансакції на ринку антикваріату.

На ринку антикваріату переважають стохастичного виду зв'язки між окремими чинниками впливу на результативні показники. Наприклад, збільшення обсягів продажу однойменних предметів антикваріату не знаходиться у пропорційній залежності з ціною їх реалізації. Оскільки інформованість потенційних покупців про наявність великої кількості однакових предметів колекціонування може призвести до різкого спаду попиту на них, і навпаки – одиничне представлення предметів колекціонування є підтвердженням того, що вони мають високу колекційну рідкість, тому ринкову ціну на них, як правило визначає аукціон [5].

З теоретичних точки зору довгий час при визначенні проблематики цінності товару у якості аксіоми розглядався так званий парадокс А. Сміта, згідно з яким корисні для людей блага, які задовольняють життєво важливі потреби (вода), оцінюються низько, водночас блага менш корисні (діаманти), які задовольняють другорядні потреби, оціню-

ються набагато вище [10]. В продовження даної проблеми Д. Рікардо звертав увагу на те, що «корисність, як виявляється, не є мірилом мінової вартості, хоча, беззаперечно, є її сутністю». На його думку, як тільки товари визнаються корисними, вони «черпають свою мінову вартість із двох джерел: своєї рідкості і кількості праці, необхідної для виробництва» [11].

Продовжуючи свої міркування, вчений стверджував, що рідкісність як джерело вартості придатна для аналізу обмеженого кола товарів, які не можуть бути вільно відтворені. До такого роду товарів він відносив «... деякі рідкісні статуї і картини, рідкісні книги і монети, вина особливого смаку тощо», зазначаючи, що вартість цих товарів «... абсолютно не залежить від кількості праці, необхідної для її виробництва, і змінюється залежно від зміни багатства і схильності людей, які бажають їх придбати» [11]. Також Рікардо враховував ту обставину, що частка унікальних товарів у загальній їх масі є досить незначною, він був переконаний, що рідкість як джерело вартості є скоріш виключенням, ніж загальним правилом. Це також є однією із специфічних рис ринку антикваріату.

Є ще одна обставина, що перешкоджає ринковій оцінці культурної цінності – це рідкість товару. Рідкість – це, за визначенням, співвідношення між існуючою кількістю даного товару та тією кількістю, яка могла б бути використана. Цінність визначається не тільки внутрішніми властивостями речей та їх здатністю задовольняти потреби людини, але ще й тим, скільком споживачам цей предмет доступний. Ціна реагує на те, що люди відчують дефіцит товару, стаючи у результаті тим обмежувачем, який регулює кількість товару, яку здатні купити бажаючі.

Економічними вважаються такі блага, обсяги яких обмежені, а доступ до них нормується через ціни. Економічні блага – це рідкісні блага. Рідкісність, притаманна всім економічним благам, що, в результаті, формує дисбаланс між можливостями економічної системи, які визначаються наявністю цих благ у суспільстві в кожному місці і в кожний момент часу, та бажаннями споживачів отримати певні обсяги благ. Необхідно

вказати, що такий дисбаланс існує за будь-якої ціни рідкісного блага.

Представники неокласичної теорії установили обернену залежність між рідкістю блага та ціною за його одиницю. Так, К. Менгер розрізняв товар і благо. Визначаючи блага – як предмети, призначені для задоволення людських потреб, а товар – як, благо призначене для продажу [12]. Цінність, на думку іншого представника австрійської школи Бем-Баверка, – це те значення певного блага, яке йому надає людина своїм суб'єктивним ставленням. Цінність речі вимірюється граничною корисністю цієї речі.

Учений ілюстрував цю ідею за допомогою прикладу, який став хрестоматійним. Йдеться про аналіз поведінки саїтника, який живе у первісному лісі й вирішує, яким чином використати запас із п'яти мішків зерна. Водночас учений звертав увагу на те, що зменшення кількості мішків зерна буде збільшувати цінність останньої одиниці цього блага. Якщо у саїтника буде лише один мішок зерна, від якого залежатиме життя, цінність останнього буде нескінченно високою.

Така особливість, дуже часто проявляється на ринку антикваріату, коли на цінність предмету прямо пропорційно впливає рідкість блага, котра визначається існуючим його запасом. Згідно закону ринкової рівноваги, при збільшенні пропозиції рівноважна ціна зменшиться, це відбувається завжди, коли збільшується кількість найпоширеніших предметів антикваріату. Але якщо на ринку з'являються дійсно рідкі та унікальні екземпляри, то ціна на них не зменшується, а навпаки – збільшується. У сучасних умовах, це можна пояснити тим, що на ринку присутні не тільки колекціонери, а й посередники (дилери), котрі вкладають гроші в купівлю рідких предметів заради отримання монопольного становища, котре дозволить у майбутньому диктувати свої умови у ціноутворенні [13].

Розкриваючи взаємозв'язок граничної корисності та механізмів ціноутворення, Е. Бем-Баверк виокремив:

– суб'єктивну (індивідуальну) цінність, засновану на особистих оцінках товарів окремими суб'єктами господарювання (покупцями і продавцями);

– об’єктивну (ринкову) цінність – мінові пропорції, які формуються на ринку під впливом конкуренції.

Відтак Е. Бем-Баверк трактував ринкову ціну як рівнодіючу суб’єктивних оцінок товару з боку покупців (максимальна межа ціни товару) і продавців (мінімальна ціна товару). Учений поширює принцип граничної корисності на гроші, вважаючи, що чим багатшою стає людина, тим меншою для неї буде гранична корисність грошей. Збільшення грошового доходу підвищує ціну, яку споживач готовий заплатити за благо. І, навпаки, зменшення грошового доходу підвищує граничну корисність грошей і зменшує ціну покупки. Купуючи на певну суму грошей товар, індивід змушений відмовитись від придбання інших товарів. Акт купівлі відбудеться тільки тоді, коли корисність придбаного товару зрівняється з корисністю грошей, від яких довелося відмовитись заради покупки. Якщо ж припустити незмінність корисності грошей, то очевидним стає зв’язок між кількістю товару, що купується, і ціною, яку споживач готовий заплатити за його одиницю. Оскільки гранична корисність блага буде зменшуватись, то й цінність одиниці блага буде зменшуватись разом із збільшенням обсягу покупки.

Цю взаємозалежність для кожного окремого індивіда і кожного окремого товару А. Маршалл називає законом попиту і формулює його таким чином: «Чим більший запас речей, який має суб’єкт, тим меншою, при рівності інших однакових умов, буде ціна, яку він захоче заплатити за додаткові речі.» Отже, для окремого споживача з фіксованим рівнем доходу гранична корисність може бути виміряною за допомогою ціни.

Досліджуючи різні групи товарів, учений відзначає різну реакцію споживачів у відповідь на зміну ціни і називає її ціновою еластичністю попиту. Він встановлює, що характер кривої попиту пов’язаний із його еластичністю: для товарів еластичного попиту крива більш полого, для нееластичного – більш крута. Здійснюючи побудову функції попиту, учений розглядає два види благ: такі, для яких гранична корисність знижується разом із зростанням їхньої кількості, і такі, для яких гранична корисність за тих же обставин збільшується. Перші були названі

благами, які не насичують, другі – благами, що насичують.

Кількість благ, споживання яких зростає при збільшенні доходу, Слуцький називає відносно необхідними, а ті, запас яких споживач зменшує при зростанні доходу – відносно не необхідними. На основі викладеного і з урахуванням вже відомих умов поведінки споживача, автор виводить закон попиту в новій редакції: «Попит на благо, відносно необхідне, завжди нормальний, тобто зменшується, якщо ціни на нього зростають, і збільшується, коли ціни падають. Попит на благо, відносно не необхідне може в деяких випадках бути аномальним, тобто збільшуватись із зростанням ціни і зменшуватись із її зниженням.» [12].

Також особливості та специфіку функціонування антикварного ринку розглядаються в теорії інституціоналізму. Так Т. Веблен увів поняття престижного споживання, що одержало назву «ефект Веблена». Це явище характерне для багатих власників. Товари для цього класу цінуються за тим, наскільки володіння ними (товарами) відрізняє людину від інших споживачів. Таке демонстративне споживання вважається підтвердженням успіху й змушує середні прошарки населення імітувати поведінку багатих. Звідси Т. Веблен робить висновок про те, що ринкову економіку характеризують марнотратство, заздрісне порівняння, заниження продуктивності [12].

Також однією із особливостей ринку антикваріату є те, що досить часто ціна швидко зростає під впливом транзакційних витрат. Транзакційні витрати – це витрати, що забезпечують перехід прав власності із одних рук до інших і охорону цих прав. Однак, транзакційні витрати не пов’язані із самим процесом створення вартості, вони забезпечують транзакцію. Частіше за все це пов’язано з «ефектом багатства», котрий вперше запровадив Р. Коуз. Транзакційні витрати – це витрати, що виникають, коли індивіди обмінюють свої права власності в умовах неповної інформації або підтверджують її у тих самих умовах. Коли люди обмінюються правами власності, то вступають у контрактні відносини [13].

Р. Коуз запровадив у економічній теорії новий клас витрат, які отримали назву

трансакційних (неокласична теорія знала два види обмежень – фізичні, породжені рідкісністю ресурсів, і технологічні, що відображають рівень знань і практичної майстерності економічних агентів). Пізніше до трансакційних витрат стали відносити будь-які види витрат, що супроводжуються взаємодією економічних агентів, незалежно від того, де вони здійснюються – на ринку чи всередині організацій.

Класифікацію стосовно контрактного процесу, яка була запропонована Дж. Воллісом та Д. Норт, можна охарактеризувати відповідно до розподілу усього процесу контрактації на три періоди: *ex ante*, *ex interim*, *ex post* [13]:

1) Витрати *ex ante* – це трансакційні витрати, що виникають для обміну, включають витрати на отримання інформації про ціни та можливі альтернативи, якість товару та надійність контрагента тощо;

2) Витрати *ex interim* – це трансакційні витрати, що виникають у процесі обміну, складаються із витрат, пов'язаних із очікуванням у чергах, отриманням нотаріально завірених документів, здійснення розрахунків тощо;

3) Витрати *ex post* – це трансакційні витрати, що виникають після обміну і складаються із витрат на захист контрактів, перевірку їх виконання, контроль за якістю тощо.

Подібну класифікацію дає О. Вільямсон [14]. Побудова класифікації трансакційних витрат на основі етапів укладання контракту дає можливість внести ясність у питання про їх кількісну оцінку на різних рівнях. Наприклад при укладанні угоди з продажу предмету антикваріату, що передбачає передачу власником покупцю права володіння, трансакційні витрати для покупця будуть таких форм:

– витрати на пошук інформації про подібні предмети, що продаються, про ціни на ринку антикваріату: купівля спеціалізованих видань (каталогів) або звернення до дилерських компаній (аукціонних будинків, тощо), яка за комісійні самостійно підбере декілька варіантів, – витрати у грошовій формі та витрати часу;

– витрати на ведення переговорів з власниками подібних предметів антикваріату –

витрати часу, які можуть бути перекладені на посередника (дилера) й набути у цьому грошової форми у вигляді комісії;

– витрати на оцінювання якості та стану предмету антикваріату, які також можуть бути перекладені на посередника;

– витрати на здійснення покупки – витрати у грошовій формі.

Таким чином, кількісну оцінку трансакційних витрат, що виникають при купівлі предмету антикваріату можна отримати за допомогою аналізу доходів посередницьких фірм (аукціонних будинків), або за допомогою суми безпосередніх грошових витрат та витрат часу, помножених на середню заробітну плату.

Звичайно, що більшість економічних агентів прагне мінімізувати суму трансакційних витрат. Для визначення витрат трансакції Дж. Волліс і Д. Норт користуються таким критерієм: з погляду споживача, цими витратами є всі його витрати, вартість яких не входить в ціну, що сплачується продавцеві; з погляду продавця цими витратами є всі його витрати, яких він не мав би, якби продавав твар самому собі.

Наприклад, при купівлі предмету антикваріату через інтернет-аукціон трансакційні витрати покупця будуть визначатися збором інформації про ціни, витратами доставки та можливої страхової суми, комісією банку за перевід грошових коштів тощо. Для продавця такі витрати будуть складатися з витрат комісії аукціону, комісії банку за переведення грошових коштів тощо.

Враховуючи вищевикладене можна тільки зазначити, що ринок антикваріату його специфіка та проблеми функціонування потребують більш глибокого дослідження у сучасній економічній теорії. Треба зазначити, що академіком Чухно А. А. доведено, що ринок – це не тільки загальноекономічна категорія, що характеризується тією чи іншою мірою всіма етапами розвитку цивілізації, але й складне соціально-філософське поняття (зовсім не обмежується економічною сферою). Як результат природно-історичного розвитку людського суспільства ринок охоплює історичні, національні, культурні, релігійні, психологічні особливості розвитку народів, які увібрали все багатство вікових традицій спільного

устрою, культурного й економічного життя, що визначає особливості сучасного ринку та ринкової системи у різних країнах. Ринок мав місце в усіх цивілізаціях, але його роль у них досить різна; його удосконалення продовжується [4].

Треба зазначити, що на відміну від інших ринків ринок антикваріату має ознаки вільного ринку. Вільний (класичний) ринок – апріорний бездефіцитний ринок, оскільки він функціонує на основі саморегулювання, спрямований на задоволення різноманітних потреб людини за допомогою рівноважних цін на базі попиту-пропозиції, створює орієнтири для капіталовкладень і виробництва, забезпечує ефективний розподіл обмежених ресурсів серед альтернативних споживачів.

Також на антикварному ринку чітко проявляються найбільш характерні основні переваги вільного ринку як [4]:

1) необмежена чисельність учасників ринкових відносин і вільна конкуренція між ними;

2) гнучка і висока адаптивність до умов, що змінюються;

3) володіння кожним учасником ринку абсолютно повною інформацією про ринок (норму прибутку, попит, пропозицію та ін.). Здійснення принципу раціональної поведінки ринкових суб'єктів неможливе без повної інформації;

4) відсутність будь-яких безпосередніх методів впливу одного учасника вільної конкуренції на рішення іншого;

5) стихійне ціноутворення під впливом попиту та пропозиції у процесі вільної конкуренції;

6) брак перешкод розвитку конкуренції з боку монополії, монопсонії або державного регулювання.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, слід вказати на те, що ринок антикваріату це новий, малодосліджений емпіричний об'єкт. Проблема дослідження полягає в наступному: на сьогоднішній день нам мало відомо про те, в результаті яких соціальних змін виник сучасний антикварний ринок як особливий інститут, яким чином відбувався процес його формування, як він функціонує сьогодні, які агенти є його учасниками і які інтереси при цьому переслідують. Більш поглиблене до-

слідження антикварного ринку, його агентів і їх взаємодій буде сприяти розумінню сучасних економічних процесів в Україні. Також проблема дослідження особливостей функціонування антикварного ринку допоможе вивченню сучасного українського суспільства, появу його нових інститутів та процесів трансформації його структури.

Ефективність функціонування ринку антикваріату значною мірою залежить від досконалості інституціональної структури суспільства. Основна роль кожного з інститутів полягає у зменшенні трансакційних витрат. Мінімізація трансакційних витрат зумовлює до підвищення конкурентоспроможності ринкової структури і, отже, у більшості випадків спричинює зростання ефективності функціонування ринкового механізму саморегулювання. Треба зазначити, що така залежність може бути порушена і при неефективній діяльності інститутів або наявності інституціональних бар'єрів на шляху конкуренції суб'єктів господарювання приведе до протилежного результату.

Література.

1. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т.1 / За ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2005. – 616 с.
2. Коуз Р. Г. Природа фірми / Р. Г. Коуз // Теорія фірми. – Под ред. В. М. Гальперина. – СПб. : Екон. Шк., 1995.
3. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. – К. : Основи, 2000.
4. Інституціонально-інформаційна економіка : підр. / А. А. Чухно, П. М. Леоненко, П. І. Юхименко ; ред.: А. А. Чухно. – К. : Знання, 2010. – 687 с.
http://pidruchniki.com/1584072027273/ekonomika/institutsionalno-informatsiyna_ekonomika.
5. Обліково-аналітичне забезпечення інвестицій на ринку антикваріату [Електронний ресурс] / В. Є. Швець // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2006. – № 3. – С. 82–86. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2006_3_14
6. Суб'єкти правовідносин страхування творів мистецтва, предметів колекціонування та антикваріату [Електронний ресурс] / В. О. Токарева // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 56. – С. 343–351. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2010_56_55
7. Визначення ознак фальсифікації ювелірного антикваріату [Електронний ресурс] / Ю. Булах // Товари і ринки. – 2010. – № 2. – С. 171–175. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tovary_2010_2_29
8. <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index>
9. <https://fortresscatalogue.com/index2.php?cat=15>

28PL00900&page=Coin_Details&details_menu=no

10. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй: Пер. з англ. / А. Сміт. – К. : Port-Royal, 2001

11. Рикардо Д. Начала политической экономии / В. Петти, А. Смит, Д. Рикардо, Дж. Кейнс, М. Фриден. Классика экономической мысли: Соч. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000 – С. 405,406

12. Історія економічних учень: навч. пос. / В.

В. Волошенюк, Г. М. Пилипенко, Ю. І. Пилипенко; За ред.. Г. М. Пилипенко. – Д. : Національний гірничий університет, 2008. – 222 с.

13. Історія економічних учень: підруч. / за ред.. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2004. – 1300 с.

14. Вільямсон О. Е. Економічні інституції капіталізму: фірми. Маркетинг, укладання контрактів. / О. Е. Вільямсон. – К. : Артк, 2001. – С. 393.

РЫНОК АНТИКВАРИАТА И ОСОБЕННОСТИ ЕГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

В. В. Чернобаев, к. э. н., доцент, ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье выявлены особенности рынка антиквариата и проведен анализ его функционирования с точки зрения институциональной теории. Рассмотрена специфика устранения асимметрии информации и возникновения ценовой дискриминации благодаря проведению аукционов. Проанализирован механизм формирования транзакционных издержек, которые снижают эффективность функционирования рыночного механизма. Рассмотрены особенности взглядов ученых на сущность антиквариата как экономической категории.

Ключевые слова: антиквариат, рынок антиквариата, антикварный аукцион, асимметрия информации, предметы коллекционирования, институциональная теория, транзакционные издержки, механизмы спроса и предложения на рынке антиквариата, ценовая дискриминация.

ANTIQUES MARKET AND CHARACTERISTICS OF ITS FUNCTIONING

V. V. Chernobaev, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., SHEI «National Mining University»

The characteristics of the antiques market are revealed, and its functioning is analyzed from the point of view of the institutional theory. The specifics of eliminating the asymmetry of information and the emergence of price discrimination through auctions are considered. The mechanism of forming the transaction costs that reduce the effectiveness of the functioning of the market mechanism is analyzed. The scientists' views on the essence of antiques as an economic category are considered.

Keywords: antiques, antiques market, antique auction, asymmetry of information, collectibles, institutional theory, transaction costs, supply and demand mechanisms in antiques market, price discrimination.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Г. М. Надійшла до редакції 12.06.17 р.

УДК 330.341.42

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК АВІАБУДУВАННЯ УКРАЇНИ ЯК МЕХАНІЗМ СТИМУЛЮВАННЯ ТОЧОК ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

*Ю. І. Пилипенко, д. е. н., професор, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
pylypenkoyi@gmail.com*

У статті розглянуто сучасний стан та перспективи авіабудування України, проаналізовано суперечності функціонування цієї галузі на шляху її інноваційного розвитку. В контексті аналізу теорії точок економічного зростання обґрунтовано необхідність взаємопов'язаних структурних змін в авіабудуванні та інших галузях промисловості країни на основі якісних технологічних зрушень. Запропоновані методи стимулюючої структурної політики, спрямованої на посилення конкурентних позицій вітчизняної економіки в глобальному світовому господарстві.

Ключові слова: авіабудування, інноваційний розвиток, теорія точок економічного зростання, структурна політика, структурні зміни, технологічні зміни.

Постановка проблеми. Україні у спадщину від колишнього СРСР дісталася достатньо потужна авіаційна галузь, яка у свої кращі роки будувала до 250 літаків (Ан-24, Ан-26, Ан-32, Ан-124, Ту-134, Ан-72, Ан-74 та їх модифікації) щорічно. Проте за часи незалежності мало місце значне скорочення основних показників роботи підприємств авіаційної галузі в загальному та авіабудівній в тому числі. Серед основних чинників, які призвели до нинішнього стану галузі – відсутність виваженої національної стратегії розвитку авіабудування, відстала техніко-технологічна виробнича база, загальна політико-економічна нестабільність в Україні, постійне відставання вітчизняної авіабудівної галузі з точки зору інноваційних проривів і, як результат, неухильне зменшення її конкурентоздатності на відповідних світових ринках.

Зрозуміло, що перспективи і, власне, саме збереження авіабудування в Україні насамперед залежить від формування в межах вітчизняного авіабудівного комплексу ефективних механізмів його саморозвитку, які ґрунтуються на можливості створення прибуткових та конкурентних проектів новітньої авіаційної техніки, а також технологічної спроможності підприємств галузі масово їх продукувати. У свою чергу, подібний механізм саморозвитку може бути сформований лише за умови повного інноваційного онов-

лення вітчизняного авіабудування та за дієвої підтримки такого оновлення з боку держави.

Тому проблеми інноваційного розвитку цієї надважливої галузі України повинні бути в центрі уваги як економістів практиків всіх рівнів, так і економічної науки. Разом з тим, проблеми інноваційного розвитку підприємств авіабудування не можуть розглядатись у відриві від аналізу основних тенденцій, що мають місце сьогодні та будуть визначати перспективи функціонування у цілому національної економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інноваційного оновлення вітчизняної економіки задля її збереження та розвитку у сучасному міжнародному конкурентному просторі постійно присутня у вітчизняній економічній думці. У цьому відношенні потрібно виділити фундаментальні праці Амоші О. А., і Антонюка В. В. [1], Гальчинського А. С. і Геєця В. М. [2], Осецького В. Л. [3], Чухно А. А. [4] та інших.

Серед численних наукових робіт з інноваційної тематики є й праці, присвячені авіабудуванню України. Так, Андрушків Б. М. [5], Власенко Г. О. [6], Геєць І. О. [7], Прохорова В. В. [8] та інші вітчизняні вчені піднімають питання необхідності підвищення ефективності виробництва на основі новітніх досягнень авіаційної науки, застосування сучасних форм та методів управління, розвитку кооперації авіабудівної інтеграції

тощо. Разом з тим, зважаючи на реальний стан речей в авіабудуванні, дана проблематика залишається одним із важливих напрямів подальшого обговорення в економічній науці.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є з'ясування сучасного стану та перспектив розвитку авіабудування України, аналіз можливостей інноваційного оновлення галузі на основі положень теорії точок економічного зростання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історично склалося так, що Україна входить до числа дев'яти країн світу, що мають повний цикл власного виробництва літаків. На сьогодні основні авіабудівні підприємства України, зокрема ДП «Антонов», «Завод 410 Цивільної авіації» та «Авіакон» входять до складу державного концерну «Укроборонпром». Крім вищезазначених підприємств, в Україні сьогодні функціонує ряд інших компаній авіабудівної галузі, які виробляють надлегкі літаки, авіаційні двигуни, комплектуючі, надають сервісні, ремонтні послуги техніки тощо. У цілому авіаційна промисловість України нараховує 39 підприємств, конструкторських бюро, наукових установ та організацій різних форм власності та призначення, має практично усі складові інфраструктури, що дозволяють розробляти, випробувати, серійно виготовляти літальні апарати із замкнутим циклом, авіаційні двигуни, спеціальне обладнання, виконувати модернізацію та ремонт авіаційної техніки, готувати персонал для роботи в авіаційній промисловості, де на теперішній час працюють понад 60 тис. осіб [9, с.428].

Разом з тим потенціал авіабудування використовується вкрай не ефективно. Так, на флагмані вітчизняної авіабудівної галузі ДП «Антонов» у 2015 році зібрано лише два повітряних судна – Ан-148 і Ан-158, які були продані до Куби та КНДР відповідно. У цілому ж за період 2011–2016 рр. на підприємстві було вироблено та реалізовано в загальній кількості 16 літаків (шість Ан-32, чотири Ан-148 та шість Ан-158) [10].

Багато у чому це пояснюється неготовністю вітчизняної авіаційної промисловості до дій в умовах ринкової економіки, відсутністю дієвої державної підтримки галузі. Після розвалу СРСР авіавиробники стикнулися з

новими правилами гри у вигляді вартості, якості та продуктивності, а галузь фрагментувалася за новоствореними країнами, зокрема в Україні залишилося близько 30% потужностей авіадизайну, досліджень та виробництва. Але фінальне збирання могло здійснюватися лише в інших пострадянських країнах. І хоча було прийнято програму розвитку цивільного авіабудування, лише 10% необхідних коштів були наявними. Це спричинило ізоляцію українських авіабудівників від іноземних партнерів, крім країн колишнього Союзу, що призвело до спаду в галузі з 1990-х рр. і високої залежності від російських постачальників. Навіть незважаючи на випуск «Антоновим» Ан-140 і розробку Ан-148, українська авіапромисловість залишилася сфокусованою на своїх ключових компетенціях – військова промисловість, експорт на традиційні ринки, співпраця з Росією і забезпечення послуг з ремонту, відновлення і вдосконалення в десятках країн, зокрема Китаї, Індії, Лівії [11].

Спроби виправити існуючу ситуацію поки що є ефективними і супроводжуються стагнацією галузі. Ми погоджуємося з О. Горбачовою та В. Ковтуненко, що основними проблемами української авіабудівної галузі на протязі останніх десятиліть залишаються:

- неефективна система визначення пріоритетів у розвитку авіаційної галузі (недостатнє врахування кращого світового досвіду);
- недостатньо чітка система визначення перспективної потреби держави та інших країн у літаках певних моделей;
- нерозвинена система стимулювання попиту та продажів на українську продукцію;
- занадто тривала підготовка до серійного випуску моделей літаків, яка може призвести навіть до їх морального старіння ще до початку випуску;
- фактична відсутність у галузі єдиного вертикально інтегрованого ефективно працюючого комплексу і т. д. [9, с.430].

Як показує практика, одним з головних елементів конкурентоспроможності як національної економіки в цілому, так і окремих її галузей, є широке впровадження новітніх технологій та активна інноваційна діяльність. Розвиток й ідентифікація сучасного виробництва повинні цілком базуватися на нових

рішеннях в галузі технології, техніки, організаційних форм, економічних методів господарювання, тобто різних технологічних інноваціях, впроваджуваних у виробництво. Інновації на сучасному етапі розвитку економіки стають головним засобом збереження конкурентоспроможності та невід'ємною частиною діяльності провідних підприємств, зокрема, авіабудівного комплексу, що базується на інноваційній моделі розвитку. Конкурентоспроможність на світовому ринку все більше залежить від продукції, в основі якої лежать нові знання. Зростання економіки може бути досягнуте лише при широкому впровадженні нових технічних і технологічних рішень, сучасних виробничих процесів, здатних випускати конкурентоспроможні товари, тобто при комплексному нововведенні заходів технічного, організаційного, соціального, юридичного характеру.

У вітчизняному науковому середовищі достатньо поширеною є ідея, що, концентрації ресурсів на пріоритетних напрямках, здійснення селективного інвестування окремих пріоритетних галузей, дозволить в досить короткі строки здійснити науково-технічний «прорив». В цілому погоджуючись із принципом концентрації ресурсів на декількох «проривних» технологічних напрямках, все ж таки необхідно зробити ряд принципових, на наш погляд, зауважень.

По-перше, подібний принцип економічної політики можливий лише в умовах відносної технологічної однорідності економіки. Тому, паралельно із механізмами стимулювання розвитку нових високотехнологічних секторів, необхідно створювати умови і для технологічного оновлення традиційних сфер, у тому числі і з точки зору їх можливо-го та органічного сприйняття технологічних новацій та продуктів, які будуть продукуватися технологічними галузями-лідерами. В іншому разі будуть посилюватися диспропорції між виробництвами, які відносяться до різних технологічних укладів, а також зростати деформації всередині самих нових технологій (яскравим прикладом подібних процесів є невдала практика залучення новітніх технологій у різко диференційовану за технологічним рівнем економіку СРСР).

По-друге, не слід забувати про об'єктивну закономірність відносної рідкості

економічних ресурсів порівняно з потребами в них. Тому, основним суб'єктом, який може реалізувати стратегію пришвидшеного розвитку нових технологій (принаймні на початкових її етапах) повинна бути держава. І, на наш погляд, по мірі зростання подібних нових виробництв вони (за рахунок приватизаційних процесів) будуть поступово переходити у приватний сектор. Таке якісне технологічне «підсилення» за рахунок приватизації приватного сектору може покращити загальний конкурентний клімат в національній економіці та стимулювати інноваційну активність в традиційних її галузях.

Окрім того, принцип рідкості економічних ресурсів диктує необхідність суттєвого пришвидшення темпів впровадження ресурсозберігаючих технологій у вітчизняну економіку. Лише відносне та абсолютне скорочення потоків матеріальних, трудових та фінансових ресурсів у традиційні галузі може створити критичну масу економічних ресурсів, які будуть спрямовуватися на формування та поширення нового технологічного укладу у нашій економіці.

Зважаючи на це, ключовим елементом якісних змін в авіабудуванні України повинен стати певний синтез науково-обґрунтованої державної структурної політики з формуванням критичної маси необхідних передумов для вивільнення саморегулюючих чинників інноваційної активності економічних суб'єктів. Ми вважаємо, що одним з визначальних факторів, що впливають на встановлення того чи іншого сполучення механізмів саморегулювання і державного регулювання у кожній конкретній економіці є економічні умови розвитку країни в конкретний історичний період. Тут повинні бути враховані: рівень продуктивних сил, структура економіки, ступінь розвиненості ринкових відносин (адаптованість відносин власності ринковій формі зв'язку, інфраструктура, існуючий тип конкуренції тощо). Економічні фактори визначають і пріоритетне використання тих або інших форм економічної політики.

На наш погляд, необхідно через концентрацію ресурсів у точках економічного зростання, тобто у декількох базисних інноваціях, функціонування яких визначатиме технологічне лідерство України у системі

глобального розподілу праці, сформувати умови для широкої дифузії інновацій в суміжні галузі національної економіки і, тим самим, підвищити загальний рівень технологічної та економічної конкурентоздатності вітчизняної економіки на світовому ринку.

Необхідно підкреслити, що у контексті зазначеної стратегії визначальним моментом її успішної реалізації є підвищення інноваційної мотивації господарюючих суб'єктів за рахунок формування відповідного інвестиційно-інноваційного середовища. Як вже відзначалося, саме механізми саморегулювання здатні стати стрижнем процесів технологічного оновлення національної економіки. Водночас, активну і послідовну позицію у даній стратегії реформування технологічної структури повинна зайняти держава. Фактично, мова повинна йти про особливу форму стимулюючої технологічної політики, яка опирається на закономірності еволюції технологічної складової економічного розвитку.

На наше переконання, основою для виходу із нинішньої кризи та підґрунтям для подальшого інноваційного розвитку вітчизняної економіки є застосування такої форми структурної політики, за якою уряд безпосередньо бере на себе роль коригування структури промисловості, стимулювання фундаментальних та прикладних досліджень, фінансової та організаційної підтримки технічного прогресу і сферу освіти. В розрізі формування засад подібної структурної політики, необхідно звернути увагу на наступні принципові положення.

По-перше, технологічні зрушення об'єктивно не можуть відбуватися рівномірно у всіх галузях економіки. Тому необхідно визначити національні пріоритети науково-технічного розвитку («ключові технології»), застосування яких забезпечить поширення нового технологічного укладу в масштабах всієї економічної системи і за рахунок механізму позитивних зворотних зв'язків стимулювати зміни структури економіки у цілому. Можна виділити три основні групи галузей, що визначають темпи і напрямки економічного зростання у життєвому циклі окремого технологічного укладу:

1. Базові галузі, що пов'язані з виробництвом «ключового» фактору і безпосе-

редньо пов'язаних з ним елементів. Ці галузі створюють необхідні матеріальні передумови для поширення відповідних технологічних інновацій і, в той же час, їх власний ринок залежить від темпів розповсюдження цих інновацій в інших галузях економіки.

2. Лідируючі галузі, які найкращим чином пристосовані до ефективного використання ключового фактора. Саме вони здебільшого формують різноманітні інвестиційні можливості (в тому числі і в розвиток відповідної інфраструктури) і таким чином задають вектори розвитку нового технологічного укладу.

3. Підтримуючі галузі, які розвиваються слідом за лідируючими і одночасно доповнюють загальне економічне зростання. Ці галузі починають лавиноподібно зростати за рахунок мультиплікатора зворотних зв'язків після того як інституціональна структура економіки буде приведена у відповідність із змінами в технологічній структурі.

По-друге, очевидно, що здійснення масштабної модернізації галузей вітчизняної промисловості на основі п'ятого і шостого технологічних укладів у короткостроковій і навіть середньостроковій перспективі неможливе. Тому для більшості галузей необхідна програма поетапної модернізації основних фондів на основі техніки і технології п'ятого укладу в межах середньострокових національних програм з поступовим нарощуванням питомої ваги шостого укладу у галузевій структурі національної економіки.

У рамках такої модернізації важливу роль буде відігравати характер загальної стабілізаційної політики держави, оскільки зміна технологічних укладів фактично є відображенням певного етапу закономірного циклу розвитку технологічної системи суспільства. У процесі технологічного оновлення та становлення в надрах старої технологічної структури національної економіки нового технологічного укладу, об'єктивно загострюється проблема рідкості (дефіциту) економічних ресурсів. Відтак виникає протиріччя перерозподілу ресурсів між новим укладом, для повноцінного формування якого необхідний досить великий обсяг ресурсів, та старим, домінуючим на той час укладом, відтворення якого також потребує

значного ресурсного потенціалу. Проблема загострюється тим більше, що у даний перехідний період саме за рахунок розвитку традиційного укладу задовольняються більшість потреб суспільства і визначаються поточні кількісні параметри економічного зростання національної економіки.

Саме тому у такий період повинна зростати активність державної економічної політики, спрямованої на подолання об'єктивних кризових явищ перехідного періоду. При розробці системи заходів стабілізуючої політики державні органи регулювання повинні враховувати конкретно-історичний стан національної економіки у розрізі її «перебування» на тій чи іншій фазі життєвого циклу технологічного укладу. Пов'язані з інноваційним процесом на макрорівні, технологічні уклади мають стадії життєвого циклу активного інноваційного зростання – від зародження, формування та розвитку базових галузей до їх подальшої стагнації. На кожній із цих фаз еволюція технологічного укладу супроводжується різними формами інновацій і різними механізмами їхнього впровадження. Нарешті, період розвитку життєвого циклу технологічного укладу більш тривалий, ніж звичайний середньостроковий економічний цикл і займає декілька десятиліть. Відтак, відповідно до специфіки технологічного оновлення на кожній з цих фаз, державна стабілізаційна політика повинна, на наш погляд, мати і відповідні важелі регулювання.

Тому в перехідний період жодний набір заходів «класичних» видів стабілізаційного регулювання не буде сприяти структурній перебудові економіки і її виходу з кризового становища у новій якості. Оскільки тільки інновація стимулює зростання продуктивності капіталу, то тільки економічна політика, спрямована на підвищення мотивації економічних суб'єктів до інноваційного оновлення технологічної бази своєї діяльності, відповідатиме вирішенню завдання формування нової технологічної структури національної економіки. Потоки інвестиційних ресурсів, які спрямовуються (у тому числі «завдяки» помилковій державній політиці) у старі технологічні уклади без попереднього розкриття інноваційних «точок» економічного зростання, тільки від-

термінують розвиток глибокої кризи національної економічної системи.

У цьому випадку розгортається «порочне коло» інфляції витрат, що тільки посилює негативні тенденції в соціально-економічній сфері. Стимулювання розвитку традиційних укладів підвищує попит на ресурси, необхідні для їх відтворення, а, отже, і зумовлює зростання цін на дані ресурси. А разом з уже згадуваною нами об'єктивною проблемою загострення дефіциту ресурсів (у перше чергу, фінансових) на етапі змін технологічних укладів, то потенційні ресурсні можливості для швидких темпів розвитку нових технологій зводяться до мінімуму.

Це «порочне коло» можливо розв'язати тільки через політику стимулювання нових «ключових точок» економічного зростання, інноваційний характер вкладання економічних ресурсів. Логіка у цьому випадку наступна – новий технологічний уклад стимулює попит на нові економічні ресурси (у тому числі – і це найважливіше, на інтелектуальні), відповідно не таким ажіотажним буде попит на ресурси «старого» типу і, як результат, інфляція витрат не буде мати свого об'єктивного підґрунтя.

Стимулююча політика, спрямована на активізацію «точок» економічного зростання, може у значній мірі посприяти появі інноваційної ніші та базисної інновації. Остання закладає підґрунтя для розвитку нового сектору економіки і через механізм кластеру нововведень розконсервовує інноваційний потенціал національної економічної системи в цілому, оскільки в ринковій економіці прискорене розповсюдження нововведень викликає ще більш помітний підйом або спад в комплексі інвестиційних галузей. Збільшення інвестицій призводить до скорочення безробіття і підвищенню доходів в інвестиційній сфері. Відповідно підвищується споживчий попит, зростають рівні діючого виробництва і інвестиційної діяльності в суміжних галузях. Це зумовлює нове підвищення інвестиційної активності. Вплив підйому наростає лавиноподібно, у вигляді ланцюгової реакції охоплює все нові і нові сфери та галузі виробництва. Аналогічним чином мультиплікуються і розповсюджуються на всю економіку проти-

лежні явища, що викликають її спад.

Разом із зміною технологічного укладу відбувається і зміна провідних секторів економіки, базисних галузей, що, в свою чергу, змінює напрями потоків ресурсів і капіталів. Нарешті, загальне підвищення ефективності вкладення капіталу, як відображення нової технологічної основи економічного розвитку, формує умови для довгострокового економічного зростання в масштабах всієї економіки. Як показує світова практика на даному етапі розвитку національної економічної системи особливо потрібна корекція траєкторії росту за рахунок відповідних заходів державного регулювання задля спрямування його на шлях, який відповідає передовим досягненням НТП.

В Україні, на жаль, простежується стійка тенденція ігнорування необхідності «нетрадиційної» стабілізаційної політики в період технологічних змін. Яскравим підтвердженням цього висновку є ситуація з технологічними парками, вільними економічними зонами та територіями пріоритетного розвитку в нашій країні. За своїм потенціальним змістом подібні структури є дуже прогресивними утвореннями, оскільки, як показує практика розвинутих країн, вони можуть стимулювати інноваційний технологічний розвиток національних економік. Проте, у вітчизняній економічній системі у переважній більшості такі структури створювалися на базі традиційних технологічних укладів, відволікаючи тим самим значні ресурси (у тому числі бюджетні) від можливості їх вкладання у новий технологічний сектор. Зважаючи на це, ми цілком погоджуємося із пропозицією Л. Федулової, що надалі «у бюджетному процесі повинні розглядатися лише ті види економічної діяльності, що потребують державної підтримки, які належать до IV, V та VI рівнів технологічного укладу. При цьому форма та механізм підтримки повинні визначатися окремо залежно від специфіки розробок та очікуваних результатів інновацій» [12, с.23].

У цьому відношенні не тільки чисто теоретичним є питання щодо характеру тих методів впливу, за рахунок яких держава може стимулювати технологічні зміни. Іншими словами, які – загальні чи селективні (вибіркові) методи повинні стати стрижнем

активної технологічної політики держави, спрямованої, з одного боку, на ініціювання та суттєву підтримку окремих напрямів реформування технологічної структури суспільства та, з іншого – на стимулювання ринкових механізмів сприяння інноваційній активності господарюючих суб'єктів?

Відповідь на дане питання, на перший погляд, очевидна, оскільки особливістю та перевагою саме селективних методів є можливість вибіркової підтримки пріоритетних напрямів технологічного оновлення національної економіки. Саме селективні методи спрямовані на пряму підтримку окремих підприємств та галузей вітчизняної економіки, які будуть реалізовувати дані напрями і через механізми, наприклад, цільових державних замовлень або бюджетного фінансування отримувати порівняно більші можливості для інноваційного інвестування та створення принципово нової продукції (послуг, технологій).

Проте, не слід забувати і про явні недоліки застосування селективних методів у системі державного регулювання економіки. По-перше, у своїй переважній більшості дані методи мають адміністративний і дещо директивний (часто відверто антиринковий) характер. Відтак широке їх застосування може деформувати механізми саморегулювання економічних процесів і, отже, спотворити ті сигнали, які надаються економічним суб'єктам (насамперед, через ціни) щодо кон'юнктури на відповідних ринках товарів та економічних ресурсів. Зважаючи на те, що негнучкість цін та обтяжливе адміністрування господарської практики насамперед відбиваються на обсягах та напрямках інвестування з боку економічних суб'єктів, то тоді в умовах надмірного застосування селективних методів адміністративного характеру мета стимулювання інноваційної активності не буде досягнута.

По-друге (і, на наш погляд – це головний недолік), застосування селективних методів значно розширює можливість більш широкого використання механізму присвоєння ренти та перерозподілу ВВП в інтересах певних політичних груп. У цьому випадку перевагами селективних механізмів (наприклад, пільгового оподаткування або державного субсидування) користуються ті

підприємства, які підтримуються лобістськими групами, що мають певний вплив на органи державної влади. Окрім того, за можливість подібного отримання ренти і перерозподілу ВВП на свою користь постійно ведеться політична боротьба (із всіма суспільними та економічними втратами внаслідок цього) між тими, хто сьогодні перебуває при владі та тими, які до неї прагнуть.

Третім недоліком селективних методів державного регулювання економіки є потенційно високий ступінь ризику їх впровадження в господарську практику. Подібний висновок базується насамперед на зробленому раніше акценті щодо адміністративного характеру даних методів та можливості спотворення внаслідок цього дії механізмів саморегулювання. З огляду на це, успішність реалізації селективних методів багато у чому залежить від повноти інформації про поточну економічну ситуацію, точності і наукової виваженості прогнозу її майбутнього, а також правильності оцінки можливої поведінки господарюючих суб'єктів у відповідь на застосування регулюючих заходів. Зрозуміло, зважаючи на специфіку економічних законів, досягти цього дуже важко, тому потенційно існує небезпека отримання зовсім не тих результатів від впровадження даних методів, ніж на які сподівалися їх розробники.

Загальні методи державного регулювання економіки також мають як свої переваги, так і недоліки. Головним недоліком даних методів є, на наш погляд, наявність лагового ефекту від їх впровадження, тобто існування деякого часового інтервалу між періодом застосування певного інструменту та періодом, коли внаслідок цього будуть досягнуті поставлені цілі економічної політики держави. Тобто, зважаючи на предмет даного дослідження, не слід сподіватися, що застосування загальних методів регулювання економічних процесів приведе до дуже швидких змін технологічної структури національної економіки та масового підвищення інноваційної активності її господарюючих суб'єктів. Також, зрозуміло, що як і всі економічні інструменти дані методи є ризиковими, проте, за інших рівних умов, ступінь їх ризику менший, ніж у селективних.

Разом з тим, на відміну від селектив-

них методів, загальні регулюючі заходи не носять вибіркового характеру, що, безумовно, є їх беззаперечною перевагою. На наше переконання, загальність, рівність та прозорість регулюючих заходів для умов України є особливо важливими моментами успішності економічної політики держави, у тому числі і в технологічній сфері. Як уже неодноразово підкреслювалося, сьогодні існуючі умови ведення бізнесу стимулюють підприємців не до інноваційної, а до ренто орієнтованої діяльності, до пошуку шляхів отримання привілеїв та лобіювання своїх інтересів в органах державної влади, участі у корупційних схемах тощо. Відтак, зруйнування подібних механізмів отримання прибутку та перерозподілу ВВП країни є найважливішою поточною метою економічної політики України і, отже, визначає необхідність пріоритетного застосування саме загальних методів в системі державного регулювання технологічної структури національної економіки.

Окрім того, опора на, насамперед, загальні методи регулювання економічних процесів в рамках державної політики стимулювання технологічних зрушень пояснюється і необхідністю якісного реформування ринкового середовища України у цілому. Створення рівних умов для конкуренції і доступу до економічних ресурсів, цивілізованість та прозорість загальних «правил гри» в інноваційно-інвестиційній сфері, передбачуваність економічної політики держави тощо – необхідні та достатні умови перетворення макроекономічного середовища національної економіки України на таке, яке не тільки сприяє інноваційній діяльності господарюючих суб'єктів, але й «змушує» їх постійно нею займатися.

З іншого боку, повністю без селективних методів обійтися неможливо, оскільки саме їх застосування здатне більш швидко реалізувати ті напрями науково-технічного розвитку, які найбільше відповідають інтересам суспільства та можуть забезпечити технологічне лідерство країни у міжнародній економіці. Окрім цього, селективні методи державного регулювання традиційно сприяють розвитку тих секторів науки та економіки, які не мають можливості забезпечити швидку фінансову віддачу від вкла-

дених у них коштів (наприклад, фундаментальної науки або сфери охорони здоров'я), але існування яких необхідне для нормальної життєдіяльності людини і суспільства та підтримки технологічного розвитку країни у майбутньому.

Зважаючи на це, стимулювання технологічного оновлення національної економіки повинно спиратися на синтез загальних та селективних методів із пріоритетом на застосування загальних механізмів державного регулювання економічних процесів. Тому, наприклад, у випадку прийняття рішення про необхідність введення пільг (на наш погляд, у вигляді пільгового оподаткування доходів) для стимулювання інноваційного вкладання підприємствами власних та запозичених ресурсів, то дана норма повинна носити загальний характер.

Щодо питомої ваги селективних заходів (у вигляді, насамперед, цільового бюджетного фінансування та державних інвестицій), то їх масштаби будуть залежити від кількості тих пріоритетних напрямів технологічного розвитку (точок економічного зростання), які підтримуються суспільством.

Подібний висновок про кількісне співвідношення загальних та селективних методів державного регулювання підтверджується висновками представників так званої «еволюційної теорії економічної політики» (див. напр. [13]). Зміст даної теорії зводиться до висновку про необхідність застосування на різних етапах розвитку національної економіки різних механізмів економічної політики. Еволюційна теорія економічної політики виділяє наступні етапи розвитку та модернізації економіки:

1) стадія імпортозаміщення (початкова стадія модернізації), на якій основним завданням держави є перебудова внутрішнього виробництва. Реалізація даного завдання передбачає пряму підтримку базових галузей та застосування високих зовнішньоторговельних тарифів. Для підтримки конкурентноздатності вітчизняного бізнесу на світовому ринку держава стимулює запозичення відповідних технологій. На цій стадії питома вага селективних методів є досить значною;

2) стадія ініціації експортно-орієнтованого зростання, де держава створює умови для виходу вітчизняних товаро-

виробників на зовнішні ринки. Для цього активно використовуються загальні та селективні методи в рамках економічної політики, спрямованої на обмеження імпорту та стимулювання експорту;

3) стадія стимулювання прискореного розвитку, для якої є характерним обмеження прямого втручання держави в економічні процеси, посилення ролі загальних методів регулювання економіки і створення умов для залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій;

4) стадія розвинутого ринку. На ній роль селективних інструментів зводиться до мінімуму, а активність державного втручання в ринкові механізми визначається відповідними етапами економічного циклу.

На нашу думку, незважаючи на наявність в рамках даної теорії деякої дещо надмірної лінійної залежності між умовами внутрішнього розвитку національної економіки та зовнішнім світом, все ж таки з основними її висновками необхідно погодитися. Досвід країн, які успішно здійснили модернізацію своїх економік у минулому та теперішньому столітті (Китай, «східно азіатські тигри» тощо), свідчить про існування тісного взаємозв'язку між, з однієї сторони, стадій розвитку національної економіки та, з іншої, характером застосовуваних на них інструментів державного регулювання економіки. Тому, зважаючи на всі передумови знаходження України на початку третьої стадії своєї модернізації – стадії стимулювання прискореного розвитку, є всі підстави стверджувати про необхідність застосування у якості пріоритетних саме загальних методів впливу держави на соціально-економічні процеси.

Досвід США, використаний у різних формах і з різним ступенем інтенсивності країнами Західної Європи і Японією, переконливо доводить, що найбільш глибокі зміни у структурі економіки, виникнення нових галузей економіки пов'язані з програмно-цільовими методами фінансування НДДКР та держаними замовленнями на інноваційну продукцію. Завдяки цим методам можливості впливу держави на науково-технічний прогрес є більш відчутним, ніж при використанні адміністративних методів регулювання, податкових, кредитних та ін-

ших фінансових важелів.

Тому даний досвід повинен бути використаний і у вітчизняній економічній практиці. Такий варіант економічної політики найбільш відповідає вимогам сучасного етапу розвитку національної економіки і впливає із необхідності управління інституціональними та технологічними змінами шляхом керованого впливу на економічні структури.

Одночасно, виникає питання щодо можливих джерел подібного фінансування. Необхідно зауважити, що на сьогодні безперечним фактом є досить обмежений потенціал держави як основного інвестора, тому що загальна макроекономічна ситуація в Україні зумовлює досить незначні бюджетні можливості держави брати участь у широкомасштабних інвестиційних проектах. Тому, одним з найбільш важливих завдань державної інвестиційної політики є стимулювання приватних інвесторів вкладати свої кошти в розвиток вітчизняної економіки.

Як показує практика найбільш привабливою формою залучення фінансових ресурсів для національної економіки є прямі інвестиції, бо, на відміну від запозичення, вони не лягають додатковим тягарем на внутрішній чи зовнішній борг держави. Проте в Україні на сьогодні ще не створені сприятливі умови для прямого інвестування у вітчизняну економіку. Більш того, і в найближчій перспективі не слід очікувати значного збільшення пропонування інвестиційних ресурсів з боку вітчизняних підприємств і, особливо, домашніх господарств. Це зумовлене тим, що в Україні немає реальних підстав для суттєвого збільшення в найближчій перспективі доходів населення та більшості підприємств – основних суб'єктів заощаджень та інвестицій.

Найбільш привабливими та ймовірними джерелами необхідних фінансових потоків за цих умов можуть бути іноземні прямі інвестиції. Така форма інвестування має ряд суттєвих переваг порівняно з іншими. По-перше, прямі іноземні інвестиції можуть забезпечувати трансферт технологій, ноу-хау, передових методів управління та маркетингу. По-друге, вони можуть сприяти найбільш ефективній інтеграції національної економіки у світову завдяки зростаючим

зовнішнім контактам різноманітному виробничому та науково-технічному співробітництву. Тому держава повинна забезпечувати привабливі умови для залучення іноземних інвестицій. У цьому контексті можна виділити ряд факторів, які або будуть зумовлювати реальні надходження іноземних прямих інвестицій або перешкоджатимуть їм. Серед них:

- загальні умови нагромадження та оподаткування, регулювання експорту та імпорту, характер банківської системи, механізм валютного регулювання;

- характер національного законодавства в цілому та спеціального законодавства, що визначає діяльність іноземних інвесторів;

- загальна економічна та політична стабільність, розвинута культура підприємництва, державного управління тощо.

Як показує практика усіх країн, у тому числі з трансформаційною економікою, як правило, особливу увагу іноземні інвестори звертають на останній факт. Це пояснюється тим, що навіть при пільгових умовах вкладення капіталу потенційна прибутковість від подібних вкладень перекривається політичним та комерційним ризиком, пов'язаним із загальною внутрішньополітичною та економічною нестабільністю, відсутністю нормального доступу до інформації, високим ступенем бюрократизму та корумпованості.

Тому, поліпшення інвестиційного клімату в Україні багато в чому буде визначатися змістом та характером дій державних органів влади, спрямованих на реальну боротьбу з корупцією, подальшим реформуванням адміністративної системи задля зменшення бюрократичного впливу на економічні процеси, успішністю проведення загальноєкономічних реформ, формуванням на всіх рівнях вітчизняної економічної системи умов довготермінової стійкої соціально-економічної стабільності.

Висновки. У сучасних умовах для збереження конкурентоспроможності національної економіки на світових ринках в Україні потрібно досить швидко формувати умови відносно технологічної однорідності. Виходячи з того, що базою для розповсюдження певного технологічного укладу є машинобудування, зокрема авіабудування,

то саме стимулювання ресурсозберігаючих технологій в цю сферу, а через неї впровадження і в інші галузі національної економіки є пріоритетним на найближчу перспективу.

По-друге, для формування адекватного сучасним вимогам відносно однорідного технологічного простору необхідний внутрішній ресурсний потенціал реструктуризації та модернізації економіки. В найбільш широкому контексті реалізація цього завдання передбачає створення та підтримку основних умов саморегулювання економічних процесів, насамперед конкуренції та свободи підприємницької діяльності.

По-третє, для стимулювання позитивних зрушень в технологічній сфері держава повинна значно збільшити свої витрати на покращення структури трудових ресурсів країни, зосередивши їх, насамперед, на вирішенні проблем підвищення якості підготовки та перепідготовки майбутніх спеціалістів.

Література.

1. Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення: монографія [О. І. Амоша, В. П. Антонюк, А. І. Землякін та ін.] НАН України, Інститут економіки промисловості. – Донецьк, 2007. – 328 с.
2. Інноваційна стратегія Українських реформ [Гальчинський А. С., Геєць В. М., Кінах А. К., Семиноженко В. П.]. – К.: Знання України, 2002. – 336 с.
3. Осецький В. Л. Інвестиції та інновації: проблеми теорії і практики: монографія / В. Л. Осецький. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 412 с.
4. Чухно А. А. Твори: у 3 т. / А. А. Чухно // НАН України, Київ. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук.-дослід. фін. ін-т при М-ві фін. України. – К., 2006. – Т.2: Інформаційна постіндустріальна економіка:

теорія і практика. – 2006 – 512 с.

5. Андрушків Б. Інноваційно-логістичні шляхи вирішення актуальних проблем функціонування вітчизняного авіабудування / Б. Андрушків, В. Паляниця, Н. Кирич // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2010. – Випуск 1 (3). – С. 10–17.

6. Власенко Г. О. Авіабудування і галузь авіаперевезень / Г. О. Власенко // Економічний простір, 2010. – №44/2. – С. 66–73.

7. Геєць І. О. Дослідження проблеми використання виробничої потужності авіабудівними підприємствами України / І. О. Геєць // Проблеми системного підходу в економіці: Зб. наук. праць. – К.: НАУ, 2011. – Вип. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/texts.html>

8. Прохорова В. В. Системна криза авіабудівної галузі України та фактори, що її обумовлюють / В. В. Прохорова // Вестник Национального технического университета «ХПИ»: сб. науч. тр. / Нац. техн. ун-т «Харьк. политехн. ин-т». – Х.: НТУ «ХПИ», 2010. – 205 с. – С. 27–33.

9. Горбачова О. М. Аналіз ефективності діяльності підприємств авіабудівної галузі України на сучасному етапі / О. М. Горбачова, В. М. Ковтуненко // Глобальні та національні проблеми економіки. – Випуск 4, 2015. – С. 427–430.

10. А. Рябоконь. Планы правительства по корпоратизации и улучшению госфинансирования предприятий авиационной отрасли [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2527:perspektivi-aviatsijnoji-promislovosti-ukrajini&catid=8&Itemid=350. – Загл. с экрана.

11. Poplavska Z. V. Economic problems of aircraft equipment recovery / Z. V. Poplavska, A. O. Kalynovskyy // Econtechmod – an International Quarterly Journal. – 2016. – Vol. 05, No. 1. – P. 89–96.

12. Федулова Л. І. Технологічна структура економіки України / Л. І. Федулова // Економіст, 2008. – №5. – С. 28–33.

13. Полтерович В. М. Элементы теории реформ / В. М. Полтерович. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. – 447 с.

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ АВИАСТРОЕНИЯ УКРАИНЫ КАК МЕХАНИЗМ СТИМУЛИРОВАНИЯ ТОЧЕК ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Ю. И. Пилипенко, д. э. н., профессор, ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье рассмотрено современное состояние и перспективы авиастроения Украины, проанализированы противоречия функционирования этой отрасли на пути ее инновационного развития. В контексте анализа теории точек экономического роста обоснована необходимость взаимосвязанных структурных изменений в авиастроении и других отраслях промышленности страны на основе качественных технологических сдвигов. Предложены методы стимулирующей структурной политики, направленной на усиление конкурентных позиций отечественной экономики в глобальном мировом хозяйстве.

Ключевые слова: авиастроение, инновационное развитие, теория точек экономического роста, структурная политика, структурные изменения, технологические изменения.

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S AIRCRAFT INDUSTRY
AS A MECHANISM OF STRENGTHENING THE POINTS OF ECONOMIC GROWTH OF
THE NATIONAL ECONOMY

Yu. I. Pylypenko, D.E., Prof., SHEI «National Mining University»

The current state and prospects of Ukraine's aircraft industry are considered. The contradictions in the functioning of this industry on the way of its innovative development are analyzed. The necessity of interconnected structural changes in aircraft industry and other branches of industry of the country is grounded on the basis of qualitative technological changes in the context of analysing the theory of points of economic growth. Methods of stimulating structural policy, aimed at strengthening the competitive position of the domestic economy in the global world economy are proposed.

Keywords: aviation engineering, innovative development, theory of points of economic growth, structural policy, structural changes, technological changes.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Задосю А. О.

Надійшла до редакції 12.04.17 р.

*Л. Л. Лазебник, д. е. н., професор, Університет державної фіскальної служби України,
ll1808816@gmail.com*

*Л. П. Гацька, к. е. н., доцент, Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Gatska@univ.kiev.ua*

У статті охарактеризовано підходи до кваліфікації прибутковості підприємства. Проведено їх порівняння, уточнено відмінності визначення і, відповідно, розрахунку прибутку з урахуванням неявних доходів та неявних витрат, здійснено пошук проблемних зон. Звертається увага на відмінність результатів оцінки прибутковості вітчизняних підприємств за різними підходами. Визначаються перспективи подальшого застосування цих підходів та напрямки розвитку методології оцінки рівня прибутковості діяльності підприємств з метою адекватної інтерпретації результатів господарської діяльності та поліпшення механізму практичного використання даної категорії в сучасних умовах.

Ключові слова: прибуток, доходи, витрати, неявні доходи, неявні витрати, бухгалтерський прибуток, нормальний прибуток, економічний прибуток.

Постановка проблеми. Важливою проблемою сьогодення є підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. Ключовим маркером руху в напрямку її вирішення є збільшення обсягів позитивних фінансових результатів господарської діяльності. Розвиток української економіки в сучасних умовах об'єктивно неможливий без зростання прибутковості діяльності підприємств, що характеризує ефективність виробництва, свідчить про якість виготовленої продукції та рівень продуктивності праці. Визнання ролі прибутку для розвитку підприємства означає необхідність дослідження питань адекватної його оцінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічному змісті прибутку намагалися розібратися в XVII столітті меркантилісти (У. Петті), а потім і фізіократи (Ф. Кене, А. Тюрго). Дослідження прибутку продовжували і інші економісти XVII–XX століть: А. Сміт, Д. Рікардо, Д. С. Мілль, К. Маркс. Крім того, свій внесок у розвиток теорії прибутку та її практичного використання внесли такі зарубіжні економісти, як А. Маршалл, Ф. Найт, П. Самуельсон, Й. Шумпетер, Р. Ф. Харрод, А. Дайле, Є. Брігхем, Дж. К. Ван Хорн.

В сучасній вітчизняній економічній літературі представлено дуже багато робіт, які свідчать про інтерес вчених-економістів до

різних аспектів формування, розподілу та використання прибутку. Серед найбільш ґрунтовних можна виділити роботи М. Білик, І. Бланка, А. Мазаракі, Л. Костирко, Л. Лігоненко, А. Поддєрьогіна, С. Покропивного та ін., в яких досліджено теоретичні засади формування прибутку, принципи його розподілу та використання [1–5]. Крім того, в науковій літературі широко висвітлені процеси прийняття управлінських рішень, завдання та інструменти системи управління прибутком для забезпечення ефективного розвитку підприємства. Роботи зазначених авторів різняться за ступенем деталізації окремих аспектів аналізу та управління факторами беззбиткової діяльності підприємства і застосовуються для різних цілей – від переважно навчальних, спрямованих на формування бази знань студентів з економіки підприємства, до прикладних, доведених до формулювання конкретних рекомендацій, що враховують сучасний стан і специфіку практичної діяльності підприємств.

Проте внаслідок неоднозначності і складності свого змісту прибутковість і наразі представляє інтерес як власникам (акціонерам), працівникам, так і реальним та потенційним інвесторам для оцінки можливості забезпечення стабільного розвитку підприємства. Адже від прибутку залежать ба-

гато оціночних економічних показників: продуктивність праці, всі види рентабельності, коефіцієнт чистого доходу, точка беззбитковості та інші.

Формулювання мети статті. Мета даної роботи полягає в уточненні методологічних основ кваліфікації прибутку з метою адекватної інтерпретації результатів господарської діяльності підприємств та поліпшення механізму практичного використання цієї категорії в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цілі сучасного підприємства визначаються по-різному, але всі вони можуть стати недосяжними за відсутності достатнього обсягу прибутку, який є простим і зрозумілим критерієм для оцінки ефектив-

ності господарських рішень, створює фінансову основу розвитку підприємства, дає можливість задоволення матеріальних та соціальних потреб працівників, є джерелом сплати податків, а в кінцевому підсумку – підвищення рівня добробуту суспільства.

Наразі в Україні питання отримання прибутку і підвищення ефективності виробництва є надзвичайно актуальними. Нині в нашій країні в умовах військового протистояння спостерігається тенденція до зниження прибутковості виробництва. В таблиці 1 наведено дані щодо динаміки фінансових результатів діяльності та чистого прибутку по підприємствах України за останні п'ять років.

Таблиця 1

Фінансові результати діяльності підприємств в Україні

Показник	2012 ¹	2013 ¹	2014 ²	2015 ²	2016 ³
Фінансові результати діяльності підприємств до оподаткування, млн. грн., в тому числі:	101884,7	29283,2	-523587,0	-340126,6	82000,8
питома вага підприємств, які одержали прибуток, %	64,5	65,9	66,3	73,3	67,2
фінансовий результат прибуткових підприємств, млн. грн.	277938,5	234513,7	334517,3	475321,2	270525,3
фінансовий результат збиткових підприємств, млн. грн.	-176053,8	-205230,5	-858104,3	-815447,8	-188524,5
Чистий прибуток підприємств, млн. грн.	35067,3	-22839,7	-590066,9	-373516,0	9993,3

¹ без урахування результатів діяльності бюджетних установ

² без урахування результатів діяльності бюджетних установ, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

³ дані за січень-вересень

Джерело: [6]

Як видно з таблиці 1, за 2012–2016 рр. фінансові результати діяльності підприємств в Україні в абсолютному вимірі скоротилися, чистий прибуток, зокрема, істотно, більш ніж утричі. Зауважимо, що це при тому, що індекс споживчих цін за цей же період, згідно з даними Державної служби статистики, становив приблизно 1,85. Чистий прибуток є важливим джерелом фінансування розши-

реного відтворення. А нестача ресурсів в умовах сучасної економічної ситуації негативно позначається на можливості підприємств забезпечувати самоокупність і самофінансування. Все вищезазначене зумовлює необхідність неупередженого аналізу прибутковості вітчизняних підприємств та врахування прихованих (неявних) доходів і витрат. Без цього неможливе забезпечення

конкурентоспроможності та життєздатності підприємств та економіки України в цілому.

За своєю сутністю прибуток – це складна і багатогранна економічна категорія. Вона характеризує абсолютний вартісний ефект від господарської діяльності. В контексті нашого дослідження важливим є розмежування таких понять, як «бухгалтерський» і «економічний» прибуток. Зазначене розмежування пов'язано з тим, що чимало категорій економічної теорії було запроваджене західними вченими. Вітчизняні вчені-економісти, які в своїх дослідженнях спиралися на їхні праці, відповідно, переймали нові терміни і поняття. Не заглиблюючись, зазначимо, що різниця між «бухгалтерським» і «економічним» прибутком представляється у вітчизняній літературі неоднозначно. «Погугливши», можна знайти визначення «бухгалтерського прибутку» як певної кількості грошових коштів, що надійшли на рахунок підприємства за виторг продукції, натомість «економічний прибуток» визначається як різниця між валовим доходом та економічними витратами виробництва [7]. В іншому джерелі [8] зазначається, що «бухгалтерський прибуток» є результатом реалізації товарів і послуг, а «економічний прибуток» – результатом роботи капіталу.

В класичному розумінні прибуток підприємства відповідає його бухгалтерському змісту і представляє собою різницю між ціною на продукцію і витратами на її виробництво. Обрахування прибутку пов'язане з такою категорією як «витрати виробництва», оскільки прибуток – це та частина виручки, яка залишається після покриття витрат виробництва. «Бухгалтерський прибуток» є вигодою, яку отримало підприємство, і розраховується він шляхом віднімання від сумарного обсягу виручки всіх офіційних витрат на підставі законодавчо встановленої процедури обчислення собівартості продукції та загальногосподарських витрат. Тобто, це різниця між легітимними, тобто підтвердженими відповідними документами, доходами і витратами. Ми підтримуємо позицію тих авторів, які вважають, що прибуток, обчислений у бухгалтерському обліку, не завжди відображає дійсний результату господарської діяльності підприємства.

Реалістичнішу картину демонструє економічний прибуток, обрахування якого передбачає віднімання від усіх доходів усіх витрат підприємства. В якості доходів тут враховують не тільки офіційну виручку, але також і інші надходження, які не відображаються в бухгалтерському обліку, наприклад, отримання негрошових субсидій чи податкових пільг, відстрочення або розстрочення сплати податків, списання боргів, отримання кредитів на пільгових умовах тощо. Аналогічно – до витрат в цьому випадку відносять не тільки ті, які були понесені згідно з документальним підтвердженням, а також і ті, які не є легітимними з позиції бухгалтерського обліку, але які реально мають місце на підприємстві. До економічних витрат, крім бухгалтерських, зараховуються неявні витрати або внутрішні, так звані вмінені витрати, до яких прийнято відносити витрати, пов'язані з ресурсами, що знаходяться у власності підприємства. Оцінка цих внутрішніх витрат проводиться залежно від можливостей їх альтернативного використання. Інший термін для оцінки внутрішніх або вмінених витрат – упущена вигода, тобто, доходи, які могли б бути отримані від зовнішнього використання ресурсів, наявних у розпорядженні підприємства.

Таким чином, відмінність між бухгалтерським та економічним прибутком полягає в підході до їх розрахунку, який передбачає врахування (неврахування) певних доходів чи витрат. Бухгалтерський прибуток визначається лише на підставі документально підтверджених доходів та витрат, оскільки тільки так вони можуть бути офіційно засвідчені для контролюючих органів. Економічний прибуток не завжди спирається на офіційне оформлення, враховуючи особливості ведення бізнесу, упущену вигоду, витрати коштів без підтвердження різними документами. Економічний прибуток відображає реальний стан справ на підприємстві, тобто більш адекватно характеризує підприємницькі здібності власників, успішність чи, навпаки, проблемність його функціонування [9].

Наразі результативність діяльності підприємства розглядається переважно через призму бухгалтерського прибутку, еко-

номічний прибуток мало застосовується у вітчизняній практиці розрахунків, і для цього є принаймні дві причини. У першу чергу йдеться про інерційність поведінки, що зумовлена узвичаєною практикою обліку. Всі звикли аналізувати бухгалтерський прибуток. Економічний підхід до визначення прибутку, що базується на аналізі всіх вигід і витрат, принципово суперечить точності мислення фінансових директорів та головбухів, неадаптованості цього методу до вітчизняних стандартів бухгалтерського обліку [10]. Іншою причиною є недостатня розвиненість теоретичної бази, незнання методології обрахунку економічного прибутку.

На наш погляд, значущість економічного прибутку для підприємства зумовлює та важлива роль, яку відіграє цей показник в управлінні ризиками позбавлення доходів і вигод через непотрібні і непродуктивні витрати як з позиції власників, так і працівників та інвесторів. Проведення якісної оцінки економічного прибутку дозволяє визначити додаткові резерви зростання фінансового результату і вирішувати завдання підвищення ефективності управління.

Варто зазначити, що різні види прибутку виділялися ще в XIX столітті. Альфред Маршалл в 1890 р. в I т. «Принципів економічної науки» писав про різницю між прибутком (чистим доходом, який обраховується шляхом вирахування з валового доходу витрат, пов'язаних із здійсненням виробництва) і підприємницьким прибутком (залишком від прибутку після вирахування з нього проценту на капітал) [11]. Згідно з теорією Маршалла організація підприємцем виробництва або підприємницькі здібності є окремим фактором виробництва, не тотожним такому фактору виробництва як капітал, граничним продуктом якого є процент на капітал. А. Маршалл запропонував індикатор підприємницького (економічного) прибутку – залишковий прибуток як різницю між прибутком в бухгалтерському розумінні і ринковою вартістю капіталу власника. Основна увага Маршалла акцентувалася на тому, що при визначенні прибутку підприємства обов'язково необхідно враховувати не тільки явні, а й альтернативні витрати, пов'язані із можливістю застосування капіталу. Очевидно, що прибуток підприєм-

ства є приростом капіталу, вкладеного його власниками, а упущена вигода від альтернативного використання капіталу може бути охарактеризована за допомогою параметру «ринкова процентна ставка», який відображає середній рівень вартості капіталу в макросистемі. Тобто, отримання підприємством економічного прибутку передбачає генерування фінансового результату на рівні, вищому за ринкову процентну ставку. Довгий час розробки Маршалла були незатребуваними, але наразі значення економічного прибутку для демонстрації альтернативних показників ефективності діяльності компанії для залучення інвесторів посилилось.

Підводячи підсумок, зазначимо, що бухгалтерський прибуток – це різниця між виручкою підприємства та його явними (зовнішніми щодо підприємства) витратами. Економісти, на відміну від бухгалтерів, використовують термін «прибуток» для позначення різниці між сукупними доходами підприємства та усіма його витратами, що включають як явні, так і неявні. Серед неявних витрат ще з часів Маршалла виділяється так званий «нормальний прибуток», тобто прибуток, який дорівнює вміненіми витратам власників капіталу підприємства. Вмінені витрати – це витрати, не передбачені контрактами з зовнішніми організаціями. Наприклад, вклавши у справу 500 тис. грн., власники отримують прибуток 10%. Якщо в цей час банківська процентна ставка за депозитними вкладками становить також 10%, то отриманий прибуток буде нормальним. Ця сума є «нормальною» в тому сенсі, що власники підприємства за нормальної ситуації могли б отримати ці кошти, вклавши свої 500 тис. грн. в будь-яку справу, навіть поклавши гроші на депозит у банк, це не є «прибутком» в суто економічному сенсі цього слова. На прикладі умовного підприємства проілюструємо такі поняття, як «економічний прибуток», «бухгалтерський прибуток» і «нормальний прибуток» (таблиця 2).

Як видно з прикладу, отриманий дохід від реалізації продукції 600 тис. грн. Явні грошові витрати (заробітна плата найнятих працівників і вартість придбаних сировини та матеріалів) склали 400 тис. грн. Решта в сумі 200 тис. грн. становить бухгалтерський

прибуток. Очевидно, що до витрат не увійшли негрошові компоненти витрат підприємства. До них віднесені 50 тис. грн. не отриманого доходу, який можливо було б отримати, здаючи в оренду приміщення. Вміненими витратами є і 40 тис. грн. недо-

отриманого доходу, що його могли б отримати власники капіталу, поклавши гроші на депозит. Ці 40 тис. грн. є альтернативними витратами капіталу, вкладеного в наше умовне підприємство або нормальний прибуток, потрібний для залучення капіталу.

Таблиця 2

Структура економічного прибутку підприємства, тис. грн.

Назва показника	Значення показника
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	600
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), в тому числі:	
заробітна плата	300
вартість сировини та матеріалів	100
<i>Бухгалтерський прибуток</i>	200
умовна оцінка послуг власниками власних (а не орендованих) приміщень	50
альтернативні витрати капіталу (нормальний прибуток)	40
<i>Економічний прибуток</i>	110

Коли з сукупного доходу вираховуються явні і вмінени витрати (включаючи нормальний прибуток) в розпорядженні підприємства залишається економічний прибуток, який в нашому умовному прикладі становить 110 тис. грн. Таким чином, для нормального функціонування підприємства, забезпечення фінансової стійкості недостатньо просто компенсувати собівартість виручкою від реалізації, важливо також отримати економічний прибуток. Фахівці [12] зазначають, що категорія негрошових компонентів (вмінених) витрат складна для розуміння та особливо розрахунків. Величину нормального прибутку тільки із певними застереженнями можна ототожнити із середньою ринковою процентною ставкою на капітал, адже оцінка капіталу підприємства розраховується на основі його облікової вартості, а альтернативні витрати на капітал враховують дохідність, яку недоотримує підприємство на основі ринкової вартості. Проблема зіставлення вихідних даних постає і при розрахунку економічного прибутку шляхом коригування бухгалтерського прибутку, що розраховується на основі облікової вартості, на величину нормального прибутку. Питання виникають і щодо точності умовної оцінки послуг власниками

власних (а не орендованих) приміщень, і трактування негрошових субсидій, і відстрочки податкових платежів, списання боргів, отримання кредитів на пільгових умовах тощо.

Вище зазначалося, що від прибутку залежить такий важливий оціночний економічний показник діяльності підприємства як рентабельність. Якщо прибуток показує абсолютний вартісний ефект діяльності підприємства, то рентабельність є відносним показником результативності роботи підприємства, який у загальній формі обчислюється як відношення прибутку до витрат ресурсів. Економічний (реальний) прибуток існує лише тоді, коли розрахована рентабельність перевищує альтернативні способи використання ресурсів підприємства або середню ринкову процентну ставку. Очевидно, що параметр «ринкова процентна ставка» відображає середній рівень вартості ресурсів в макросистемі і одночасно характеризує динаміку системи, тобто показує середній темп приросту капіталу, оскільки прибуток є приростом капіталу, а норма прибутку (ставка процента) – показник темпу приросту капіталу. Співставляючи ринкову ставку процента і показник рентабельності підприємства можна визначити ефек-

тивність їх діяльності для економіки.

Очевидно, що підприємство може вважатися ефективним з позиції суспільної ефективності, якщо його рентабельність буде вищою за ринкову процентну ставку. Якщо ж рентабельність підприємства є нижчою за ринкову ставку процента, таке підприємство є точки зору макроекономіки витрачає ресурс неефективно. З точки зору економічної прибутковості використання ресурсів підприємство має генерувати такий фінансовий результат, який дозволяє окупили витрати на фінансування на рівні не ниж-

чому за ринкову процентну ставку.

З таблиці 1 видно, що переважна частина (в середньому 67% за аналізований період) вітчизняних підприємств є прибутковими в бухгалтерському трактуванні цієї категорії. Представляє інтерес оцінка прибутковості з економічного погляду, для чого порівняємо рентабельність діяльності підприємств з обліковою ставкою НБУ за цей же період, яку на наш погляд, можна вважати орієнтовною характеристикою середньоринкової процентної ставки в країні (таблиця 3).

Таблиця 3

Розрахунок економічної прибутковості вітчизняних підприємств, %

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Рівень рентабельності і збитковості ¹ операційної діяльності підприємств	4,0	5,9	5,0	3,9	-4,1	1,0
Рівень рентабельності і збитковості усієї діяльності підприємств ¹	0,5	1,8	1,0	-0,7	-14,2	-7,3
Середньорічна облікова ставка НБУ ²	9,0	7,5	7,75	7,0	10,0	24,9
Економічна прибутковість (збитковість) операційної діяльності підприємств ³	-5,0	-1,6	-2,25	-4,1	-5,9	-23,9
Економічна прибутковість (збитковість) усієї діяльності підприємств ³	-8,5	-5,7	-6,75	-7,7	-24,2	-32,2

¹ офіційні дані Державної служби статистики України [13]

² розраховано авторами на основі офіційних даних НБУ [14]

³ розраховано авторами

Рентабельність має кілька модифікованих форм залежно від того, які саме прибутки і ресурси (витрати) використовують у розрахунках. Держстат України оприлюд-

нює дані щодо рентабельності усієї діяльності підприємств та їх операційної діяльності, які розраховуються за наступними формулами [15]:

$$\text{Рентабельність (збитковість) операційної діяльності підприємств} = \frac{\text{фінансовий результат від операційної діяльності підприємств}}{\text{витрати операційної діяльності підприємств}} \times 100\% \quad (1)$$

$$\text{Рентабельність (збитковість) усієї діяльності підприємств} = \frac{\text{чистий прибуток (збиток) підприємств}}{\text{всі витрати діяльності підприємств}} \times 100\% \quad (2)$$

Як видно з останніх двох рядків таблиці 3, за період 2010–2015 рр. як операційна, так і більший мірі уся діяльність підприємств в Україні в економічному сенсі була збитковою. Причому спадна тенденція наростає, починаючи з 2011р., тобто її не можна пов'язати із кризовими явищами та

військовими подіями на сході України.

Можливо, однією з причин таких тенденцій є дискреція й можливості для маневру в бухгалтерській звітності для зменшення податкових платежів з прибутку. Адже як підтвердить будь-який фінансовий директор або головбух, прибуток можна «намалюва-

ти», а можна «не показати». Тобто, існування податку на прибуток в Україні стимулює заниження бухгалтерських, а відтак – і економічних прибутків.

Наразі в Україні з'явилася ідея замінити податок на прибуток податком на виведений капітал. У цьому разі необхідність маніпулювань з віртуальними нарахуваннями відпаде, оскільки об'єктом оподаткування стануть конкретні операції, відображені в банківських проводках та інших зовнішніх джерелах, а отже – бухгалтерський прибуток буде реалістичніше відображати результати господарської діяльності підприємств. Крім того, фахівці зазначають, що податок на виведений капітал момент сплати податку до розподілу дивідендів, тобто залишає ресурси для реінвестування в бізнес. Це дасть перевагу тим, хто бачить можливості для вигідних інвестицій, особливо новим зростаючим підприємствам, яким важко залучити кредити. Замість них почнуть платити ті, хто, будучи збитковими (реально або фіктивно), проїдають свій капітал [10].

Автори усвідомлюють, що розрахованими значення економічної збитковості вітчизняних підприємств є заниженими, адже облікова ставка НБУ зазвичай є вищою за проценти на депозитні вклади, проте розбіжності у 4-6 процентів принципово не змінюють виявлену тенденцію до від'ємної і спадної економічної прибутковості використання ресурсів вітчизняними підприємствами.

Висновки. Результати поведеного дослідження дозволяють сформулювати такі висновки. Максимізація прибутку є вирішальним чинником не тільки успішної конкурентоспроможності підприємств, але і добробуту суспільства в цілому. А в умовах економічної кризи пріоритетом управління стає оптимізація витрат і отримання не тільки бухгалтерського, але і економічного прибутку за рахунок перевищення рентабельності за ринкову вартість капіталу.

Розмежування бухгалтерського та економічного прибутку дозволяє ясно представляти не тільки об'єктивні основи процесів формування прибутку, але і характеризує наявність і обсяг прихованих додаткових витрат і доходів. З розуміння бухгалтер-

ського та економічного прибутку впливає і практична необхідність удосконалення способів визначення прибутку для забезпечення співставності фінансових результатів в різні періоди часу, що є предметом подальших досліджень.

Література

1. Бланк И. А. Управление прибылью. – / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, 2007. – 768 с.
2. Бабіч В. В. Удосконалення обліку формування, розподілу і використання прибутку / В. В. Бабіч, А. М. Поддєрьогін // Фінанси України. – 2012. – №2. – С. 103–110.
3. Покропивний С. Ф. Економіка підприємства : Підручник / За заг. ред. С. Ф. Покропивного. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К. : КНЕУ, 2001. – 528 с.
4. Костирко Л. А. Фінансовий механізм сталого розвитку підприємств: стратегічні орієнтири, системи забезпечення, адаптація – Луганськ : Ноулідж, 2012. – 474 с.
5. Лігоненко Л. Концептуальні засади економічного управління підприємством / Л. Лігоненко // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2013. – № 3. – С. 5–17.
6. Фінансові результати підприємств до оподаткування. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] – URL: <http://ukrstat.gov.ua/>
7. Економіка підприємства [Електронний ресурс]. – URL : <http://megos.org.ua/ekonomika%20pidprijemstva.13.2.html>
8. Управління прибутком [Електронний ресурс]. – URL : <http://samzan.ru/11283>
9. Розрахунок прибутку: бухгалтерська і економічний прибуток [Електронний ресурс]. – URL : <http://faqukr.ru/finans/149819-rozrahunok-pributku-buhgalterska-i-ekonomichnij.html>
10. Дубровський В. Куди пливе реформа корпоративного податку? [Електронний ресурс]. – URL : <https://gazeta.dt.ua/macrolevel/kudi-plive-reforma-korporativnogo-podatku-241139.html>
11. Маршалл А. Принципы экономической науки. т. I. Пер. с англ. – М. : Издательская группа «Прогресс», 1993. – С. 133–135.
12. Ревенко А. Індекс споживчих цін: особливості складних для розуміння оновлень / А. Ревенко // Дзеркало тижня. – 2017. – 2 червня. – №21 [Електронний ресурс]. – URL : <https://dt.ua/macrolevel/indeks-spozivchih-cin-osoblivosti-skladnih-dlya-rozuminnya-onovlen-244422.html>
13. Діяльність суб'єктів господарювання. Статистичний збірник Державної служби статистики України. [Електронний ресурс] – URL: <http://ukrstat.gov.ua/>
14. Облікова ставка Національного банку України. Офіційне інтернет-представництво Національного банку України [Електронний ресурс] – URL: <https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?sho>

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ИМПЕРАТИВЫ ПРИБЫЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

*Л. Л. Лазебник, д. э. н., профессор, Университет государственной фискальной службы
Украины, Л. П. Гацкая, к. э. н., доцент, Киевский национальный университет
имени Тараса Шевченко*

В статье охарактеризованы различные подходы к квалификации прибыльности предприятия. Проведено их сравнение, уточнены различия определения и, соответственно, расчета прибыли с учетом неявных доходов и неявных затрат, осуществлен поиск проблемных зон. Обращается внимание на различие результатов оценки доходности отечественных предприятий исходя из разных подходов. Определяются перспективы дальнейшего применения этих подходов и направления развития методологии оценки уровня прибыльности деятельности предприятий с целью адекватной интерпретации результатов хозяйственной деятельности и улучшения механизма практического использования этой категории в современных условиях.

Ключевые слова: прибыль, доходы, расходы, неявные доходы, неявные затраты, бухгалтерская прибыль, нормальная прибыль, экономическая прибыль.

METHODOLOGICAL IMPERATIVES OF ENTERPRISE PROFITABILITY

*L. L. Lazebnyk, D.E., Prof. University of State Fiscal Service of Ukraine,
L. P. Gatska, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Different approaches to determining profitability of an enterprise are described. The comparison of these approaches is made, the differences of definition and calculation of profit considering implicit income and implicit costs are specified, the research for problem areas is carried out. Attention is drawn to the difference in the results of the assessment of the profitability of domestic enterprises in different approaches. The prospects for further application of these approaches and directions of development of the methodology of estimating of the level of profitability of enterprises activity are determined with the purpose of an adequate interpretation of the results of economic activity and improvement of the mechanism of practical use of this category in modern conditions.

Keywords: profit, income, expenses, implicit income, implicit expenses, accounting profit, normal profit, economic profit.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Ю. І.

Надійшла до редакції 1.06.17 р.

*I. M. Pistunov, D. Sc. (Tech.), Prof., SHEI «National Mining University»,
pistunovi@gmail.com*

*I. A. Bielkina, Ph. D (Econ.), lecturer, SHEI «National Mining University»,
irinabelkina88@gmail.com*

An improved synthetic mathematical model of optimal investment portfolio is proposed. Modeling of the optimal securities portfolio of the US energy companies was conducted in order to compare the proposed model with those previously known. Criterion of relative riskiness was developed to combine ratios of risk and profit in order to compare effectiveness of investment portfolio models

Keywords: investment portfolio, stock market, profitability, investment risk, Markowitz model, Sharpe model.

Statement of problem. Investment portfolio optimization was an issue of scientific and practical interest since stock markets establishment.

However, since the global economy in general and Ukraine economy in particular are unstable, the challenge of financial resources efficient allocation becomes more urgent.

Traditionally, financial tools and mathematical-economical models that reduce risk and provide high-profitable investment are of particular interest in the periods of economic uncertainty.

Analysis of recent papers. Many foreign and domestic researchers and practitioners traders investigate the problem of optimal portfolios formation. Application of the theory of random matrices in the analysis of investment portfolios is discussed in the works [1, 2]. This method is an effective tool for filtering incoming data on securities volatility. As for research works relevant for CIS countries, a significant contribution to the theory of optimal investment portfolio is made by A. N. Burenin [3] and A. S. Shapkin [4].

Despite the existing variety of scientific and practical approaches to formation of investment strategy and risk management, classical Markowitz [5] and Sharpe models [6] are widely applied for direct distribution of funds among the assets.

Major drawback of mentioned above models is that the expected return is based on the results of previous periods. On the top of

that, usage of each of the models involves the selection of one of the mutually opposing objective functions: profit maximization or risk minimization. There is a need for the development of a mathematical model that would allow aligning conflicting goals of investment portfolio formation.

The aim of this study is to improve the investment portfolio optimization model by combining existing Markowitz and Sharpe models.

Aim of the paper is to consider the most common model of investment portfolio optimization.

Materials and methods. Markowitz Model. According to Markowitz, investment portfolio is considered optimal under conditions that

1) for the given level of profitability there is no any-other investment opportunity with lower risk;

2) there is no other more profitable investment portfolio, that is characterized by the same level of risk. This refers to the so-called non-systematic risks.

Markowitz optimal portfolio for maximum profitability criteria (1). Markowitz optimal portfolio for the minimum risk criterion is (2). Sharpe model. Unlike Markowitz model, which considers the relationship of considered securities rate of return, Sharpe model examines the relationship of rate of return of given securities with an average market rate of return (3).

$$\begin{cases} m_p = \sum_{i=1}^N x_i d_i \rightarrow \max \\ \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^N x_i x_j v_{ij} = r_p \\ \sum_{i=1}^N x_i = 1 \end{cases} \quad (1)$$

$$\begin{cases} \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^N x_i x_j v_{ij} \rightarrow \min \\ \sum_{i=1}^N x_i d_i = m_p \\ \sum_{i=1}^N x_i = 1, \end{cases} \quad (2)$$

where x_i – is the share of capital spent on the purchase of securities i , d_i – is expected rate of return on asset i , m_p – is expected portfolio return, v_{ij} – is covariance of asset i and j , r_p – is given covariance of portfolio return (risk), N – is number of assets.

$$\begin{cases} R_f + \sum_{j=1}^N \alpha_j x_j + (R_m - R_f) \sum_{j=1}^N \beta_j x_j \rightarrow \max \\ \sqrt{p_m^2 \left(\sum_{j=1}^N \beta_j x_j \right)^2 + \sum_{j=1}^N p_j^2 x_j^2} \leq p_{req} \\ \sum_{j=1}^N x_j = 1 \\ x_j \geq 0, j = 1, \dots, N, \end{cases} \quad (3)$$

where x_j – is share of j equity in diversified portfolio, α_j – is excess of expected rate of return on asset j , β_j – is estimated risk of asset j in the portfolio, R_f – is rate of return on the risk-free asset, R_m – is average asset rate of return, p_{req} – is risk frontier set by the investor, N – is number of assets.

The major shortcomings of the Sharp model are: neglecting of fluctuations of rate of return of the risk-free asset and necessity of returns rate prediction for stock market and risk-free securities (assets). Sharpe model is used to analyze a large number of securities that compose the most part of relatively stable stock market.

Pistunov-Sitnikov risk-revenue model. The model was created as a solution to mul-

ticriteria optimization task ensuring risk minimum and profit maximum [7]. As a result, convolution of two Markowitz criteria was formed. Whereby the criterion of "minimum" was placed in the numerator and the criterion of «maximum» – the denominator. Also, the numerator was added to the weighted average variance portfolio. The main idea of this model was to unite the Markowitz model with maximum rate of return and minimum risk.

Its advantage over the previously described models is that there is no need to determine the acceptable level of risk and income. This model requires the same statistical calculations as Markowitz model. This model works great with small number of assets and with relatively volatile stock market (4).

$$\begin{cases} \frac{\sqrt{\sum_i x_i^2 v_i^2 + \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^N x_i x_j v_{ij}}}{\sum_i x_i d_i} \rightarrow \min \\ \sum_{j=1}^N x_j = 1 \\ x_j \geq 0, j = 1, \dots, N \end{cases} \quad (4)$$

where d_i – is average rate of return of asset i , v_i – is variation (standard deviation) rate of return on asset i , v_{ij} – is covariance of profitability of assets j and i , $x_{i,j}$ – is the share of capital spent on the purchase of securities i and j .

Integrated Pistunov-Sitnikov-Sharpe model. We use the Pistunov-Sitnikov approach, that allows assembling two Markowitz models into one by putting the rate of return into numerator and the risk into the denominator.

Considering the Sharpe model we have R_f – rate of return on the risk-free asset. Elimination of this parameter provides us with portfolio level of profitability i.e. maximum aiming function.

There is a rate of return index in the denominator of Pistunov optimal portfolio model.

Two options exist to combine two criteria. One way is to merge them by summing, but then their weighting has to develop. Another, simpler option is to multiply two criteria, in this case the denominator will look like (5):

$$\left(\sum_{j=1}^N \alpha_j x_j + R_m \sum_{j=1}^N \beta_j x_j \right) \cdot \sum_{j=1}^N d_j x_j \quad (5)$$

Let us consider the main constrain of the Sharpe model (6):

$$\sqrt{p_m^2 \left(\sum_{j=1}^N \beta_j x_j \right)^2 + \sum_{j=1}^N p_j^2 x_j^2} \leq p_{req} \quad (6)$$

This inequality ensures the implementation of the premise that the risk of the portfolio should not exceed pre-specified risk frontier. The counterpart of this constrain is also present in the Markowitz model, as well as set beforehand expected portfolio return. But the Pistunov-Sitnikov model allows to omit the determination of such values as predefined profit and risk. On the top of that, the index that characterizes risk (β_i) is present in the denominator. Therefore, the Sharpe model constrain is discarded completely. So a simplified version of the denominator is multiplied by the denominator of Pistunov model and the numerator remains unchanged.

Thus, Integrated Pistunov-Sitnikov-Sharpe model is (7):

$$\left\{ \begin{array}{l} \sqrt{\sum_i x_i^2 v_i^2 + \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^N x_i x_j v_{ij}} \rightarrow \min \\ \left(\sum_{j=1}^N \alpha_j x_j + R_m \sum_{j=1}^N \beta_j x_j \right) \cdot \sum_{j=1}^N d_j x_j \\ \sum_{j=1}^N x_j = 1 \\ x_j \geq 0, j = 1, \dots, N \end{array} \right. \quad (7)$$

Comparison of the models. To compare the effectiveness of the models data of NYSE trades are used. Calculation and comparison was conducted for the results obtained by the models of Sharpe, Pistunov-Sitnikov and Markowitz with a given income and a given risk. Especially for this comparison criterion of relative riskiness was developed, that is calculated according the formula (8):

$$Vr = R/M, \quad (8)$$

Where R – is risk, a M – is rate of return of asset.

The criterion of the relative riskiness shows the effectiveness of the model, since it determines the ratio of risk to the income portfolio. The smaller Vr , the more effectively investment is distributed.

Calculations were made on the energy sector, as this stock market segment is unstable vibrations of this segment are typical. The portfolio is formed of six companies of the energy sector:

1. Ameren Corporation – holding company engaged in the transmission and distribution of electricity and natural gas. Deviations from the average share price (variation) – 0,104.

2. American Electric Power - an American company, the main electricity business owner with subsidiary enterprises in the different parts of the United States. Deviations from the average share price (variation) - 0.106.

3. DTE Energy Company - a diversified energy company in the United States. The company generates, buys, transmits, distributes and sells electricity in southeastern Michigan. Deviations from the average share price (variation) - 0.173.

4. Edison international - a holding company that manages the Southern California Edison Company (California utility company) and Edison Missing Group Inc. Deviations from the average share price (variation) - 0,331.

5. Enbridge - Canadian energy sector enterprises. The main activity of the enterprise is the construction of pipelines for crude oil and petroleum products, natural gas pipelines and natural gas distribution. Deviations from the average share price (variation) - 0.418.

6. Public Service Enterprise Group Inc. - US energy company that owns a diversified portfolio of energy assets. The company has significant generating capacity in the electricity in the northeastern and mid-Atlantic regions of the United States. Deviations from the average share price (variation) - 0,142.

Estimation on described optimization models defines different structure of optimal portfolios (shown in Table 1.). The developed integrated model shows the lowest relative riskiness $Vr = 0.000702$ and the highest income $Mp = 64.37$. The second performance is proved to be model-Pistunov Sitnikova with estimated relative riskiness $Vr = 0,00077$, and rate of return $Mp = 62,5$.

Return on the portfolio for the integrated model exceeds the return for Sharpe and Markowitz models by 8.7% and 7% respectively.

Thus, the proposed model is perfectly

suited for the current unstable conditions of stock market. Worst compared results were provided by Markowitz profitable model, although it provides a high income.

Table 1

Comparison of calculations on optimization models

Model	A	AE	DTEE	EI	En	PSEG	Mp	rp	Vr
Developed integrated model	22.8%	33.8%	22.6%	6.6%	1.7%	12.5%	64.3	0.0452	0.000702
Pistunov-Sitnikov model	22.7%	42.6%	24.7%	3.1%	0.0%	6.9%	62.5	0.04814	0.0008
Sharpe model	0.0%	0.0%	22.7%	52.0%	25.3%	0.0%	59.3	2.8	0.0472
Markowitz (risk minimisation)	91.6%	8.5%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	48.6	4.999	0.102801
Markowitz (profit maximisation)	20.6%	79.4%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	59.9	6.2144	0.1036

Legend for corporations: A – Ameren, AE – American electric, DTEE – DTE Energy, EI – Edison international, En – Enbridge, PSEG – Public Service Enterprise Group,

Conclusion. Analysis of existing approaches to optimal investment portfolio formation allowed us to develop the model of optimal investment portfolio structure. The model was tested on real data of equities of the energy sector, traded on the New York Stock Exchange. The effectiveness of the model was proved by the comparison with the results of calculations on existing optimal portfolio models: Markowitz, Sharpe and Pistunov-Sitnikov. The optimal investment portfolio was formed of equities of six companies: Ameren, American Electric, DTE Energy, Edison International, Enbridge, Public Service Enterprise Group.

The obtained results indicate that the developed integrated model is the most effective among models considered on the rate return criteria. This conclusion is supported with the criterion of relative riskiness that was developed specially for this study. The relative riskiness (0.000702) is minimal for the portfolio formed on integrated model.

References

1. Daly J., Crane M., Ruskin H. J. Random matrix theory filters in portfolio optimisation: a stability and risk assessment // *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*. – 2008. – V. 387. – №. 16. – P. 4248–4260.
2. Conlon T., Ruskin H. J., Crane M. Random matrix theory and fund of funds portfolio optimisation // *Physica A: Statistical Mechanics and its applications*. – 2007. – V. 382. – №. 2. – P. 565–576.
3. Буренин А. Н. Управление портфелем ценных бумаг / А. Н. Буренин. – М.: Научно-техническое общество имени академика С. И. Вавилова, 2008. – 440 с.
4. Шапкин А. С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций: монография / А. С. Шапкин. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°». — 544 с.
5. Markowitz H. M. Portfolio selection // *Journal of Finance*. – 1952. – V. 7. – № 1. – P. 77–91.
6. Шарп У. Инвестиции: Пер. с англ. – М.: ИНФА-М, 2003. – 1028 с.
7. Пістунов І. М. Дослідження меж існування оптимальних рішень для портфеля Марковича / І. М. Пістунов, В. В. Ситников // *Економічний вісник НГУ*. – 2003. – №4. – С. 114–119.

ІНТЕГРОВАНА МОДЕЛЬ ОПТИМІЗАЦІЇ ПОРТФЕЛЮ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

*І. М. Пістунов, д. т. н., професор, І. А. Белкіна, к. е. н., викладач,
ДВНЗ «Національний гірничий університет»*

У статті запропоновано удосконалену синтетичну економіко-математичну модель оптимального портфелю цінних паперів. Здійснено моделювання оптимального портфелю цінних паперів енергетичних компаній США. З метою порівняння ефективності моделей

інвестиційного портфеля розроблено критерій відносної ризикованості, що об'єднує показники ризику і прибутку.

Ключові слова: інвестиційний портфель, фондовий ринок, прибутковість, інвестиційний ризик, модель Марковіца, модель Шарпа.

ИНТЕГРИРОВАННАЯ МОДЕЛЬ ОПТИМИЗАЦИИ ПОРТФЕЛЯ ЦЕННЫХ БУМАГ

И. Н. Пистунов, д. т. н., профессор, И. А. Белкина, к. э. н., преподаватель, ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье предложена усовершенствованная синтетическая экономико-математическая модель оптимального портфеля ценных бумаг. Осуществлено моделирование оптимального портфеля ценных бумаг энергетических компаний США. С целью сравнения эффективности моделей инвестиционного портфеля разработан критерий относительной рискованности, объединяющий показатели риска и прибыли.

Ключевые слова: инвестиционный портфель, фондовый рынок, доходность, инвестиционный риск, модель Марковица, модель Шарпа.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пашкевич М. С. Надійшла до редакції 11.05.17 р.

УДК 368:658

СУЧАСНІ НАПРЯМИ ЗАПОБІГАННЯ ВІДТОКУ ДЕПОЗИТІВ НА ОСНОВІ СИМБІОЗУ БАНКУ ТА СТРАХОВОЇ КОМПАНІЇ

І. Г. Аберніхіна, к. е. н., доцент, Національна металургійна академія України, irina.abernihina@gmail.com

І. Г. Сокиринська, к. е. н., доцент, Національна металургійна академія України, sokirinska@gmail.com

У статті визначено вплив зниження процентної ставки на обсяг депозитного портфелю банку та проведено аналіз напрямів стабілізації його рівня. Обґрунтовано, що для збереження рівня депозитних вкладів необхідно відійти від виключно макроекономічних регулюючих заходів і запровадити індивідуальний пакет послуг (який включає стандартні умови та умови заохочення клієнтів до автоматичного продовження депозиту на новий строк) для VIP-клієнтів банку на основі ефективної взаємодії банку та страхової компанії.

Ключові слова: процентна ставка, депозити, депозитний портфель банку, страхова компанія, страхування життя, індивідуальний пакет послуг банку.

Постановка проблеми. Управління залученням оптимального обсягу тимчасово-вільних коштів населення та суб'єктів підприємницької діяльності в даний час є одним з найважливіших і актуальних напрямів розвитку пасивних операцій в цілому, так як це дозволяє збільшити прибуток, обсяги наданих послуг і як наслідок значно підвищити престиж банку [4].

В умовах фінансової нестабільності одним з найважливіших завдань банківської діяльності є оптимізація ресурсної бази, що визначає масштаби розвитку комерційного банку і збільшення обсягу прибутку. Осно-

ву ресурсної бази банку становлять залучені кошти, сталість яких є одним з факторів його ліквідності.

Основною проблемою при формуванні депозитного портфеля, яка на сьогодні потребує негайного вирішення, є відтік грошових коштів з депозитних рахунків клієнтів, що викликане насамперед зниженням ставок за депозитами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми формування депозитних портфелів банків в умовах нестабільності депозитної бази та удосконалення управління залученими депозитними ресурсами

банку протягом останніх років перебувають у центрі уваги і досліджуються українськими науковцями, серед яких Н. І. Волкова [4], К. М. Д'яконов [6], О. В. Золотарьова [7], О. В. Кошонько [8], Ю. П. Макаренко [9], О. І. Тищенко [14], Е. П. Шульц [15].

Формулювання мети статті. Метою статті є розробка пропозицій щодо запобігання відтоку депозитів на основі симбіозу банків зі страховими компаніями.

Виклад основного матеріалу дослідження. У першому півріччі 2016-го року ставки за банківськими депозитами повернулися на докризовий рівень 3-го кварталу 2013-го року [5].

Серед основних причин різкого зниження ставок за банківськими депозитами, що виділяються в наукових публікаціях є наступні:

- зовнішні фактори макроекономічної стабілізації;
- політика НБУ в приборканні інфляції та девальвації;
- очищення банківської системи від ризикованих банків, які «пилососили» ринок, пропонуючи високодохідні депозитні продукти;
- наявність надлишкової ліквідності у більшості ТОП-25 банків в 1 половині 2016 року і відсутність якісних позичальників [2, 3].

З точки зору вкладників – падіння доходності їхнього капіталу не викликає ентузіазму. З точки зору системи – такий процес варто розцінювати швидше як позитив, оскільки попередній рівень ставок був аномально високим в порівнянні з усіма європейськими країнами [3, 8].

За даними моніторингу Bankografo ТОП-25 найбільших банків, тільки один банк підвищив ставки за 12-місячним гривневим строковим депозитом. Сім банків знизили ставки на 0,4-2 процентних пункти. Решта залишили ставки незмінними. Середня ставка за депозитами з можливістю розірвання договору знизилася до рівня 2011 року [3].

Тренди депозитного ринку:

1. Вперше на ринку депозитів з'явилася пропозиція 0% річних за залишок на ощадному рахунку. Так підтримує австрійські традиції «Райффайзен Банк Аваль».

Кілька банків дають за ощадні рахунки 0,01%, а деякі «іноземці» пропонують стільки ж за доларовими строковими вкладками [1, 2].

2. На ринку спостерігається певне скорочення асортименту пропозицій.

По-перше, зникають депозити з можливістю дострокового розірвання – десять банків з 25 найбільших гравців ринку відмовилися від таких продуктів. Кілька банків пропонують цю опцію лише для однорічних договорів і більше. Звісно, ставки там нижчі [2].

По-друге, зникають пропозиції щодо розміщення валютних ощадних вкладів з можливістю вільного зняття.

3. Переформатування ринку. «Альфа-Банк» і УкрсоцБанк де-факто уніфікували лінійку депозитів та ставок за ними. Зникнення конкурентів-«пилососів» викликало більш швидке зниження ставок [1, 2].

4. Діджиталізація депозитних продажів.

Страшенно незручними за 2016 рік стали веб-інтерфейси для вибору депозитів: новомодні фільтри і калькулятори, які довго завантажують результати, не дають можливості швидко порівняти цінові пропозиції, як це було раніше у простій табличній формі. Це стосується ОщадБанку, «Альфа Банку», ПУМБ, МегаБанку, ВТБ.

Окремі банки цю проблему розуміють, тому під довжелезною сторінкою після скролінгу можна знайти лінк на pdf-документи з таблицями ставок. Проте така опція передбачена далеко не на всіх «модних» сайтах. Через це клієнт змушений сидіти і перебирати фільтрами усі можливі варіанти, замість того, щоб одним поглядом оцінити табличку зі ставками і вибрати найбільш привабливий для себе варіант [11].

Отже, депозитний «ставкопад» триває, й на сьогодні мета банку – утримання депозитного портфелю на наявному рівні.

В публікаціях авторами пропонуються різні варіанти утримання депозитного портфелю. Більшість пропозицій стосується заходів на макрорівні.

В таблиці 1 систематизовані основні пропозиції українських науковців та практиків щодо стабілізації депозитного порт-

фелю банків.

Таблиця 1

Узагальнення пропозицій щодо підтримання стабільності депозитної бази банків в сучасних наукових публікаціях

Автор	Характеристика пропозицій
Макаренко Ю. П. [9]	Для підвищення стабільності депозитної бази в першу чергу необхідно вжити заходів на макrorівні: заходи НБУ по стабілізації грошово-кредитного та валютного ринків, заходи по стабілізації курсу національної валюти до долара США та створення умов для припливу зовнішніх інвестицій
	Підвищення депозитних ставок з метою залучення додаткових коштів юридичних та фізичних осіб та збереження вже існуючих клієнтів, які мають намір забрати свої кошти
	Диференціація тарифних ставок для окремих вкладників як перспективний метод ціноутворення банківських депозитів
	Форма депозиту, яка дає змогу зняти кошти з рахунку в будь-який момент, не втративши при цьому нічого як один з напрямів залучення нових клієнтів та збереження вже існуючих клієнтів за нестабільної економічної ситуації
Князева І., Дорошенко О. [3]	Впровадження депозитних сертифікатів, оскільки на іменні депозитні сертифікати не поширюються обмеження НБУ на зняття готівки, при цьому вони покриваються Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.
Князева І., Дорошенко О. [3]	Банки почали активно пропонувати модифіковані депозитні продукти, які завдяки нововведенням або додатковим бонусам користуються популярністю у вкладників. Як приклад можна привести депозити ПриватБанку з компенсацією банком податку на депозити або акційні депозити Фідобанк з компенсацією комунальних витрат або наданням бонусів на покупки
Кошонько О. В. [8]	Для того щоб підвищити довіру до банківської системи, необхідно: стабілізувати та поліпшити політичну ситуацію в країні; ефективно використовувати можливості держави щодо рекапіталізації проблемних банків; створити достовірний об'єктивний централізований інформаційний ресурс, в якому буде постійно оновлена інформація про реальний стан справ в економіці України та її галузях; відновити довіру населення до національної грошової одиниці України гривні, стабілізувавши її курс; вжити заходів щодо поліпшення якості банківського капіталу; знизити рівень проблемних активів; запровадити жорсткі санкції до банків, що здійснюють неповернення депозитів і затримку платежів клієнтів; налагодити систему гарантування вкладів населення
	Із метою оптимізації депозитного портфеля та для забезпечення більшого надходження коштів на депозити можна рекомендувати спрощення режиму функціонування відповідних рахунків, тобто порядку зарахування коштів на вклади, видачі та перерахування з депозитних рахунків
Шульц Е.П. [15]	Для створення привабливіших умов для збільшення обсягів залучення депозитів у банківську систему України першочерговими є наступні кроки: 1) Відміна обмежень щодо обсягів готівкових коштів, які можуть отримувати клієнти зі своїх валютних рахунків в банківських установах, оскільки це стримує відкриття нових валютних депозитів та залучення валютних коштів банками України в умовах їх гострого дефіциту. 2) Тимчасове призупинення норми законодавства щодо оподаткування доходів за банківськимикладами, оскільки це сприяє відтоку депозитів із системи та створює додатковий тиск на ліквідність як окремих банків, так і всієї банківської системи. 3) Підвищення рівня капіталізації українських банків, у т. ч. і збільшення капіталу державних банківських установ, а також зростання вимог до мінімального розміру статутного капіталу. 4) Впровадження банками України нових депозитних продуктів. Позитивним є досвід банків, які розробили конвертаційні депозитні продукти. Деякі банки також впроваджують акційні депозитні продукти, які передбачають підвищенні депозитні ставки, а деякі дають обіцянки клієнтам, що податки з їхніх депозитів будуть оплачувати саме вони, а не клієнти

Джерело: складено за: [3, 8, 9, 15]

Падіння ставок за депозитами спонукає клієнтів забрати кошти і інвестувати їх у більш дохідні інструменти. Значний відтік

депозитних коштів може позначитись на фінансовій стійкості банку. Тому, авторами статті пропонується для збереження рівня

депозитних вкладів в портфелі банку розробити індивідуальний пакет послуг для вір-клієнтів на основі об'єднання зусиль банку та страхової компанії. Розроблений пакет послуг може бути застосований в будь-якому банку України. Авторами статті розглянуто застосування розроблених пропозицій з урахуванням статистичних даних ПАТ КБ «Приватбанк».

Запропонований пакет послуг буде включати стандартні умови за депозитами, а також умови заохочення клієнтів до автоматичного продовження депозиту на новий строк. Під такими умовами розуміється пропозиція вір-клієнту щодо укладання договору за програмою страхування життя, витрати за якою будуть розподілені між

банком та клієнтом у відповідній пропорції в залежності від розміру депозитного вкладу на строк доки депозит знаходиться в банку. В статті розглянуто вкладників-фізичних осіб, оскільки їх частка в депозитному портфелі банків, як правило, є найбільшою (рис. 1).

Перевагою в цьому випадку є депозити строком на 1 рік та сумою депозиту не менше, ніж еквівалент 2000 у.о.

На рисунку 1 надано структуру депозитного портфелю ПАТ КБ «Приватбанк» на 30.09.2016 року з деталізацією строкових депозитів фізичних осіб.

В таблиці 2 надано розподіл кількості клієнтів за сумою вкладів.

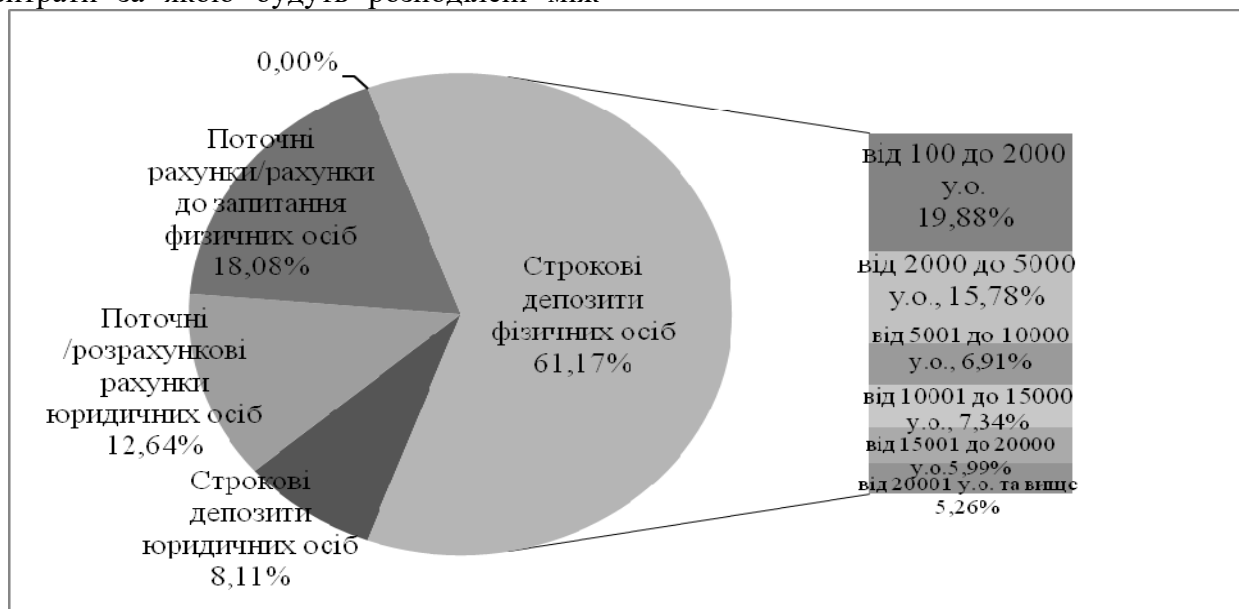

Рис. 1. Структура депозитного портфелю ПАТ КБ «Приватбанк» з деталізацією строкових депозитів фізичних осіб

Джерело: складено за: [10]

ПАТ «MetLife» надає наступні програми страхування фізичних осіб [17]:

1) програма страхування «Золотий Капітал» – це пакет програм страхування, що надає унікальне страхове покриття та можливість довгострокового накопичення коштів. Завдяки пакету «Золотий Капітал» клієнт отримує фінансовий захист для себе та своєї родини на випадок непередбачуваних неприємних життєвих ситуацій. Це гнучкий пакет програм: термін його дії, розмір страхового внеску, сума страхового покриття, склад програми та вигодонабувачі за договором страхування можуть бути змінені.

Переваги даного виду страхування: надійне накопичення та безпечне інвестування коштів надають змогу отримати додаткове пенсійне забезпечення; унікальний страховий захист (покриття ризиків смерті, непрацездатності та ін.) може бути розширено шляхом придбання додаткового покриття (на випадок госпіталізації, хірургічного втручання та непрацездатності під час одужання); звільнення від сплати чергових страхових премій у випадку повної втрати працездатності; захист коштів від негативних наслідків інфляції (індексація); надання автоматичного кредиту для сплати чергових страхових премій.

Розподіл кількості клієнтів (фізичних осіб) за сумою вкладів

Розмір депозитного вкладу	Частка в депозитному портфелі фізичних осіб, %	Загальна сума депозитів фізичних осіб, млн. грн.	Кількість клієнтів, чол.
Еквівалент від 100 до 2000 у.о.	32,50%	38981	1949058
Еквівалент від 2000 до 5000 у.о.	25,80%	30945	1547252
Еквівалент від 5001 до 10000 у.о.	11,30%	13553	677672
Еквівалент від 10001 до 15000 у.о.	12%	14393	719652
Еквівалент від 15001 до 20000 у.о.	9,80%	11754	587716
Еквівалент 20001 у.о. та вище	9%	10315	515751
Всього	100,00%	119942	5997100

Джерело: складено за: [10]

Період страхування на строк: 10, 15, 20, 25 років, до досягнення віку: 50, 55, 60, 65 років. Вступний вік від 18 до 65 років. Страхова премія визначається індивідуально та залежить від розміру страхової суми, віку та статі застрахованої особи та страхувальника, а також результатів оцінки ризику за заявою про страхування життя. Максимальна страхова сума не обмежена

2) програма страхування «Капітал» – пакет програм страхування життя, призначений для людей, які бажають після виходу на пенсію присвячувати час собі та своїм захопленням, а не пошуку джерел прибутку – допоможе накопичити капітал, необхідний для гідного існування після досягнення похилого віку. Забезпечує надійне накопичення коштів та страховий захист.

Переваги даного виду страхування: страховий захист (покриття ризику смерті внаслідок нещасного випадку) за пакетом може бути розширено шляхом придбання додаткового покриття (на випадок госпіталізації, хірургічного втручання та непрацездатності під час одужання, смерті з будь-якої причини). У разі природної смерті клієнта – повернення коштів, сплачених клієнтом як страхові премії за накопичувальною програмою страхування на момент смерті + додатковий інвестиційний дохід та сума фонду індексації (за умови сплати індексованих премій). Надійне накопичення капіталу разом із безпечним інвестуванням коштів надають змогу отримати додаткове пенсійне забезпечення. Захист коштів від негативних наслідків інфляції (індексація). Надання автоматичного кредиту для сплати чергових страхових премій. Період страхування на строк: 10, 15, 20, 25 років до до-

сягнення застрахованою особою віку: 50, 55, 60, 65 років. Вступний вік від 18 до 65 років. Страхова премія визначається індивідуально та залежить від розміру страхової суми, віку та статі застрахованої особи та страхувальника, а також результатів оцінки ризику за заявою про страхування життя. Мінімальна страхова сума – 15000 грн. Максимальна – не обмежена

3) програма страхування «Життя Плюс» – програма добровільного страхування життя, що забезпечує страхове покриття, необхідне, щоб захистити Вашу родину та близьких Вам людей від негативних наслідків непередбачуваних подій у житті, допоможе їм підтримувати звичний рівень життя та надасть можливість сплатити за навчання дитини абощо. Переваги: невелика страхова премія забезпечує різноманітне страхове покриття (ризик смерті, смерті внаслідок нещасного випадку, діагностування критичного захворювання, постійної та повної непрацездатності). Звільнення страхувальника від сплати чергових страхових премій у випадку настання його постійної та повної непрацездатності. Період страхування 15 років. Вступний вік від 18 до 55 років. Страхові суми фіксовані: 80000, 120000, 160000, 200000, 240000, 280000, 320000, 360000, 400000 грн.

4) програма страхування «Капітал у спадок» – цей пакет програм страхування був створений для людей, які бажають залишити гідний спадок своїм дітям та онукам та підтримати матеріально залежних від нього людей: протягом усього життя клієнта разом із страховим покриттям «Капітал у спадок» надає можливість накопичити кошти, які будуть успадковані рідними клієнта

або допоможуть їм у разі передчасної втрати годувальника.

Переваги: страхове покриття за пакетом може бути розширено шляхом придбання додаткового покриття (на випадок госпіталізації, хірургічного втручання та непрацездатності під час одужання). Надійні та безпечні механізми інвестування забезпечують накопичення суттєвого капіталу, що буде успадкований нащадками клієнта. Надання автоматичного кредиту для сплати чергових страхових премій. Клієнт має змогу обрати, скільки років він буде сплачувати страхові премії за договором страхування. Період страхування до 100 років. Період сплати страхових премій 10, 15, 20, 25, 30 років до досягнення застрахованою особою віку: 50, 55, 60, 65, 100 років. Вступний вік 18-65 років. Страхова премія визначається індивідуально та залежить від розміру страхової суми, віку та статі застрахованої особи та страхувальника, а також результатів оцінки ризику за заявою про страхування життя. Мінімальна страхова сума – 15000 грн. Максимальна – не обмежена.

5) програма страхування «Юніор Капітал» – це пакет програм страхування, розроблений для того, щоб Ви мали змогу подбати про майбутнє своєї дитини вже в перші дні її життя. «Юніор Капітал» допоможе накопичити кошти, які дитина зможе витратити за власним бажанням: на навчання, придбання житла, подорожі та ін. До того ж, пакет програм надає страховий захист на випадок втрати або непрацездатності страхувальника.

Переваги: надійне накопичення коштів для дитини шляхом безпечного інвестування. Страховий захист для страхувальника (одного з батьків або іншого родича, який є платником за договором страхування життя) – покриття ризиків смерті та постійної та повної непрацездатності. покриття ризику смерті внаслідок нещасного випадку для страхувальника. Можливість придбання додаткового страхового захисту – покриття ризиків госпіталізації, хірургічного втручання та непрацездатності під час одужання). Захист коштів від негативних наслідків інфляції (індексація). У разі смерті дитини протягом дії договору страхування – повер-

нення страхових премій, сплачених за накопичувальною програмою страхування, збільшених на суму додаткового інвестиційного доходу та суму фонду індексації (за умови сплати індексованих премій), розрахованих на момент смерті. Надання автоматичного кредиту для сплати чергових страхових премій. Період страхування на строк: 10, 15, 20, 25 років до досягнення дитиною віку: 18, 21, 24, 25, 27 років. Вступний вік для дитини: від 0 до 17 років для страхувальника: від 18 до 55 років. Страхова премія визначається індивідуально та залежить від розміру страхової суми, віку та статі застрахованої особи та страхувальника, а також результатів оцінки ризику за заявою про страхування життя. Мінімальна страхова сума : 20000 грн. максимальна – не обмежена.

За всіма видами старування валюта страхування – гривня України.

В таблиці 3 надано мінімальні страхові внески за програмами страхування компанії «MetLife».

Таблиця 3

Страхові програми ПАТ «MetLife» та мінімальна сума річного страхового внеску

Назва програми страхування	Мінімальний розмір страхового внеску за програмою страхування, грн./договір
Програма «Золотий Капітал»	5000
Програма «Капітал»	15000
Програма «Капітал у спадок»	15000
Програма «Юніор Капітал»	20000
Програма «Життя Плюс»	80000

Джерело: складено за: [10] та власними дослідженнями авторів

В таблиці 4 надано розподіл клієнтів, що погодяться на програму страхування, в залежності від суми наявного депозиту в ПАТ КБ «Приватбанк».

Розподіл клієнтів, що погодяться на програму страхування, в залежності від суми наявного депозиту здійснено на підставі проведеного банком опитування шляхом статистичного агрегування відповідей клієнтів та експертних висновків.

Таблиця 4

Розподіл клієнтів, що погодяться на програму страхування, в залежності від суми наявного депозиту в ПАТ КБ «Приватбанк»

Показники	Програма «Золотий Капітал»	Програма «Капітал»	Програма «Капітал у спадок»	Програма «Юніор Капітал»	Програма «Життя Плюс»
Мінімальний розмір страхового внеску за програмою страхування, грн./договір	5000	15000	15000	20000	80000
Частка клієнтів, що погодяться на умови програми:					
з сумою депозиту від 100 до 2000 у.о.	-	-	-	-	-
з сумою депозиту від 2000 до 5000 у.о.	7%	6%	-	-	-
з сумою депозиту від 5001 до 10000 у.о.	10%	8%	7%	-	-
з сумою депозиту від 10001 до 15000 у.о.	9%	7%	5%	3%	-
з сумою депозиту від 15001 до 20000 у.о.	7%	6%	5%	4%	3%
з сумою депозиту від 20001 і більше	7%	7%	6%	5%	5%

Джерело: складено за: [10] та власними дослідженнями авторів

В таблиці 5 надано розрахунок суми страхування в залежності від програми та страхових внесків за кожною програмою типу клієнта.

Таблиця 5

Розрахунок суми страхового внеску

Показники	Програма «Золотий Капітал»	Програма «Капітал»	Програма «Капітал у спадок»	Програма «Юніор Капітал»	Програма «Життя Плюс»	Всього, грн.
Розмір страхового внеску за програмою страхування, грн./договір	5000	15000	15000	20000	80000	-
Загальна сума страхового внеску для клієнтів з сумою депозиту, грн.:						
від 2000 до 5000 у.о.	541538	1392527	-	-	-	1934065
від 5001 до 10000 у.о.	338836	813207	711556	-	-	1863599
від 10001 до 15000 у.о.	323843	755635	539739	431791	-	2051008
від 15001 до 20000 у.о.	205701	528944	440787	470173	1410518	3056122
від 20001 і більше	180513	541538	464176	515751	2063002	3764979
Всього, грн.	1590431	4031850	2156257	1417714	3473520	12669773

Джерело: складено за: [10] та власними дослідженнями авторів

Так, за умови, що частка клієнтів погодиться на запропоновані програми страхування, загальна сума страхових внесків становитиме 12669773 грн.

В таблиці 6 надано запропоноване співвідношення витрат на страхові внески, що понесуть банк та клієнт банку, який прийме відповідну програму страхування.

Таблиця 6

Співвідношення витрат клієнтів банку та банківської установи на страхові внески

Розмір депозитного вкладу	Розмір страхового внеску, грн.	Частка витрат банку за програмою страхування життя (від суми страхового внеску одного клієнта)		Частка витрат клієнта за програмою страхування життя (від суми страхового внеску одного клієнта)	
		%	грн.	%	грн.
від 2000 до 5000 у.о.	5000	25%	1250	75%	3750
від 5001 до 10000 у.о.	15000	30%	4500	70%	10500
від 10001 до 15000 у.о.	15000	30%	4500	70%	10500
від 15001 до 20000 у.о.	20000	35%	7000	65%	13000
від 20001 у.о. та вище	80000	15%	12000	85%	68000

Джерело: складено за: [10] та власними дослідженнями авторів

Таке співвідношення отримане дослідним шляхом з урахування фінансово обґрунтованого рівня витрат банку на запропоновані заходи, що дозволить останньому отримати позитивний результат від співпраці зі страховою компанією та клієнтами в рамках даного проекту.

В таблицях 7 та 8, відповідно, надано розрахунок витрат клієнтів та банку на річні страхові внески компанії «MetLife».

Таким чином, річна загальна сума страхових внесків, що надійде компанії «MetLife» від банку ПАТ КБ «Приватбанк» становитиме 3271268 грн.

За результатами таблиці 8 видно, що річна загальна сума страхових внесків, що надійде компанії «MetLife» від клієнтів банку ПАТ КБ «Приватбанк» становитиме 9398505 грн.

Таблиця 7

Розрахунок витрат банку на страхові внески клієнтів

Показники	Програма «Золотий Капітал»	Програма «Капітал»	Програма «Капітал у спадок»	Програма «Юніор Капітал»	Програма «Життя Плюс»	Всього, грн.
Розмір страхового внеску за програмою страхування, грн./договір	5000	15000	15000	20000	80000	-
Витрати банку на страхові внески для клієнтів з сумою депозиту, грн.:						
від 2000 до 5000 у.о.	135385	417758	-	-	-	553143
від 5001 до 10000 у.о.	84709	243962	213467	-	-	542138
від 10001 до 15000 у.о.	80961	226690	161922	151127	-	620700
від 15001 до 20000 у.о.	51425	158683	132236	164560	211578	718483
від 20001 і більше	45128	162461	139253	180513	309450	836805
Всього, грн.	397608	1209555	646877	496200	521028	3271268

Джерело: складено за: [10] та власними дослідженнями авторів

Таблиця 8

Розрахунок витрат клієнтів на страхові внески

Показники	Програма «Золотий Капітал»	Програма «Капітал»	Програма «Капітал у спадок»	Програма «Юніор Капітал»	Програма «Життя Плюс»	Всього, грн.
Розмір страхового внеску за програмою страхування, грн./договір	5000	15000	15000	20000	80000	-
Витрати клієнтів на страховий внесок з сумою депозиту, грн.:						
від 2000 до 5000 у.о.	406154	974769	-	-	-	1380922
від 5001 до 10000 у.о.	254127	569245	498089	-	-	1321461
від 10001 до 15000 у.о.	242883	528944	377817	280664	-	1430308
від 15001 до 20000 у.о.	154275	370261	308551	305612	1198940	2337640
від 20001 і більше	135385	379077	324923	335238	1753552	2928174
Всього, грн.	1192823	2822295	1509380	921514	2952492	9398505

Джерело: складено за: [10] та власними дослідженнями авторів

За рахунок того, що клієнти банку, що приймуть участь в програмі страхування, мають щорічно вносити свою частку страхового внеску, річна загальна сума, що буде

приносити додаткову комісію банку в розмірі 1% складе: 9398505 грн. x 1% = 93985 грн.

Висновки. Оскільки політика форму-

вання вартості депозитів все рівно вимагає пониження ставок, в подальшому авторами пропонується розглянути:

– зміну процентних витрат за строковими депозитами фізичних осіб (дана стаття займає майже 57% від процентних витрат банку як 2015 року так й 2016 році) з урахуванням подальшого зниження середньої ставки на 1%, 1,2%, 1,4%, 1,6%, 1,8% та 2% (у відповідності до прогнозних даних до кінця поточного року [13, 16]) від ставки попереднього періоду, та з урахуванням запропонованої програми страхування (витрати на участь у сплаті страхових внесків клієнтів банку);

– оцінити прогнозний рівень фінансових результатів з урахуванням впливу таких чинників: зміни вартості строкових депозитів населення, зміни вартості інших складових депозитного портфелю, зміни процентних доходів банку.

Отже, в умовах сьогодення, запропоновані заходи щодо симбіозу банку та страхової компанії, дозволять стримати відтік депозитів банку, а наведені розрахунки свідчать, що витрати, пов'язані з участю банку в страхуванні (а також з урахуванням додаткових комісійних, що отримує банк від страхової компанії), не вплинуть суттєво на фінансовий результат в прогнозному періоді.

Література

1. Аналітичний огляд банківської системи за перше півріччя 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_II_kv_2013_review.pdf.
2. АУБ підтримує ініціативи НБУ щодо стабілізації депозитного ринку [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=4955&menu=119&Itemid=113.
3. Вкладники в пошуках депозиту [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://ukrreal.info.ua/statti/61931-vkladnyky-v-poshukakh-depozytu>.
4. Волкова Н. І. Удосконалення управління залученими депозитними ресурсами банку / Н. І. Волкова. // Економіка і організація управління. – 2016. – №1. – С. 53–59.
5. Динаміка депозитів у банках України станом на 01.01.2016 р. [Електронний ресурс] // Ваш Банкір. – 2016. – Режим доступу до ресурсу:

<http://vashbankir.com/analytics-banking/dynamics-deposits.html?hl=uk>.

6. Д'яконов К. М. Депозитний ринок України: чи захищені банки та вкладники? [Електронний ресурс] / К. М. Д'яконов. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/10-2015/52.pdf>.

7. Золотарьова О. В. Модифікація депозитної політики комерційних банків України / О. В. Золотарьова, Ю. В. Півняк, О. В. Гурбіч // Економіка та держава. – 2015. – №2. – С. 65–69.

8. Кошонько О. В. Тенденції розвитку вітчизняного депозитного ринку в сучасних умовах [Електронний ресурс] / О. В. Кошонько // Економіка і суспільство. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/3_ukr/70.pdf.

9. Макаренко Ю. П. Проблеми формування депозитного портфеля банків в умовах нестабільності депозитної бази та шляхи їх вирішення / Ю. П. Макаренко, Т. О. Сагач // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – №1. – С. 15–18.

10. ПриватБанк: фінансова звітність [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://privatbank.ua/ru/about/finansovaya-otchetnost/>.

11. Рейтинг життєздатності українських банків – 2017 [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://mind.kiev.ua/publications/20171937-rejting-zhittezdatsnosti-ukrayinskih-bankiv-2017>.

12. Стабілізація банківської системи шляхом підвищення довіри до банків та забезпечення прозорості діяльності НБУ [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/dovira_do_bankiv-8d9b8.pdf.

13. Ставки по депозитах: перспективи в 2017 році [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://groshi-v-kredit.org.ua/stavky-podepozytah-perspektyvy-v-2017-rotsi.html>.

14. Тищенко О. І. Аналіз депозитів фізичних осіб у банках України / О. І. Тищенко. // Економічний аналіз. – 2013. – №2. – С. 36–42.

15. Шульц Е. П. Особливості сучасної депозитної політики банків [Електронний ресурс] / Е. П. Шульц // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: [http://ird.gov.ua/sep/sep20153\(113\)/sep20153\(113\)_093_ShultsEP.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20153(113)/sep20153(113)_093_ShultsEP.pdf).

16. Що буде відбуватися з депозитами в 2017 році - думка експертів [Електронний ресурс] // 2017 – Режим доступу до ресурсу: http://www.bankchart.com.ua/depoziti/statti/scho_bude_vidbuvatisya_z_depozitami_v_2017_rotsi_dumka_ekspertiv.

17. MetLife: Програми страхування [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.metlife.ua/uk/Individual/Find-Our-Products/index.html>.

СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ОТТОКА ДЕПОЗИТОВ НА
ОСНОВЕ СИМБИОЗА БАНКА И СТРАХОВОЙ КОМПАНИИ

*И. Г. Абернихина, к. э. н., доцент, Национальная металлургическая академия Украины,
И. Г. Сокиринская, к. э. н., доцент, Национальная металлургическая академия
Украины*

В статье определено влияние снижения процентной ставки на объем депозитного портфеля банка и проведен анализ направлений по стабилизации его уровня. Обосновано, что для сохранения уровня депозитных вкладов необходимо отойти от исключительно макроэкономических регулирующих мероприятий и внедрить индивидуальный пакет услуг (который включает стандартные условия и условия поощрения клиентов к автоматическому продлению депозита на новый срок) для VIP-клиентов банка на основе эффективного взаимодействия банка и страховой компании.

Ключевые слова: процентная ставка, депозиты, депозитный портфель банка, страховая компания, страхование жизни, индивидуальный пакет услуг банка.

MODERN WAYS OF PREVENTING DEPOSITS OUTFLOW ON THE BASIS OF BANK
AND INSURANCE COMPANY SYMBIOSIS

*I. G. Abernikhina, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., National Metallurgical Academy of Ukraine
I. G. Sokyrynska, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., National Metallurgical Academy of Ukraine*

The influence of decreasing interest rate on the volume of bank deposit portfolio is determined; the ways of stabilizing its level are analyzed. It is grounded that to maintain the deposit level it is necessary to go beyond exclusively macroeconomic regulating measures, and to implement individual service package (which includes standard terms and conditions for encouraging customers to extend the deposit automatically for a new term) for VIP-clients on the basis of effective interaction between the bank and the insurance company.

Keywords: interest rate, deposits, bank deposit portfolio, insurance company, life insurance, individual banking package.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Бараннік Л. Б.

Надійшла до редакції 17.06.17 р.

УДК 574:338+539.16

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ЗАХОРОНЕННЯ ВІДХОДІВ УРАНОВОГО ВИРОБНИЦТВА НА УРБАНІЗОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

О. Г. Вагонова, д. е. н., професор, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,

Д. В. Аржевічев, аспірант, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,

vaionova@nmti.org.ua

Виконано аналіз наслідків захоронення відходів уранового виробництва на урбанізованих територіях. Показано, що їх захоронення на території м. Кам'янське та прилеглих територіях Дніпропетровського району спричинило появу різноманітних соціально-економічних наслідків, які обумовлені шкідливим впливом радіаційно-небезпечних речовин на населення та довкілля, а також наявною радіаційною ситуацією на хвостосховищах. Розглянуто та оцінено соціально-психологічні, медико-біологічні та соціально-екологічні компоненти впливу сховищ радіаційно-небезпечних відходів на населення та території.

Ключові слова: соціально-економічні наслідки, уранове виробництво, відходи, забруднення територій.

Постановка проблеми. Майже третину всіх промислових об'єктів України становлять підприємства, пов'язані з енергозабезпеченням, у тому числі з видобуванням, переробкою, зберіганням та транспортуванням енергетичної сировини, виробництвом і транспортуванням електричної енергії та тепла, які є потенційно небезпечними для довкілля, у тому числі внаслідок використання вибухонебезпечних, вогненебезпечних і радіаційно небезпечних речовин.

Серед радіаційно небезпечних речовин особливе місце займають відходи уранового виробництва і в першу чергу ті, які ще за минулих часів, без необхідного еколого-економічного обґрунтування були накопичені безпосередньо біля місця збагачення та переробки уранової руди на території м. Кам'янське та прилеглих територіях Дніпропетровського району, які забруднюють навколишнє середовище, обумовлюють накопичення в ньому шкідливих речовин і створюють загрозу для здоров'я і життя людини.

На ВО «ПХЗ» в м. Кам'янське промислова переробка уранових руд та іншої урановміщуючої сировини з метою отримання уранового концентрату (U_3O_8) була розпочата в 1948 році. До 1991 року це підприємство здійснювало також виробництво уранових солей зі шлаків, що отримувалися при переплавці уранзалізовміщуючих руд в до-

менній печі №6 Металургійного заводу ім. Дзержинського.

Нині на території м. Кам'янське та прилеглих територіях Дніпропетровського району розташовані 9 хвостосховищ продуктів переробки уранових руд в яких накопичено біля 42 млн. тон відходів загальною активністю більше $31,8 \cdot 10^{14}$ Бк. Ці сховища радіоактивних відходів є джерелом значної загрози для працівників підприємств, які розміщені на території ВО «ПХЗ», і мешканців на прилеглих до та сховищ територій. Захоронення відходів уранового виробництва на урбанізованих територіях обумовлює необхідність здійснення охорони та нагляду за станом сховищ, періодичного проведення робіт, спрямованих на підтримку безпечного стану сховищ, та спричиняє появу різноманітних соціальних наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням щодо оцінки соціально-економічних наслідків захоронення відходів, теоретико-методологічні, методичні та прикладні еколого-економічні, соціально-економічні та інвестиційні аспекти проблем, пов'язаних із їх накопиченням, зберіганням та захороненням присвячені наукові праці багатьох відомих учених таких як: Піонтек В. [1], Александрова І. А. [2], Данилишина Б. М. [3], Губанової Е. Р. [4,5], Прокопенка О. В. [6] та ін. Роботи перелічених та багатьох інших науковців присвячені проблемам

поводження з відходами добування та переробки вугілля [2], переробки відходів та використання вторинних ресурсів [4,5], комплексного використання промислових та побутових відходів [6] тощо.

Відзначаючи істотні науково-практичні напрацювання в досліджуваній галузі, необхідно зауважити, що до цього часу в Україні недостатньо дослідженні і опрацьовані питання, пов'язані з оцінкою соціально-економічних наслідків захоронення відходів на урбанізованих територіях. В першу чергу це відноситься до економічної оцінки наслідків, пов'язаних з накопиченням радіаційно-небезпечних відходів, яка б враховувала як екологічну так і соціальну та економічну складові та сприяла вибору та реалізації економічно обґрунтованих рішень щодо подальшого поводження з наявними сховищами цих небезпечних відходів.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є комплексна соціально-економічна оцінка наслідків захоронення

відходів уранового виробництва ВО «ПХЗ», накопичених на території м. Кам'янське та прилеглих територіях Дніпропетровського району.

Виклад основного матеріалу дослідження. ВО «ПХЗ» знаходиться на східній окраїні міста Кам'янське, в промисловій зоні на відстані близько 1,5 км від річки Дніпро. Промайданчик ВО «ПХЗ» займає територію близько 2,4 км². Промисловий комплекс ВО «ПХЗ» також включає хвостосховища «Західне», «Центральний Яр» та «Південно-Східне». Між промисловим майданчиком ВО «ПХЗ» та річкою Дніпро розташоване хвостосховище «Дніпровське». Хвостосховища «Сухачівське-1», «Сухачівське-2» та «База-С» знаходяться в Дніпропетровському районі в 14 км на південний схід від ВО «ПХЗ», в балці Рассоловатій, що спускається в долину річки Суха Сура. Інформація стосовно розмірів хвостосховищ та обсягів накопичених там радіоактивних відходів наведена в табл. 1 [7].

Таблиця 1.

Відходи уранової промисловості накопичені на території м. Кам'янське та прилеглих територіях Дніпропетровського району

Період експлуатації	Назва хвостосховища	Площа, га	Об'єм хвостів, млн. т / млн. м ³	Сумарна активність, *10 ¹² Бк	Вміст урану, мг/кг
1949 - 1954	Західне	4,0	0,77 / 0,35	180	700
1951 - 1954	Центральний Яр	2,4	0,22 / 0,10	104	630
1956 - 1980	Південно-східне	3,6	0,33 / 0,15	67	22
1968 - 1983	С, секція 1	90,0	19,0 / 8,60	710	80
1983 – наш час	С, секція 2	70,0	9,60 / 5,50	270	80
1960 - 1990	База С	25,0	0,15 / 0,10	440	100-1000
1954 - 1968	Дніпровське	73,0	12,0 / 5,84	1400	230

Джерело: [7]

Шкідливий вплив радіаційно-небезпечних речовин на населення та довкілля, а також наявна радіаційна ситуація на хвостосховищах та прилеглих до них урбанізованих територіях, призвело до того, що захоронення відходів уранового виробництва на урбанізованих територіях спричинило появу різноманітних соціальних наслідків. При їх аналізі доцільно виділити соціально-

психологічні, медико-біологічні та соціально-екологічні компоненти (рис. 1).

Соціально-психологічні компоненти в першу чергу пов'язані з виникненням у населення, яке проживає в районах прилеглих до сховищ радіаційно-небезпечних відходів чи в місцях, які можуть потрапити до зони радіаційного забруднення внаслідок можливих аварій на сховищах, почуття тривоги за своє майбутнє та майбутнє своїх дітей. Це спричиняє порушення комфортності прожи-

вання, призводить до зниження цінності земель, житла та інших господарських об'єктів на таких територіях. Мешканці таких територій часто намагаються слідувати

прикладам інших в тому числі в питаннях зміни місця проживання на більш комфортне, чи виведення різних об'єктів господарювання з територій прилеглих до сховищ.

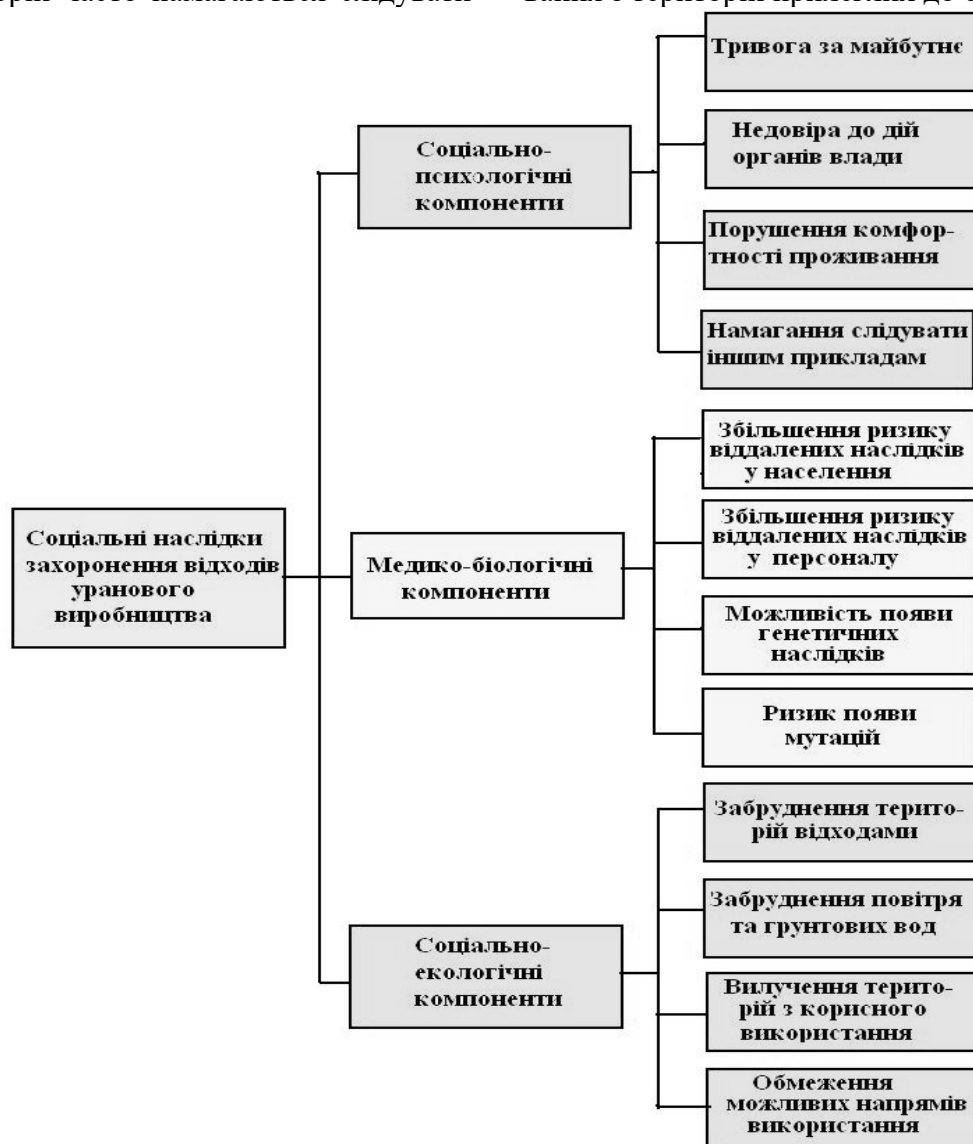

Рис. 1. Соціальні наслідки захоронення відходів уранового виробництва на урбанізованих територіях (розробка автора)

Світовий досвід вирішення проблем, пов'язаних з захороненням відходів РАВ, показує, що спілкування з різними учасниками програм охорони довкілля є досить складним [8]. Обговорення цих питань, особливо загроз, які обумовлені впливом радіації породжує певні побоювання. Ці загрози здаються неясними і не піддаються кількісному визначенню. Люди відчують, що не можуть контролювати ситуацією, їм стає складно сприймати та аналізувати інформацію.

Така ситуація часто призводить до того, що соціальна складова у прийнятті рі-

шень часто домінує над радіологічною доцільністю і уряди країн, які постраждали від радіаційних аварій або спадщини уранового виробництва, приймали рішення незалежно від реально визначених показників радіаційного забруднення, виходячи з міркувань соціального захисту або просто здорового глузду комфортності проживання на забруднених територіях [8].

Слід відзначити, що в Україні (особливо після Чорнобильської катастрофи) виник дефіцит довіри громадськості до заходів, які пропонують органи влади чи спеціалісти з питань безпечного поведіння з радіоактив-

но забрудненими відходами. Досить поширеною є думка про те, що вирішення проблем відходів в інтересах держави не принесе користі мешканцям територій прилеглих до сховищ РАВ. Окрім того, багато людей, які проживають на проблемних територіях, надає перевагу отриманню певних грошових або соціальних компенсацій на протидію реалізації коштовних реабілітаційних заходів, оскільки вони не вірять в те, що виділені кошти будуть ефективно використані, а якість життя покращиться.

З метою кількісної оцінки розглянутих соціальних наслідків нами були проведені вибіркові опитування мешканців м. Кам'янське, що проживають в житлових районах на заході та півдні від ВО «ПХЗ», стосовно їх відношення до наявних сховищ РАВ та вивчена ситуація з на вторинному ринку житла та зі спорудженням нових об'єктів. Опитування показало, що кожен 2-й мешканець (а серед осіб віком до 30 років практично 75%) мають бажання при можливості змінити місце проживання, серед мешканців лише 20–25% задоволені місцем проживання.

Тих осіб, що впевнені у відсутності негативного впливу сховищ РАВ на населення та довкілля, виявилось лише 10–15%, а решта впевнена в зворотному. Позитивно оцінюють дії органів влади по попередженню шкідливого впливу відходів уранового виробництва біля 20% опитаних, а оцінка решти – негативна. Вартість житла на вторинному ринку за подібних умов як правило на 20–35 відсотків нижче, ніж в інших контрольних місцях. При цьому і обсяги нового будівництва в цих районах практично на 50% менші в порівнянні з іншими районами проживання.

Слід відмітити, що на зазначені показники впливає не тільки наявність сховищ РАВ, а і негативний вплив на довкілля інших великих промислових підприємств, які розміщені в цій промисловій зоні.

Медико-біологічні компоненти соціальних наслідків пов'язані з шкідливим впливом радіоактивних відходів на персонал, який здійснює охорону та контроль стану сховищ РАВ, а також на населення, що проживає в зоні підвищеної (відносно фонових значень для даної місцевості) потужності еквівалентної дози γ -випро-

мінювання, місцях радіоактивного забруднення атмосферного повітря внаслідок ексхалатції радону-222 та неорганізованих газопилових викидів радіоактивних речовин з поверхні сховищ, і використовує ґрунтові води для пиття та зрошення городів з підвищеним вмістом радіоактивних ізотопів. Певною мірою цей вплив пов'язаний також з недостатньо вивченим і оціненим впливом сховищ РАВ на компоненти рослинного і тваринного світу, що ростуть чи мешкають на радіаційно-забруднених територіях.

Цей вплив в першу чергу проявляється у збільшенні ризику виникнення ракових захворювань та інших віддалених негативних подій внаслідок опромінювання персоналу та населення додатковими (до фонових) дозами іонізуючого випромінювання, можливістю появи генетичних наслідків у наступних поколіннях персоналу та населення, а також не виключеним ризиком появи різноманітних мутацій серед людей тварин та рослин під дією цих випромінювань.

Нині дати кількісну оцінку цієї складової наслідків практично неможливо, оскільки на ризик виникнення віддалених наслідків у персоналу та населення, яке проживає в зоні впливу сховищ РАВ (критична група), суттєво більший вплив має хімічне забруднення довкілля обумовлене викидами шкідливих речовин працюючими в промисловій зоні великими промисловими підприємствами (два металургійні заводи, коксохімічний завод, завод «Дніпроазот»), а також чисельними меншими підприємствами. В такому випадку оцінки ризиків мають бути комплексними і враховувати весь комплекс негативних ефектів на здоров'я людей.

Керуючись рекомендаціями Міжнародної комісії з радіологічного захисту [9], згідно яких при оцінці канцерогенного ризику іонізуючих випромінювань в біляпороговому діапазоні слід використовувати лінійно-безпорогову залежність, можна лише досить умовно оцінити можливу вірогідність підвищення ризику виникнення віддалених наслідків у критичної групи населення внаслідок додаткового опромінення від сховищ РАВ. Так, виходячи з лінійної безпорогової залежності, при значенні фонові річної дози 3 мЗв/рік додаткове опромінення дозою 1 мЗв/рік, призведе до збільшення

вірогідності виникнення віддалених наслідків у критичної групи населення на 25%. У випадку виникнення серед 20 тисяч мешканців м. Кам'янське, що проживають в житлових районах на заході та півдні від ВО «ПХЗ», трьох випадків ракових захворювань на рік, обумовлених впливом фонові дози іонізуючих випромінювань, додаткове опромінення зазначеною дозою призведе до появи одного додаткового випадку захворювання на рік.

Нині у таких промислово насичених регіонах як м. Кам'янське однозначно ідентифікувати причину виникнення ракових захворювань у населення неможливо, а враховуючи незначні додаткові дози опромінення, та те, що застосування лінійно-безпорогової залежності для оцінки канцерогенного ризику призводить до сильно завищених результатів в порівнянні з фактичними, можна вважати, що збільшення ризику виникнення ракових захворювань та інших віддалених негативних подій внаслідок опромінювання персоналу та населення додатковими дозами за безаварійних умов експлуатації сховищ РАВ є несуттєвим. Тому в подальшому при аналізі цю складову наслідків впливу відходів уранового виробництва за безаварійних умов можна не враховувати. Проте ситуація може змінитися при виникненні аварійних викидів чи витоків радіаційно-небезпечних речовин зі сховищ, тому для таких умов це питання потребує окремого дослідження.

Соціально-екологічні компоненти наслідків пов'язані з забрудненням значних територій радіоактивними відходами уранового виробництва, забрудненням повітря та ґрунтових вод радіоактивними речовинами, а також вилученням значних площ земної поверхні з господарського використання чи обмеженням можливих напрямів їх використання.

Площа зайнята радіоактивними відходами ВО «ПХЗ» становить 270 га, а з врахуванням площ, які використовуються під дамби, як захисні зони, для прокладення маршрутів з метою організації охорони сховищ площа земної поверхні нині виведена з господарського використання становить більше 500 га.

Сховища «Західне», «Центральний яр»

та «Південно-східне» розміщені безпосередньо на території ВО «ПХЗ». Загальна площа сховищ становить біля 10 га. Це чисто промислова зона яка насичена транспортними та енергетичними комунікаціями і могла б знайти використання для розміщення об'єктів, будівель та споруд промислового призначення. Проте, зважаючи на можливість значного накопичення радону-222 в приміщеннях збудованих на території сховищ, обумовлений його ексхалациєю з радіоактивних відходів, розміщення будівель на цих територіях недопустиме. Так, гаражі та складські приміщення, які були побудовані в південно-західній частині хвостосховища «Західне» після припинення його експлуатації, були демонтовані із-за значного накопичення радону-222 в приміщеннях. Намагання використати територію сховища «Центральний яр» як рекреаційну зону, призвело до порушення верхнього шару ґрунту корінням дерев, що супроводжується підвищенням ексхалатції радону-222. Нині коріння дерев досягають тіла хвостосховища, що може призвести до акумуляції в рослинній біомасі радіонуклідів, які зберігаються в сховищі. Тому таке використання території сховищ також є недопустимим і нині назріла необхідність видалення рослинності і відновлення ґрунтового покриття на території сховища, та вирішення питань стосовно можливих напрямів використання території зазначених сховищ.

Сховище «Сухачівське» (з площею 150 га зайнятою відходами) знаходиться серед цінних земель сільськогосподарського призначення. Замість корисного використання за призначенням, ці площі нині є джерелом подальшого забруднення довкілля радіоактивними речовинами шляхом перенесення аерозолів, а також джерелом забруднення ґрунтових вод радіоактивними речовинами.

Висновки. Захоронення відходів уранового виробництва на території м. Кам'янське та прилеглих територіях Дніпропетровського району спричинило появу різноманітних соціально-економічних наслідків, які обумовлені шкідливим впливом радіаційно-небезпечних речовин на населення та довкілля, та наявною радіаційною ситуацією на хвостосховищах та прилеглих до них урбанізованих територіях.

Виконаний нами аналіз наслідків захоронення відходів уранового виробництва на урбанізованих територіях дозволив виділити та оцінити соціально-психологічні, медико-біологічні та соціально-екологічні компоненти впливу сховищ радіаційно-небезпечних відходів на населення та території.

Література

1. Piontek B. Ekonomiczna wycena środowiska przyrodniczego – wybrane problemy / B. Piontek // *Ekonomia i Środowisko*. – 2012 – № 1(41) – р. 47–70.
2. Александров И. А. Оценка ущерба при загрязнении атмосферы промышленными предприятиями / И. А. Александров, Э. А. Костыря. // *Наукові праці Донецького національного технічного університету*. – Донецьк, ДонНТУ, 2004. – Вип. 84. – С. 183–189.
3. Данилишин Б. М. Екологічна складова політики сталого розвитку: [монографія] / Б. М. Данилишин. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 256 с.

4. Губанова Е. Р. Элементы антикризисного управления ресурсным потенциалом техногенных отходов / Е. Р. Губанова, С. Г. Шунтова. – Одесса : ИПРЭИ НАН Украины, 2010. – 130 с.

5. Губанова Е. Р. Механизм экономико-экологического стимулирования использования вторичных ресурсов: [монография] / Е. Р. Губанова. – Одесса : Одесский государственный экологический университет, 2009. – 280 с.

6. Прокопенко О. В. Соціально-економічна мотивація екологізації інноваційної діяльності: [монографія] / О. В. Прокопенко. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – 395 с.

7. Національна доповідь. Відповідно до Об'єднаної Конвенції про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами. – К.: 2003. – 95 с.

8. Sandman, P. (1987). Risk Communication: Facing Public Outrage. *EPA Journal* (U.S. Environmental Protection Agency), November 1987, 21 – 22.

9. Радиационная безопасность. Рекомендации МКРЗ 1990 года. Публикация 60, ч. 2 МКРЗ. Пер. с англ. Под ред. И. Б. Кеприм-Маркуса. – М. : «Прогресс» и «Пангея», 1993. – 187 с.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ЗАХОРОНЕНИЯ ОТХОДОВ УРАНОВОГО ПРОИЗВОДСТВА НА УРБАНИЗИРОВАННЫХ ТЕРРИТОРИЯХ

*А. Г. Вагонова, д. э. н., профессор, ГВУЗ «Национальный горный университет»,
Д. В. Аржевичев, аспирант, ГВУЗ «Национальный горный университет»*

Выполнен анализ последствий захоронения отходов уранового производства на урбанизированных территориях. Показано, что их захоронение на территории г. Каменское и близлежащих территориях Днепропетровского района повлекло за собой появление разнообразных социально-экономических последствий, которые обусловлены вредным влиянием радиационно-опасных веществ на население и окружающую среду, и имеющейся радиационной ситуацией на хвостохранилищах. Рассмотрены и оценены социально-психологические, медико-биологические и социально-экологические компоненты влияния хранилищ опасных отходов на население и территории.

Ключевые слова: социально-экономические последствия, урановое производство, отходы, загрязнение территорий.

SOCIO-ECONOMIC IMPACT OF WASTE DISPOSAL OF URANIUM PRODUCTION IN URBAN AREAS

*A. V. Vaganova, D.E., Prof., SHEI «National Mining University»,
D. V. Argeyichev, Post-graduate student, SHEI «National Mining University»*

The effects of waste disposal of uranium production in urban areas are analyzed. It is shown that their burial in Kamenskoye and the surrounding areas of the Dnepropetrovsk region led to the emergence of various socio-economic effects due to the harmful effect of radiation and hazardous substances on people and environment, and the existing radiological situation in the tailings. Socio-psychological, medico-biological and socio-environmental components of the effect of hazardous wastes storage on the population and territory are considered and estimated.

Keywords: socio-economic impacts, production of uranium, waste, pollution.

Рекомендовано до друку д. т. н., проф. Прокопенко В. І. Надійшла до редакції 21.05.17 р.

ОЦЕНКА ОКУПАЕМОСТИ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИЕ ТЕХНОЛОГИИ

*О. В. Самуся, аспирант, Л. В. Касьяненко, к. э. н., доцент, Н. Н. Романюк, к. э. н., доцент,
ГВУЗ «Национальный горный университет»,
olga.samusia@gmail.com*

В статье исследовано влияние амортизационных отчислений на срок окупаемости инвестиций в энергосберегающие технологии. Проанализированы ситуации, при которых период окупаемости инвестиций выравнивается с нормативным сроком эксплуатации оборудования или же когда амортизационные отчисления не влияют на срок окупаемости последнего. Приведены методики оценки окупаемости инвестиций в энергосберегающие технологии.

Ключевые слова: экономическая эффективность, срок окупаемости инвестиций, энергосберегающие технологии, инвестиции в энергосберегающие технологии.

Постановка проблемы. Одними из основных показателей, на основе которых принимаются решения по реализации инновационных проектов энергосберегающих технологий, являются годовая экономия и срок окупаемости инвестиций. Последний играет немаловажную роль с точки зрения возвратности вложенных средств и осуществления воспроизводственного цикла предприятия.

Анализ последних исследований и публикаций. К расчету этих показателей в литературе используются различные подходы, отличающиеся отношением к учету фактора амортизации средств, вкладываемых в энергосбережение. Например, методики и модели расчета сроков окупаемости инвестиций [1–5] этот фактор не принимают во внимание, а при анализе экономической эффективности [6,7] он учитывается. В работе [8] высказывается мнение, что учет амортизационных отчислений необходимо осуществлять в зависимости от того, за счет каких средств приобретается и устанавливается энергосберегающее оборудование – собственных, банковского кредита, или средств предприятия.

Учитывая неоднозначное отношение к необходимости учета фактора амортизации в экономических расчетах возникает необходимость анализа его роли в процессе окупаемости инвестиций в энергосберегающие технологии.

Формулирование цели статьи. Целью данной работы является установление влияния, которое оказывают амортизацион-

ные отчисления на срок окупаемости инвестиций в энергосберегающие технологии, а также их оценка с учетом срока эксплуатации оборудования.

Изложение основного материала исследования. По определению срок окупаемости (англ. Pay-Back Period) – представляет собой период времени, в течение которого сумма доходов, полученных от инвестиций, сравняется с инвестиционными затратами [9, 10]. В соответствии с этим, так называемый простой срок окупаемости, который не учитывает изменение стоимости денег во времени, рассчитывается по формуле:

$$T = \frac{I}{D}, \quad (1)$$

где I – инвестиции, грн;

D – годовой доход, генерируемый инвестициями, грн/год.

Формула (1) является весьма простой, но неясно, необходимо ли учитывать амортизационные отчисления при определении суммарного дохода, генерируемого инвестициями.

Рассмотрим случай инвестирования собственных средств.

Обычный гражданин решил применить энергосберегающие лампочки, которые он и купил за собственные деньги. Энергосберегающие лампочки дороже ламп накаливания. Естественно у гражданина возникает вопрос, когда окупится разница в стоимости лампочек. Если принять, что срок

службы обычных и энергосберегающих лампочек одинаковый, то единственным фактором, определяющим окупаемость понесенных затрат, будет снижение потребления электрической энергии при замене ламп накаливания на энергосберегающие и, соответственно ее стоимости. Разницу в стоимости лампочек можно рассматривать как инвестиции в энергосбережение I , стоимость сэкономленной за год электроэнергии – как годовой доход D , который сгенерирован инвестициями, и срок их окупаемости T определить по формуле (1). В данном случае понятие амортизационных отчислений не рассматривалось, следовательно, можно сделать вывод, что они не оказывают влияние ни на годовой доход, сгенерированный инвестициями, ни на срок их окупаемости.

Полученный доход можно использовать в различных целях. В том числе, часть его можно отложить для возмещения понесенных инвестиционных затрат. Этот процесс накопления средств будет представлять собой не что иное, как процесс формирования соответствующего амортизационного фонда. Период его создания будет определяться величиной отчислений в этот фонд, т.е. величиной амортизационных отчислений.

Таким образом, в процессе работы средств, инвестируемых в энергосберегающие технологии, можно выделить два этапа – этап генерации и этап реализации (распределения) доходов. При этом вопрос окупае-

мости решается на первом этапе, а накопления соответствующего амортизационного фонда – на втором.

Независимость процессов окупаемости и амортизации вложенных средств является характерным и для инвестиций в другие энергосберегающие технологии (теплонасосные, когенерационные), вне зависимости от того, чьи средства инвестируются – собственные, предприятия или заемные.

Внедрение энергосберегающих технологий на предприятиях приводит к снижению стоимости потребляемых энергоресурсов. Этот эффект может усиливаться или ослабляться за счет изменения фонда заработной платы, штрафов за загрязнение окружающей среды, затрат на материалы и ремонт оборудования, но, в конечном счете, обеспечивает суммарное снижение издержек производства (без учета амортизационных отчислений) и соответствующее снижение себестоимости продукции. Так как себестоимость снижается, то увеличение цен на продукцию не требуется, а при продаже ее по прежним ценам будет увеличиваться прибыль предприятия, из которой (а точнее, из дохода, сгенерированного инвестициями) будет произведено восстановление инвестиционных затрат.

Схематично процесс генерации и распределения доходов от инвестиций в энергосбережение в случаях использования собственных средств или средств предприятия представлен на рис. 1.

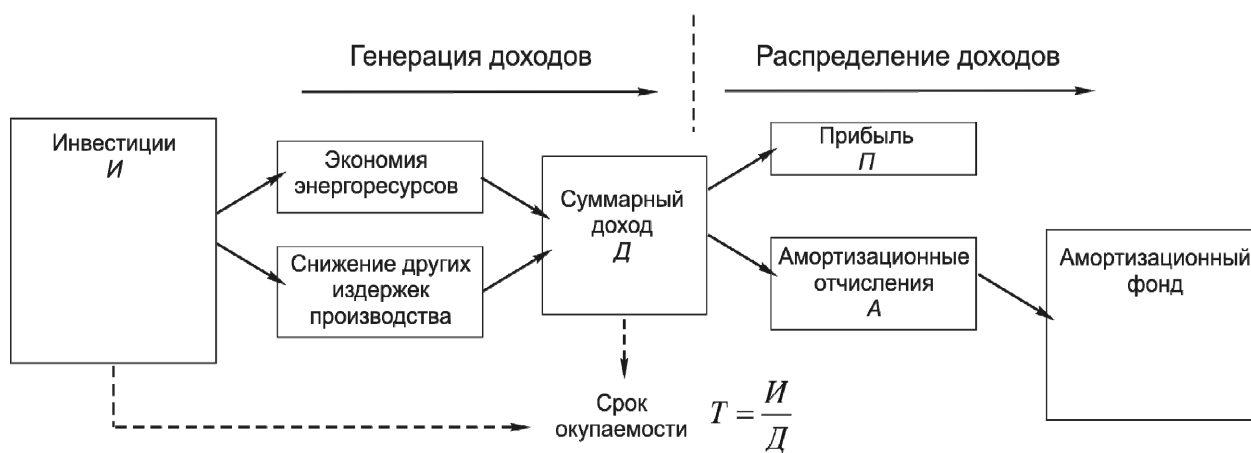

Рис. 1. Схема инвестиционного процесса при использовании собственных средств или средств предприятия

Если в энергосберегающую техноло-

гию инвестируются средства предприятия,

то норма амортизационных отчислений определяется в порядке, установленном действующим законодательством.

Если в качестве инвестиционных средств используется банковский кредит, то

амортизационные отчисления заменяются отчислениями на погашение банковского кредита с соответствующими процентами (рис. 2).

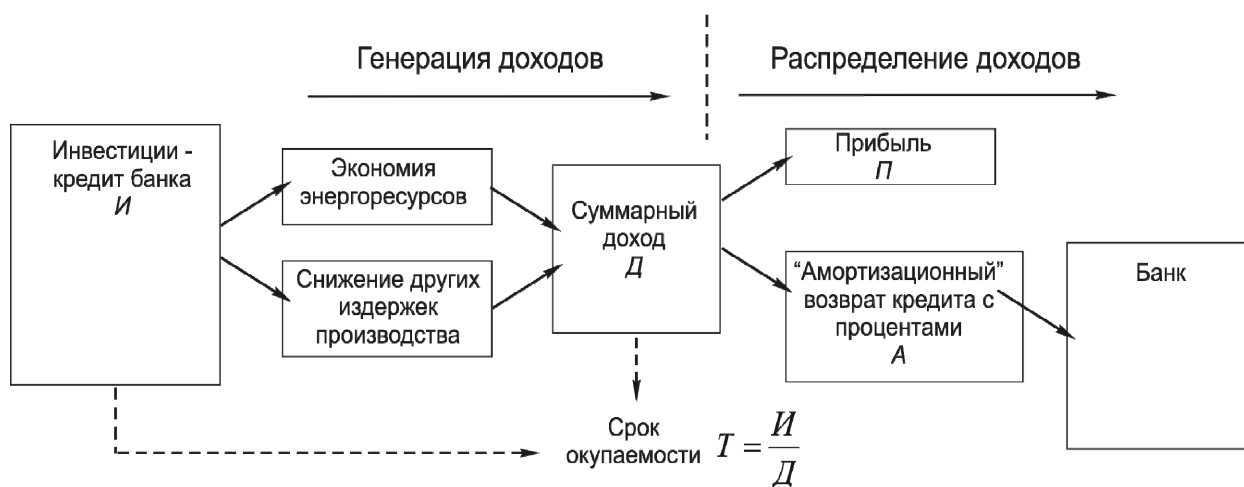

Рис. 2. Схема инвестиционного процесса при использовании банковского кредита

Из приведенных на рис. 1 и рис. 2 схем видно, что отчисления на восстановление первоначальных инвестиционных затрат не влияют на срок их окупаемости, поскольку этот процесс выполняется на втором этапе, а срок окупаемости определяется доходом, сгенерированным на первом этапе инвестиционного процесса.

Амортизационные отчисления назначаются, исходя из условия возмещения инвестиционных затрат в течение нормативного срока эксплуатации оборудования. Если доход D , генерируемый инвестициями, превышает амортизационные отчисления A , то он не только обеспечивает восстановление инвестиционных затрат, но и дает возможность получения дополнительной прибыли P , равной

$$P = D - A. \quad (2)$$

Именно этому случаю соответствуют схемы генерации и распределения доходов от инвестиций, приведенные на рис. 1 и 2.

Равенство $A = D$ означает, что весь доход от инвестиций пойдет на их возмещение, а прибыль будет равна нулю.

Возможен случай, когда вследствие малой эффективности энергосберегающей технологии генерируемый ею доход будет

недостаточен для возмещения инвестиционных затрат в течение нормативного срока службы энергосберегающего оборудования. В этом случае недостаток дохода можно компенсировать увеличением себестоимости продукции, для чего при калькуляции последней избыточную часть амортизационных отчислений $A - D$ следует учесть как один из видов издержек производства. Тогда отчисления в амортизационный фонд пойдут двумя потоками – от дохода, сгенерированного инвестициями, $A_1 = D$, и от увеличения себестоимости продукции $A_2 = A - D$ (рис. 3).

Увеличение себестоимости приведет к соответствующему увеличению цен на продукцию и возврату первоначальных затрат через увеличение выручки от продаж. Так как амортизационные отчисления $A_2 = A - D$ поступают предприятию в виде части выручки от продаж, они являются входным денежным потоком, поэтому при определении срока окупаемости должны суммироваться с доходом, сгенерированным инвестициями. Формула (1) для простого срока окупаемости в этом случае примет вид

$$T = \frac{I}{D + A_2} = \frac{I}{D + A - D} = \frac{I}{A}, \quad (3)$$

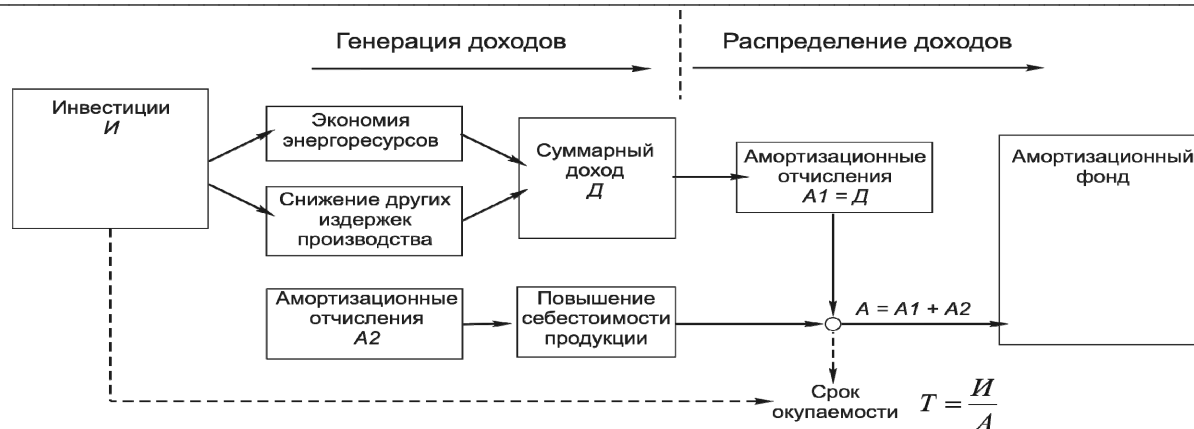

Рис. 3. Схема инвестиционного процесса при доходе, недостаточном для возмещения инвестиционных затрат

Увеличение цены продукции приводит, однако, к снижению ее конкурентоспособности на рынке товаров, поэтому внедрение таких технологий нельзя признать рациональным.

В рассмотренном выше анализе принималось, что стоимость денег во времени не изменяется.

Если учесть влияние фактора времени, то стоимость инвестиций через t лет составит

$$I_t = I(1 + k)^t. \quad (4)$$

где k – норма доходности.

Будем считать, что доход, полученный за первый год эксплуатации энергосберегающего оборудования, равен D . Тогда суммарный доход, полученный за T лет работы по энергосберегающей технологии, составит

$$D_T = \sum_{t=1}^T D_t = D \sum_{t=1}^T (1 + k)^{t-1}, \quad (5)$$

где k – норма доходности.

D_t – доход, полученный в t -м году работы по энергосберегающей технологии.

Если доход, накопленный в течение нормативного срока работы энергосберегающего оборудования, будет меньше вложенных инвестиций, то это будет свидетельствовать о недостаточной эффективности данной технологии. Для ее окупаемости необходимо часть амортизационных отчислений положить на себестоимость продукции и организовать инвестиционный процесс по схеме (см. рис. 3). Срок окупаемости тогда будет равным нормативному сроку

службы оборудования.

Если доход, накопленный в течение нормативного срока работы энергосберегающего оборудования, будет больше вложенных инвестиций, то окупаемость технологии будет обеспечена только лишь доходом, сгенерированным инвестициями. Кроме того технология позволит также увеличить прибыль предприятия (см. рис. 1 и 2). В этом случае срок окупаемости T определится из условия равенства инвестиций накопленному доходу, т.е.

$$I_T = D_T. \quad (6)$$

Приравняв правые части равенств (4) и (5), получим уравнение, решение которого дает возможность определить срок окупаемости инвестиций

$$I(1 + k)^T = D \sum_{t=1}^T (1 + k)^{t-1}, \quad (7)$$

Действительно, если инвестиции в энергосберегающую технологию составляют $I = 4$ млн. грн. Ожидаемый годовой доход, который она генерирует, в ценах на момент начала эксплуатации энергосберегающего оборудования, равен $D = 0,6$ млн. грн. Норма доходности $k = 0,05$.

Расчет стоимости инвестиций, накопленного дохода за t лет эксплуатации оборудования и срока окупаемости приведен в табл. 1.

На рис. 4 построен график зависимости прибыли (разности между накопленным доходом и вложенными инвестициями) от срока эксплуатации энергосберегающего оборудования.

Расчет срока окупаемости инвестиций

Год эксплуатации t	Стоимость инвестиций через t лет I_t , млн. грн.	Доход в t -м году D_t , млн. грн.	Накопленный доход за t лет $\sum D_t$, млн. грн.	Прибыль через t лет эксплуатации $\Pi_t = \sum D_t - I_t$, млн. грн.
0	4,000			-4,000
1	4,200	0,800	0,800	-3,400
2	4,410	0,840	1,640	-2,770
3	4,631	0,882	2,522	-2,109
4	4,862	0,926	3,448	-1,414
5	5,105	0,972	4,421	-0,685
6	5,360	1,021	5,442	0,081
7	5,628	1,072	6,514	0,885

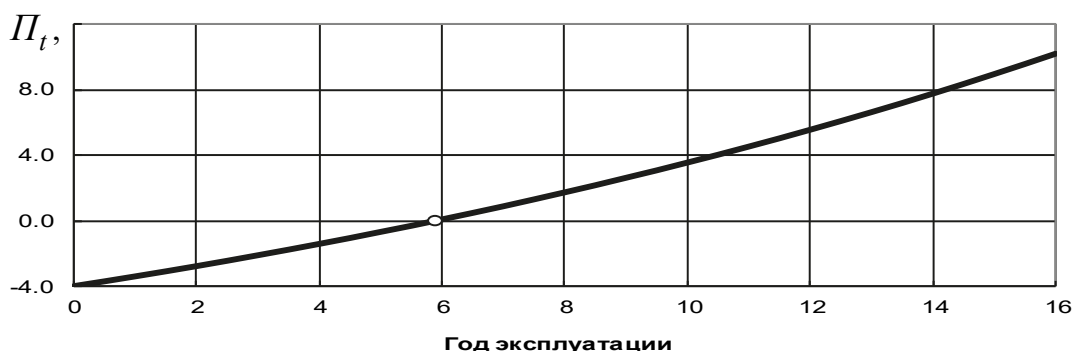

Рис. 4. Изменение прибыли (убытка) по годам эксплуатации энергосберегающего оборудования

Из таблицы и рисунка видно, что период, в течение которого накопленный доход сравнивается с вложенными инвестициями, равен 5,9 года.

С учетом инфляции формулы (4) и (5) примут вид:

$$I_T = I \frac{(1+k)^T}{(1+r)^T}. \quad (8)$$

$$D_T = \sum_{t=1}^T D_t = D \sum_{t=1}^T \frac{(1+k)^{t-1}}{(1+r)^{t-1}}, \quad (9)$$

где r – темп инфляции.

Инфляция есть общим повышением уровня цен в экономике. Повышение цен на энергоносители могут превышать этот уровень, что приводит к росту доходов, которые генерирует энергосберегающие технологии. С учетом данного фактора при темпе роста цен на энергоносители d формулы (9) и (7) примут вид соответственно:

$$D_T = D \sum_{t=1}^T \frac{(1+k)^{t-1} (1+d)^{t-1}}{(1+r)^t}, \quad (10)$$

$$I \frac{(1+k)^T}{(1+r)^T} = D \sum_{t=1}^T \frac{(1+k)^{t-1} (1+d)^{t-1}}{(1+r)^t}. \quad (11)$$

Расчет по уравнению (11) для условий приведенного выше примера при $r = 0,05$ и $d = 0,1$ дает значение срока окупаемости инвестиций 4,3 года. Это показывает, что при темпе роста цен на энергоносители, превышающем темп инфляции, экономическая эффективность инвестиций в энергосберегающие технологии повышается.

Выводы. В работе установлено влияние амортизационных отчислений на срок окупаемости инвестиций в энергосберегающие технологии. Показано, что в случае, когда доход от инвестиций, накопленный в течение нормативного срока службы энергосберегающего оборудования, не превышает инвестиционных затрат, для обеспечения окупаемости последних необходимо часть амортизационных отчислений отнести на себестоимость продукции и соответственно заложить в ее цену. Если эта часть будет равна разности между величиной инвести-

ций и сгенерированным ими доходом за нормативный срок эксплуатации оборудования, то период окупаемости инвестиций будет равен нормативному сроку эксплуатации оборудования.

Для более характерного для энергосберегающих технологий случая, когда инвестиционные затраты меньше дохода, сгенерированного ими за нормативный срок эксплуатации оборудования, амортизационные отчисления не влияют на срок окупаемости.

Литература.

1. Горшков А. С. Модель оценки прогнозируемого срока окупаемости инвестиций в энергосбережение / А. С. Горшков // Вестник МГСУ. – 2015. – № 12. – С. 136–146.
2. Горшков А. С. Методика расчета окупаемости инвестиций в утепление фасадов / А. С. Горшков // Стройпрофи. – 2014. – № 5. – С. 30–32.
3. Немова Д. В. Техничко-економическое обоснование мероприятий по утеплению ограждающих конструкций индивидуального жилого дома / Д. В. Немова, Н. И. Ватин, А. С. Горшков, А. В. Кашабин, П. П. Рымкевич, Д. Н. Цейтин // Строительство уникальных зданий и сооружений. – 2014. – №8 (23). – С. 93–115.
4. Аверьянова О. В. Экономическая эффективность энергосберегающих мероприятий / О. В. Аверьянова // Инженерно-строительный журнал. – 2011. – № 5. – С. 53–77.
5. Городничий В. Е. Экономическая эффективность системы отопления на базе теплового насоса малой мощности / В. Е. Городничий, Д. В. Сорока, Б. И. Басок, Т. Г. Беляева, А. А. Рутенко // Промышленная теплотехника. – 2008. – Том 30, № 6. – С. 89–94.
6. Басок Б. И. Анализ экономической эффективности геотермальной когенерационной установки / Б. И. Басок, Т. А. Резакова, А. А. Рутенко // Промышленная теплотехника. – 2008. – Т. 30, № 3. – С. 83–88.
7. Басок Б. И. Анализ экономической эффективности при реализации теплонасосных систем для теплоснабжения / Б. И. Басок, Т. Г. Беляева, А. А. Рутенко, А. А. Лунина // Промышленная теплотехника. – 2008. – Том 30, № 4. – С. 56–63.
8. Беляева Т. Г. Оценка экономической целесообразности использования тепловых насосов в теплоэнергетике Украины / Т. Г. Беляева, А. А. Рутенко, М. В. Ткаченко, О. Б. Басок // Промышленная теплотехника. – 2009. – Том 31, № 5. – С. 81–87.
9. Срок окупаемости : Материал из Википедии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%80%D0%BE%D0%BA_%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%B0%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8
10. Оценка бизнеса : электронный учебный комплекс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ozenka-biznesa.narod.ru/Main/bsn_101.htm

ОЦІНКА ОКУПНОСТІ ІНВЕСТИЦІЙ В ЕНЕРГОЗБЕРІГАЮЧІ ТЕХНОЛОГІЇ

*О. В. Самуся, аспірант, Л. В. Касьяненко, доцент, Н. М. Романюк, доцент,
ДВНЗ «Національний гірничий університет»*

У статті досліджено вплив амортизаційних відрахувань на срок окупності інвестицій в енергозберігаючі технології. Проаналізовано ситуації, за яких період окупності інвестицій вирівнюється з нормативним строком експлуатації обладнання або коли амортизаційні відрахування не впливають на строк окупності останнього. Наведено методики оцінки окупності інвестицій в енергозберігаючі технології.

Ключові слова: економічна ефективність, срок окупності інвестицій, енергозберігаючі технології, інвестиції в енергозберігаючі технології.

PAY-OFF ESTIMATE IN ENERGY-SAVING TECHNOLOGIES

*O.V. Samusia, post-graduate student, L. V. Kasianenko, Associate Prof., N. N. Romaniuk,
Associate Prof., SHEI «National Mining University»*

The influence of depreciation costs on return on investment in energy-saving technologies is studied. Cases when payback period equals to depreciable life of equipment, or depreciation costs do not influence the payback period of equipment are investigated. Pay-off estimate methods in energy-saving technologies are given.

Keywords: cost efficiency, pay-off period, energy-saving technologies, investments in energy-saving technologies.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Вагоновою О. Г.

Надійшла до редакції 29.05.17 р.

УДК 338.22.021.4

ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА РИЗИКУ

*Д. В. Кабаченко, к. е. н., доцент, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
ocenka_2000@i.ua*

Стаття присвячена розробці методичних підходів до обґрунтування інноваційних проєктів розвитку підприємства з метою прийняття управлінських рішень щодо доцільності, можливості і ефективності їх практичного впровадження на підприємстві в умовах невизначеності та ризику. В статті запропоновано методи і критерії оцінки ефективності інноваційного проєкту, обґрунтовано його вплив на розвиток промислового підприємства.

Ключові слова: управлінське рішення, прийняття рішень, невизначеність, ризик, критерії ефективності.

Постановка проблеми. Прийняття рішень в умовах невизначеності засноване на тому, що ймовірності різних варіантів розвитку подій невідомі. У цьому випадку суб'єкт керується, з одного боку, своїми ризиковими перевагами, а з іншого - критерієм вибору з усіх альтернатив за складеною «матрицею рішень». Прийняття рішень в умовах ризику засноване на тому, що кожній ситуації розвитку подій може бути задана ймовірність її здійснення. Це дозволяє зважити отримані значення ефективності і вибрати для реалізації ситуацію з найменшим рівнем ризику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання побудови управлінського обліку на підприємствах та підвищення ефективності прийняття управлінських рішень розглядається у працях відомих вітчизняних та закордонних вчених І. А. Бланка, П. Брюера, Е. Воронової, Р. Гаррісона, Т. В. Емельянова, Ентоні А. Аткисона, Раджива Д. Банкера, Роберта С. Каплан, В. І. Куцик, О. О. Королович, А. Ю. Медведєва, К. А. Медведко, Е. Норіна, Н. М. Селіванової, І. В. Сорокіної, Г. С. Староверової, Н. Г. Шредера та ін. [1–5].

Так, в роботі О. О. Королович управлінський облік розглядається як підсистема управління та пропонується його вдосконалення із застосуванням системи діагностики шляхом визначення глобальних проблем розвитку організації загалом і побудови ясної фінансової картини економічного суб'єкта [1].

К. А. Медведко приділив увагу аналізу

основних структурних блоків системи управління компанією [2]. Пропонується система «директ-костінг», яка дозволяє проводити ефективну політику цін, вказуючи найбільш вигідні комбінації ціни та обсягу для отримання переваг в конкурентній боротьбі.

Н. Г. Шредер прийняття управлінських рішень розглядає як функцію регулювання, яка пов'язана з вирішенням таких питань, як визначення основних цілей підприємства, формування асортименту вироблюваної продукції, цінової політики, капіталовкладень. На думку автора основним завданням управлінського обліку є контроль виконання кошторису (бюджету) усередині підприємства [3].

У цьому ж річизі працює Е. Аткинсон здійснюючи науковий пошук у сфері побудови системи управлінського обліку на підприємстві в умовах впровадження нових методів управління фінансово-грошовими потоками всередині фірми на основі збалансованих фінансових показників [4]. Ця ідея була реалізована в роботах Т. В. Емельянової та І. А. А. Чепчикової [5].

Однак у вищезгаданих роботах не розглядається питання особливостей прийняття управлінських рішень на підприємстві в умовах невизначеності та ризику з урахуванням специфіки конкретно взятого підприємства. Наприклад, в роботах І. А. Бланка, а також Н. Г. Шредера приділено увагу питанню прийняття рішення в умовах невизначеності, але не запропоновано критерію та не виявлено специфіку його впровадження в

умовах діючого підприємства для обґрунтування доцільності реалізації та аналізу ризикованості інвестиційних проектів [6, 7].

Формулювання мети статті. Метою даної статті є теоретичне обґрунтування і розробка оптимізаційної моделі прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності та ризику.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управлінський облік є складовою процесу управління, що надає інформацію важливу для: визначення стратегії та планування майбутніх операцій організації, контролювання її поточної діяльності, оптимізації використання ресурсів, оцінки ефективності діяльності, зниження рівня суб'єктивності в процесі прийняття рішень.

Основними функціями системи управлінського обліку є узагальнення, обробка та аналіз інформації, що надходить зі структурних підрозділів системи управління компанії.

Управлінський облік у вузькому розумінні являє собою систему збору, надання, обробки та аналізу інформації, необхідної підприємству для планування, аналізу та контролю за його діяльністю, прийняття обґрунтованих управлінських рішень, забезпечення ефективного використання ресурсів та контролю за повнотою їх обліку, а також для підготовки фінансово-економічної звітності для зовнішніх і внутрішніх користувачів. Управлінський облік в широкому сенсі – це інформаційна основа прийняття стратегічних управлінських рішень [6].

Оптимальна система управлінського обліку, дозволяє оперативно отримувати необхідну облікову та аналітичну інформацію в релевантній формі і забезпечує компанію конкурентними перевагами.

Формування управлінської інформації зачіпає такі аспекти діяльності підприємства, як створення бізнес-планів; розширення або скорочення видів діяльності; збільшення продуктивності, більш ефективне використання ресурсів; контроль, збільшення вартості підприємства [2].

Бюджетування як управлінська технологія спрямована на розробку та підвищення саме фінансово-економічної обґрунтованості різноманітних управлінських рішень.

Бюджетування дає можливість спланувати, а потім дати економічну оцінку наслідкам запроваджених заходів, управляти фінансовими результатами як підприємства в цілому, так і окремих бізнес-підрозділів, визначати напрями, масштаби і темпи його розвитку, виражені у фінансових показниках (обсягах і джерелах фінансування як поточної діяльності, так і різноманітних проектів) [8].

Роль бюджетування в системі управлінського обліку полягає в тому, щоб надати необхідну фінансову інформацію, показати рух грошових коштів, фінансових ресурсів, рахунків та активів підприємства, надати відповідні показники господарської діяльності в необхідному обсязі та максимально зручній формі, які б були найприйнятнішими для прийняття відповідних управлінських рішень щодо досягнення стратегічної мети підприємства.

Тому управлінський облік та бюджетування є необхідною складовою забезпечення ефективності прийняття управлінських рішень.

На підставі аналізу економічного і фінансового становища об'єкта дослідження запропоновано впровадження системи управлінського обліку та системи бюджетування, бо це дозволить адекватно оцінювати ефективність використання коштів, планувати вхідні та вихідні грошові потоки.

З метою підвищення ефективності управління витратами підприємства можна використовувати інтеграцію різних управлінських систем (наприклад, систему, засновану на поєднанні систем «стандарт-костинг» і «директ-костинг»), що дозволить мінімізувати існуючі в них недоліки і підвищити ефективність їх впровадження на підприємстві. Переваги та недоліки систем «директ-костинг» і «стандарт-костинг» докладно розглянуті автором в роботі [9].

Система «директ-костинг» (direct costing) є однією з систем калькулювання собівартості та обліку витрат, що представляє собою систему управлінського обліку, яка заснована на поділі витрат на постійні і змінні залежно від зміни обсягу виробництва.

«Стандарт-костинг» (standart costing) є системою обліку витрат і калькуляції собівартості.

вартості з використанням нормативних витрат. «Стандарт» – кількість необхідних для виробництва одиниці продукції витрат (ресурсів), «костинг» – грошове вираження цих витрат [6].

Як було зазначено у наших попередніх роботах (див. напр. «Обґрунтування концепції вартості бізнесу як критерію ефективності діяльності підприємства» – Економічний вісник НГУ, 2011, №4), «Стандарт-костинг» є такою системою обліку витрат, яка містить в собі не тільки підходи до планування та обліку витрат, а й підходи до управління бізнесу в цілому, розглянуті в роботі.

Систему «директ-костинг» доцільно впровадити на аналізованому підприємстві, бо ця система дає можливість порівняння собівартості різних періодів по змінним витратам, абсолютним і відносним показникам. Система «стандарт-костинг» у свою чергу допоможе передбачати витрати.

Ризик – потенційна, чисельно вимірна можливість несприятливих ситуацій і пов'язаних з ними наслідків у вигляді втрат, збитків у зв'язку з невизначеністю. З економічної точки зору ризик являє собою подію, що може статися з деякою вірогідністю, при цьому можливі три економічні результати, які найчастіше оцінюють у фінансових показниках:

- негативний, втрати, збиток, програш;
- позитивний, вигода, прибуток, виграш;
- нульовий (збиток чи вигода відсутні).

Види ризику, які зазвичай враховуються при розробці конкретного проекту:

- ризик, пов'язаний з виробництвом, компанією, персоналом;
- ризик, пов'язаний з привабливістю ринку продукції;
- ризик, пов'язаний з часом і фінансуванням початкового етапу.

Причини, що впливають на виникнення ризику:

- зниження цін конкурентами;
- будь-які потенційно несприятливі тенденції у промисловості;
- значне перевищення витрат на конструювання та експлуатацію над передбачуваними;

- порушення плану розвитку;
- запланований рівень продажів не досягне до призначеної дати;
- труднощі або великі терміни реалізації поставок деталей або сировини;
- труднощі отримання необхідного банківського кредиту;
- більш високі витрати на оновлення та розвиток, що ставлять під сумнів конкурентоспроможність;
- відсутність робочої сили належної кваліфікації.

Обґрунтування і вибір конкретних управлінських рішень, пов'язаних з фінансовими ризиками, базується на концепції та методології теорії прийняття рішень. Ця теорія припускає, що рішенням, пов'язаним з ризиком, завжди властиві елементи невідомості конкретного поведінки вихідних параметрів, які не дозволяють чітко детермінувати значення кінцевих результатів цих рішень.

Залежно від ступеня невідомості майбутнього поведінки вихідних параметрів прийняття рішень розрізняють умови ризику, в яких імовірність настання окремих подій, що впливають на кінцевий результат, може бути встановлена з тим або іншим ступенем точності, і умови невизначеності, в яких через відсутність необхідної інформації така ймовірність не може бути встановлена. Теорія прийняття рішень в умовах ризику і невизначеності ґрунтується на наступних вихідних положеннях:

1. Об'єкт ухвалення рішення чітко детермінований і по ньому відомі основні з можливих факторів ризику. У фінансовому менеджменті такими об'єктами виступають окрема фінансова операція, конкретний вид цінних паперів, група взаємовиключних реальних інвестиційних проектів тощо

2. По об'єкту прийняття рішення обраний показник, який найкращим чином характеризує ефективність цього рішення. По короткострокових фінансових операціях таким показником обирається зазвичай сума або рівень чистого прибутку, а за довгостроковими – чистий приведений дохід або внутрішня ставка прибутковості.

3. По об'єкту прийняття рішення обраний показник, що характеризує рівень його ризику. Фінансовий ризики характеризуються

зазвичай ступенем можливого відхилення очікуваного показника ефективності (чистого прибутку, чистого приведенного доходу тощо) від середньої або очікуваної його величини.

4. Мається кінцеве кількість альтернатив прийняття рішення (кінцеве кількість альтернативних реальних інвестиційних проєктів, конкретних цінних паперів, способів здійснення певної фінансової операції тощо).

5. Мається кінцеве число ситуацій розвитку події під впливом зміни факторів ризику. У фінансовому менеджменті кожна з таких ситуацій характеризує одне з можливих майбутніх станів зовнішнього фінансового середовища під впливом змін окремих факторів ризику. Число таких ситуацій в процесі прийняття рішень має бути детерміновано в діапазоні від вкрай сприятливих (найбільш оптимістична ситуація) до вкрай несприятливих (найбільш песимістична ситуація).

6. По кожному поєднанню альтернатив прийняття рішень і ситуацій розвитку події може бути визначений кінцевий показник ефективності рішення (конкретне значення суми чистого прибутку, чистого приведенного доходу тощо, відповідне даному поєднанню).

7. По кожній з ситуацій, що розглядається можлива або неможлива оцінка ймовірності її реалізації. Можливість здійснення оцінки ймовірності розділяє всю систему прийнятих ризикових рішень на раніше розглянуті умови їх обґрунтування («умови ризику» або «умови невизначеності»).

8. Вибір рішення здійснюється за найкращою з розглянутих альтернатив.

Методологія прийняття рішення в умовах ризику і невизначеності передбачає побудову в процесі обґрунтування ризикових рішень «матриці рішень» (див. табл. 1).

У наведеній матриці значення $A_1, A_2 \dots A_n$ характеризують кожен з варіантів альтернатив прийняття рішення; значення $C_1, C_2 \dots C_n$ – кожен з можливих варіантів ситуації розвитку подій; значення $E_{11}, E_{12}, E_{1n}; E_{21}, E_{22}, E_{2n}; E_{n1}, E_{n2} \dots E_{nn}$ – конкретний рівень ефективності вирішення, відповідний певній альтернативі при певній ситуації.

Наведена матриця рішень характеризує один з її видів, що позначається як «матриця виграшів», так як вона розглядає показник ефективності. Можливо також побудова матриці рішень і іншого виду, що позначається

як «матриця ризиків», в якому замість показника ефективності використовується показник фінансових втрат, які відповідають певним сполученням альтернатив прийняття рішень і можливих ситуацій розвитку подій.

Таблиця 1

«Матриця рішень» вибудована в процесі прийняття рішення в умовах ризику чи невизначеності

Варіанти альтернатив прийняття рішення	Варіанти ситуацій розвитку подій			
	C_1	C_2	...	C_n
A_1	E_{11}	E_{12}	...	E_{1n}
A_2	E_{21}	E_{22}	...	E_{2n}
A_n	E_{n1}	E_{n2}	...	E_{nn}

На основі зазначеної матриці розраховується найкраще з альтернативних рішень за обраним критерієм. Методика цього розрахунку диференціюється для умов ризику та умов невизначеності.

Прийняття рішень в умовах невизначеності засноване на тому, що ймовірності різних варіантів ситуацій розвитку подій суб'єкту, що приймає ризикове рішення, невідомі. У цьому випадку при виборі альтернативи прийнятого рішення суб'єкт керується, з одного боку, своїм ризиковим перевагою, а з іншого – відповідним критерієм вибору з усіх альтернатив по складеній ним «матриці рішень».

Основні критерії, які використовуються в процесі прийняття рішень в умовах невизначеності:

- критерій Вальда (критерій «максіміна»);
- критерій «максімакс»;
- критерій Гурвіца (критерій «оптимізму-песимізму» або «альфа-критерій»);
- критерій Севіджа (критерій втрат від «мінімакса»).

В роботі сформульовано три варіанти інвестиційних проєктів для покращення роботи аналізованого підприємства:

Варіант 1 – раціоналізувати виробництво товару №1 шляхом оптимізації системи управління та скорочення кількості персоналу, що повинно скоротити витрати на виробництво цього виду товару.

Варіант 2 – розширити виробництво товару №2 шляхом придбання обладнання,

навчання фахівців, інформування клієнтів, що дозволить отримати прибуток за рахунок пропонування покупцю якісного товару в рамках спеціалізації підприємства.

Варіант 3 – розробка маркетингової стратегії для підприємства в цілому і окремо для виду послуги №1 з метою розширення кола постійних клієнтів.

Для оцінки ефективності запропонованих проектів в роботі використовуються наступні показники:

Показник I_0 – відображає необхідний обсяг початкових інвестицій для реалізації інвестиційного проекту.

Чистий дисконтований дохід (NPV) являє собою суму грошових потоків, пов'язаних з інноваційним проектом, наведену по фактору часу до моменту оцінки. Використання критерію NPV теоретично обґрунтоване, і в цілому він вважається найбільш коректним вимірником ефективності інвестицій.

Внутрішня норма прибутковості інвестицій (IRR) – це ставка дисконтування (RD), при якій $NPV = 0$. На відміну від NPV, що вимірює абсолютну величину доходу, IRR показує прибуток на одиницю вкладеного капіталу.

Індекс доходності (I_d) показує відносну прибутковість проекту або дисконтовану вартість грошових надходжень від проекту в розрахунку на одиницю вкладень. Цей показник також може бути використаний не тільки для порівняльної оцінки, але і в якості критеріального при прийнятті інвестиційного проекту до реалізації.

Термін окупності інвестицій ($T_{ок}$) визначає період від початку реалізації до окупності вкладень. Даний показник дозволяє розрахувати, за який час буде отримано чистий прибуток, який за сумою буде дорівнювати величині авансованого капіталу.

Рентабельність продажу ($R_{прод}$) показує яку частину виручки підприємства становить прибуток. При цьому в якості фінансового результату в розрахунку можуть використовуватися різні показники прибутку, що обумовлює існування різних варіацій даного показника. Розраховується як відношення показників чистого прибутку до виручки від реалізації продукції підприємства.

Алгоритм розрахунку, а також переваги

та недоліки використання даних показників для оцінки ефективності інвестиційного проекту вже були розглянуті автором раніше, зокрема, в роботі [10].

Результати розрахунку ефективності даних проектів наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Розрахунок ефективності проектів, тис. грн.

Показник	Проект 1		Проект 2		Проект 3	
	оптим.	песим.	оптим.	песим.	оптим.	песим.
I_0	895	895	559	559	200	200
NPV	554,5	569,3	569,3	202,7	359,3	152,6
IRR	82,4	141,4	141,4	83,3	170,5	113,7
I_d	1,6	2,0	2,0	1,4	2,8	1,8
$T_{ок}$	1,6	1,2	1,2	1,9	0,8	1,4
$R_{прод}$	26,6	28,3	28,3	19,2	12,7	8,0

Показники ефективності інвестиційного проекту 1 і при оптимістичному, і песимістичному розвитку подій задовольняють нашим вимогам: проект окупається менш, ніж за 3 роки та прибутковість підприємства стає вищою у порівнянні з попередніми роками. Якщо підприємство впровадить запропонований проект 1, то рентабельність виросте в 2 рази, підприємство укріпить свої позиції на ринку та буде більш ризикостійким.

Оцінивши ефективність реалізації інвестиційного проекту 2 зробимо наступні висновки: за 3 роки підприємство отримає прибуток при оптимістичному та песимістичному розвитку подій у розмірі 569,3 тис. грн та 202,7 тис. грн відповідно, досить високий рівень прибутковості проекту 141,4% при оптимістичній оцінці та 83,23% при песимістичній оцінці, термін окупності проекту становить менше 3 років.

Ефективність реалізації інвестиційного проекту 3 полягає у наступному: за 3 роки підприємство отримає прибуток при оптимістичному та песимістичному розвитку подій у розмірі 359,3 тис. грн та 152,6 тис. грн відповідно, рівень прибутковості проекту при оптимістичній оцінці складе 170,5%, при песимістичній – 113,7%, термін окупності проекту також менше 3 років.

Таким чином, всі три проекти є доцільними до впровадження на підприємстві. У кожного проекту є свої особливості і переваги, наприклад, проект 3 потребує найменше інвестицій та є більш ризикостійким ніж проекти 1 та 2, натомість, проект 1 та

проект 2 приносять більше прибутку.

Щоб обрати найоптимальніший проект для аналізованого підприємства, треба врахувати можливі ризики, пов'язані з цими проектами. Для цього необхідно обрати оптимальний критерій, який обумовлює вибір управлінського рішення в умовах невизначеності.

Проаналізувавши кожний інвестиційний проект, було розроблено економікоматематичну модель за критерієм Гурвіца, бо у відмінності від інших критеріїв, які ґрунтуються на виборі максимальних значеннях (критерій Вальда) з гірших результатів або максимальних значень з кращих результатів (критерій «максимакс»), критерій Гурвіца базується на виборі рішення з більш імовірних і очікуваних результатів, враховуючи ступінь ризику кожного рішення. Використання критерія Севіджа теж не є оптимальним варіантом для підприємства, бо базою цього критерію є ґрунтування на оцінюванні не результату, а імовірних втрат.

Дана економічно-математична модель оптимізує прийняття рішення в умовах невизначеності на базі визначеного та достатнього обсягу інформації об оцінці її джерел.

Критерій Гурвіца (критерій «оптимізму-песимізму» або «альфа-критерій») дозволяє керуватися при виборі ризикового рішення в умовах невизначеності деяким середнім результатом ефективності, що знаходяться в полі між значеннями, що отримані за критеріями «максимакс» і «максимин» (поле між цими значеннями пов'язано допомогою опуклою лінійною функцією). Оптимальна альтернатива рішення за критерієм Гурвіца визначається на основі формули (1):

$$A_i = a * E_{MAXi} + (1 - a) * E_{MINi}, \quad (1)$$

де A_i – середньозважена ефективність за критерієм Гурвіца для конкретної альтернативи;

a – альфа-коефіцієнт, що приймається з урахуванням ризикового переваги в полі від 0 до 1 (значення, що наближаються до нуля, характерні для суб'єкта, не схильного до ризику; значення рівне 0,5 характерно для суб'єкта, нейтрального до ризику; значення, що наближаються до одиниці, характерні для суб'єкта, схильного до ризику);

E_{MAXi} – максимальне значення ефективності по конкретній альтернативі;

E_{MINi} – мінімальне значення ефективності по конкретній ініціативі.

Критерій Гурвіца використовують при виборі ризикових рішень в умовах невизначеності ті суб'єкти, які хочуть максимально точно ідентифікувати ступінь своїх конкретних ризикових переваг шляхом завдання значення альфа- коефіцієнта.

Найбільше поширення при оцінці ризику інвестиційних проектів (особливо виробничих інвестицій) отримали такі кількісні методи, як:

- статистичний метод;
- аналіз чутливості (метод варіації параметрів);
- метод перевірки стійкості (розрахунку критичних точок);
- метод сценаріїв (метод формалізованого опису невизначеностей);
- імітаційне моделювання (метод статистичних випробувань, метод Монте-Карло);
- метод коригування ставки дисконтування.

Часто виробнича діяльність підприємств планується за середнім показником параметрів, які заздалегідь не відомі достовірно (наприклад, прибуток) і можуть мінятися випадковим чином, при цьому вкрай небажана ситуація з різкими змінами цих показників, адже це означає загрозу втрати контролю. Чим менше відхилення показників від середнього очікуваного значення, тим більше стабільність ринкової обстановки. Саме тому найбільше поширення при оцінці інвестиційного ризику отримав статистичний метод, заснований на методах математичної статистики.

З точки зору інвестора кількісно ризик характеризує вірогідну оцінку максимальної та мінімальної величини доходу, який може бути отриманий в результаті капіталовкладень. При тому чим більше діапазон між цими величинами при рівній ймовірності настання подій, тим вище ступінь ризику.

Тоді за статистичним методом розрахуємо a альфа-коефіцієнт за формулою (2):

$$G^2 = P_{max}(x_{max} - X)^2 + P_{min}(X - x_{min})^2, \quad (2)$$

де G^2 – дисперсія;

P_{max} – ймовірність отримання максимального прибутку (доходу, рентабельності);

x_{max} – максимальна величина прибутку

(доходу, рентабельності);

X – середнє, очікувана величина прибутку (доходу, рентабельності);

$P_{\min}$ – ймовірність отримання мінімального прибутку (доходу, рентабельності);

$X_{\min}$ – мінімальна величина прибутку (доходу, рентабельності).

$$G = \sqrt{G^2}, \quad (3)$$

G – середньоквадратичне відхилення.

$$v = \frac{\pm G}{X} \times 100\%, \quad (4)$$

v – коефіцієнт варіації.

Розрахунок максимальної та мінімальної ефективності проектів за критерієм Гурвіца наведено у табл. 3 та 4, середньозважену ефективність – у табл. 5.

Результати розрахунку максимальної, мінімальної та середньозваженої ефективності запропонованих проектів в графічному вигляді наведено на рис. 1.

Розрахунок ступеня ризикованості кожного з проектів наведено в табл. 5.

Таблиця 3

Розрахунок максимальної ефективності за критерієм Гурвіца

Проект	a	Грошовий потік	NPV	IRR	I_d	$T_{ок}$	$R_{прод.}$ %
Проект 1	35,0	194,7	194,1	28,8	0,6	0,6	18,6
Проект 2	70,0	465,7	398,5	99,0	1,4	0,8	19,8
Проект 3	60,0	197,9	215,6	102,3	1,7	0,1	8,9

Таблиця 4

Розрахунок мінімальної ефективності за критерієм Гурвіца

Проект	(1-a)	Грошовий потік	NPV	IRR	I_d	$T_{ок}$	$R_{прод.}$ %
Проект 1	65,0	287,7	235,0	43,5	0,9	1,2	14,6
Проект 2	30,0	134,7	60,7	25,0	0,4	0,6	5,8
Проект 3	40,0	83,2	61,0	45,5	0,7	0,6	3,2

Таблиця 5

Результати розрахунку середньозваженої ефективності Гурвіца

Проект	Грошовий потік	NPV	IRR	I_d	$T_{ок}$	$R_{прод.}$ %
Проект 1	482,4	429,1	72,3	1,5	1,8	33,2
Проект 2	600,4	459,1	124,0	1,8	1,4	25,6
Проект 3	281,0	276,6	147,8	2,4	0,6	12,1

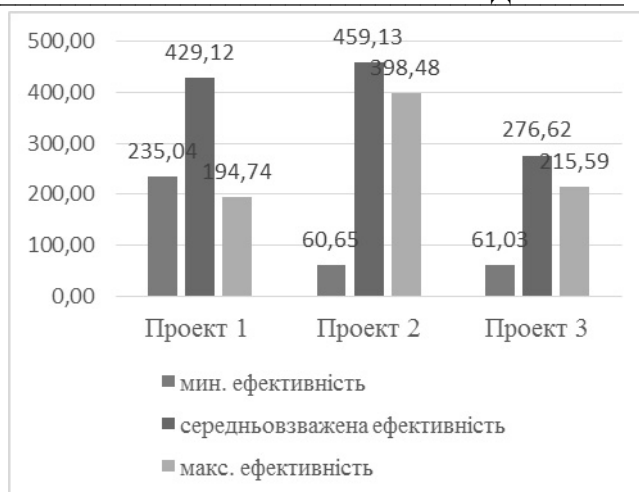

Рис. 1. Максимальна, мінімальна та середньозважена ефективність проектів

Таблиця 5

Розрахунок ступеня ризикованості проекту, тис. грн

Проект	Ймовірність отримання доходу, %		Ср. дохід	Дисперсія	Квад. відхилення	Ризикованість, %
	макс.	мін.				
Проект 1	30	45	499,5	242820,8	492,8	98,7
Проект 2	15	10	557,1	292838,1	541,1	97,1
Проект 3	10	5	268,9	55729,7	236,1	87,8

Підводячи підсумки оцінки ефективності трьох проектів можна зробити висновок, що проект 2 є найбільш привабливим майже за всіма показниками ефективності – це висока рентабельність, внутрішня норма прибутковості при низькому терміні окупності в порівнянні з проектом 3. Однак, рентабельність підприємства найвища у проекті 1, але в той самий час проект 1 являється найризикованішим серед інших проектів. Проект 3 окупиться швидше всіх, але він все ж таки не такий успішний і не принесе стільки доходу скільки проект 1 та проект 2. Отже, слід обрати проект 2 – проект, котрий принесе більше доходу та не є найбільш ризикованим із запропонованих.

Висновки. В умовах ринкової економіки можливостей для інвестування досить багато. Разом з тим будь-яка комерційна організація має обмежену величину вільних фінансових ресурсів, доступних для інвестування. Тому завжди актуальна задача оптимізації інвестицій. Для того щоб з усього розмаїття можливих напрямків вкладення коштів виб-

рати ті, які є найбільш ефективними відповідно інвестиційним цілям, необхідно докладно їх проаналізувати.

Проведений в роботі аналіз ефективності інвестиційних проектів показав, що із зазначених інвестиційних проектів для аналізованого підприємства за критерієм Гурвіца більш привабливим виявився проект 2.

Проте варто врахувати, що застосування будь-яких, навіть самих витончених, методів не забезпечить повної передбачуваності кінцевого результату, основною метою є зіставлення запропонованих до розгляду інвестиційних проектів на основі уніфікованого підходу з використанням максимально об'єктивних показників і впорядкування щодо менш ризикованих інвестицій.

Оригінальність економічних рішень полягає в розробці заходів щодо підвищення ефективності діяльності підприємства за рахунок впровадження на підприємстві системи управлінського обліку та системи бюджетування, що дасть можливість для прийняття виважених управлінських рішень щодо використання ресурсів та призведе до оптимізації витрат та зниження собівартості продукції підприємства.

Це дозволить планувати резервування коштів у фонд розвитку підприємства та регулярно оновлювати існуюче на підприємстві обладнання для впровадження нових послуг.

Наукова новизна отриманих результатів досліджень полягає в наступному:

1) Удосконалено методичний підхід до формування управлінського обліку та системи бюджетування на підприємстві, який відрізняється від існуючих тим, що система бюджетування та система управлінського обліку розглядаються як інформаційна база для прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності, з урахуванням особливостей аналізованого підприємства;

2) Дістав подальшого розвитку метод оптимізації прийняття рішення в умовах невизначеності, який полягає у аналізі та перевірці достовірності інформації, обґрунтування доцільності та ризикованості інвестиційних проектів.

Виходячи з проведеного дослідження, можна виділити ряд рекомендацій щодо підвищення ефективності прийняття управлінських рішень на основі аналізу існуючих

проблем управління:

1. Для оптимізації процесу прийняття управлінських рішень та оцінки можливих наслідків цих рішень на підприємстві необхідно впроваджувати систему бюджетування, що дозволить підвищити якість управління компанією і її привабливість для іноземних інвесторів.

2. З метою підвищення ефективності управління витратами і прибутком в якості системи бюджетування на підприємстві можна використовувати інтеграцію різних управлінських систем (наприклад, систему, засновану на поєднанні систем «стандарт-костинг» і «директ-костинг»), що дозволить мінімізувати існуючі в них недоліки і підвищити ефективність їх впровадження на підприємстві.

3. Прийняття управлінських рішень щодо вибору оптимального інвестиційного проекту розвитку підприємства повинно враховувати максимальну, мінімальну та середньозважену ефективність запропонованих проектів та ступінь ризикованості кожного з проектів відповідно з обраним критерієм.

Запропоновані в роботі рекомендації універсальні і можуть використовуватися суб'єктами господарювання різних галузей і форм власності для прийняття управлінських рішень на основі системи бюджетування.

Практичне значення роботи полягає в формуванні і застосуванні в умовах діючого підприємства оптимізаційної моделі прийняття рішення щодо покращення діяльності підприємства в умовах невизначеності.

Література

1. Королович О. О. Впровадження управлінського обліку як інтегрованої інформаційної системи / О. О. Королович // Мукачівський державний університет. – 2012. – № 722. – С. 116–121.
2. Медведко К. А. Система управленческого учета как стратегический ресурс в конкурентной борьбе / К. А. Медведко // Финансовый менеджмент. – 2005. – № 4. – С. 83–92.
3. Шредер Н. Г. Экономический анализ: самое главное / Н. Г. Шредер. – М. : Аллель, 2009. – 64 с.
4. Ентоні А. Аткинсон. Управлінський облік. (3-е вид.) / Ентоні А. Аткинсон, Раджив Д. Банкер, Роберт С. Каплан. – Pearson Education, 2006. – 880 с.
5. Емельянова Т. В. Системы управленческого учета / Т. В. Емельянова, А. А. Чепчикова // Россия: потенциал инновационного развития. Сб. науч. статей, вып. 10 / под общ. ред. проф. В. В. Ту-

малева. – СПб. : НОУ ВПО «Институт бизнеса и права», 2011. – 236 с. – С. 128–131.

6. Бланк И. А. Принятие решений в условиях неопределенности [Электронный ресурс] / И. А. Бланк. – Режим доступа: http://www.elitarium.ru/2010/06/29/prinjatie_reshenij_neopredelennost.html.

7. Рей Гаррісон. Управлінський облік / Рей Гаррісон, Ерік Норін, Пітер Брюер. – Companion Group, 2009, 1024 с.

8. Куцик В. І. Технологія бюджетування як інструмент управління підприємством / В. І. Куцик, І. В. Горбатюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – № 21.5. – С. 248–253.

9. Rudenko A. S. Account of information factor impact on efficiency of enterprise activity while making management decisions based on budgeting / A. S. Rudenko, D. V. Kabachenko // The advanced science journal / Economics: Business management and administrative services. – United States. – Volume 2014. – Issue 1. – P. 77 – 82.

10. Improving the assessment effectiveness method of innovative industrial Leading Ukrainian Companies activity // A Balkema Book / Theoretical and Practical Solutions of Mineral Resources Mining. – Taylor & Francis Group, London. – 2015. – P. 353 – 362.

ПРИНЯТИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ И РИСКА

Д. В. Кабаченко, к. э. н., доцент, ГВУЗ «Национальный горный университет»

Статья посвящена разработке методических подходов к обоснованию инновационных проектов развития предприятия с целью принятия управленческих решений по целесообразности, возможности и эффективности их практического внедрения на предприятии в условиях неопределенности и риска. В статье предложены методы и критерии оценки эффективности инновационного проекта, обосновано влияние инновационного проекта на развитие промышленного предприятия.

Ключевые слова: управленческое решение, принятие решений, неопределенность, риск, критерий эффективности.

MANAGEMENT DECISION TAKING UNDER UNCERTAINTY AND RISK

D. V. Kabachenko, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., SHEI «National Mining University»

Methodological approaches to the substantiation of innovative projects of enterprise development are designed with the purpose of making management decisions on the feasibility, possibility and effectiveness of their practical implementation at the enterprise in the context of uncertainty and risk. The methods and criteria for the effectiveness evaluation of the innovative project are proposed, the innovative project influence on the industrial enterprise development is justified.

Keywords: management decision, decision-making, uncertainty, risk, efficiency criterion.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Шаповал В. М.

Надійшла до редакції 15.03.17 р.

ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ СФЕРОЮ НАУКИ В КОНТЕКСТІ ПРОСУВАННЯ УКРАЇНИ ДО МОДЕЛІ СТІЙКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

В. В. Волошенюк, к. е. н., доцент, Київський національний торговельно-економічний університет, niklip140@ukr.net

У статті аналізуються передумови становлення та розвитку наукової галузі України, досліджуються основні показники розвитку української науки та визначаються найголовніші проблеми, що перешкоджають її перетворенню в основний фактор соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: наука, соціально-економічний розвиток, науково-технічні роботи, дослідження і розробки, державні цільові науково-технічні програми.

Постановка проблеми. Кожна країна буде власну стратегію соціально-економічного розвитку виходячи із національної специфіки та історичних умов. Однак, спільною рисою у всіх країнах, які досягли економічних і соціальних успіхів, є використання науки у якості найпотужнішого фактору соціально-економічного розвитку. У цьому зв'язку важливо з'ясувати, чи відповідає наукова галузь України сучасним вимогам, які постають перед економічною системою, що здійснює рух до постіндустріальної стадії розвитку?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема прискорення соціально-економічного розвитку України є предметом дослідження багатьох сучасних науковців. У даному контексті не зайвим буде згадати одне із перших в Україні фундаментальних досліджень розвитку, здійснене А. Філіпенко [1]. Останнім часом у науковому середовищі представлено багато цікавих праць, спеціально присвячених дослідженню впливовості певних чинників на розвиток.

Так, С. Єрохін [2], Ю. Пилипенко [3] аналізують впливовість на даний процес структурних факторів, Н. Литвиненко зосереджує свою увагу на детермінації розвитку інституціональним середовищем [4], а Г. Пилипенко, В. Ліпов, В. та С. Ксензови [5] пов'язують розвиток з елементами культури.

Проте проблематика закономірностей впливу науки на економічний розвиток, стимулювання наукових досліджень, управління науковою сферою об'єктивно буде залишатися одним із основних напрямів теоретичних досліджень вітчизняної та світової

економічної думки. Більш того, з огляду на економічну практику України необхідно констатувати, що ефективної вітчизняної наукової галузі з метою перетворення її в потужний прискорювач соціально-економічного розвитку України досі ще не створено.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення найголовніших проблем, що перешкоджають перетворенню науки в основний фактор соціально-економічного розвитку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення національної наукової галузі України почалося з проголошення незалежності, завдяки чому наша країна набула можливості стати повноцінним учасником світового наукового простору й вільно долучатися до його досягнень. Фундаментом функціонування сучасної наукової сфери України виступила наукова галузь СРСР, що була однією з пріоритетних галузей народного господарства, на яку витрачалися значні державні кошти. Однак важливо відзначити, що кількісна міць радянської науки не гарантувала якості, тобто відповідність потребам розвитку, адже понад 40% наукового потенціалу УРСР використовувалося для обслуговування ВПК, і тільки 5% працювало на оновлення виробництва [6], що дає підстави розцінювати наукову галузь СРСР в якості яскравого апологета всієї командно-адміністративної системи, який відбиває її недоліки: неефективність внаслідок нерозвиненості конкуренції, негнучкість внаслідок використання нормативного планування, заідеологізованість та недостатність свободи наукового пошуку, а також

відсутність суспільного контролю та відносну замкненість.

Становлення наукової галузі незалежної України відбувалося важко, оскільки протікало на тлі глибокої системної економічної кризи, що призвела до різкого структурного зсуву від деформованої, неефективної, але все ж таки високотехнологічної індустріально розвиненої економічної системи до колапсуючої сировинної низькотехнологічної економіки не в останню чергу завдяки розриву господарських зв'язків з республіками колишнього СРСР, що також опинилися в умовах економічного колапсу. Так, до розпаду СРСР 2/3 робіт наукові організації України виконували за зовнішнім замовленням – більш ніж на 1 млрд. дол.; після розпаду СРСР колишні союзні республіки скоротили свої замовлення у понад 15 разів [6].

Однак, позитивним моментом можна вважати те, що на початковому етапі розвитку української науки було закладено правовий та організаційний фундамент її подальшого функціонування як автономної системи. Так, у 1991 році був прийнятий Закон України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності», у відповідності до якого у 1992–1994 роках були створені Державне патентне відомство, Державний інноваційний фонд, Державний фонд фундаментальних досліджень, Вища атестаційна комісія, Державне агентство України з авторських і суміжних прав, Державний комітет України з питань науки і технологій (як головний центральний орган виконавчої влади в сфері науки й технологій), Державний фонд сприяння конверсії, Національна Академія наук України.

Становленню національної наукової системи України протягом 1991–1993 рр. також сприяло:

- переведення під свою юрисдикцію всіх наукових установ України;

- створення системи державних науково-технічних проектів відповідно до національної стратегії розвитку;

- розбудова власної інституційної структури національної наукової галузі за схемою: «Уряд – ДКНТ (Державний комітет України з питань науки і технологій) – галузеві міністерства і комітети, державні академії наук – наукова організація – наукові

колективи (відділи, сектори, лабораторії)»;

- створення умов для розвитку недержавного сектору науки, що створило засади переходу від централізованого розподілу коштів до конкурсних принципів фінансування наукової галузі;

- активізація процесів інтеграції національного наукового товариства до світової спільноти, що прискорило трансформацію національної теоретико-методологічної парадигми відповідно до світових тенденцій.

За оцінками експертів, в цей стислий період відбулося підвищення релевантності науки для вирішення проблем розвитку від 30–35% до 75–80% [7, 14].

Для характеристики ролі вітчизняної науки в забезпеченні потреб соціально-економічного розвитку необхідно перш за все проаналізувати динаміку основних показників, що характеризують стан наукової галузі України на сучасному етапі, що в подальшому надасть можливість оцінити основні перешкоди її розвитку та визначити шляхи підвищення ефективності її функціонування.

Так, динаміка кількості наукових організацій і кількості наукових кадрів свідчить, що наукова галузь в Україні катастрофічно скорочується – згідно з даними Державної служби статистики України, кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки, скоротилася з 1490 у 2000 році до 978 у 2015 (без урахування тимчасово окупованих територій). Серед наукових організацій 44,3% займають підприємства державного сектору, $\frac{3}{4}$ кваліфікованих наукових кадрів працюють в державних наукових організаціях; доля ж підприємницького сектору у виконанні наукових і науково-технічних робіт скоротилася з 2005 по 2015 рр. з 55,4 до 40,3%. Тенденція до щорічного зменшення кількості наукових організацій супроводжується збереженням незмінної структури розподілу їх за галузями наук: найбільші частки припадають на технічні (40,3% і природничі науки (35,4%) [8].

Ще більше вражають дані щодо динаміки чисельності науковців, яка з 2000 по 2015 рік скоротилася з 120,8 тис. до 63,9 тис. осіб, тобто майже вдвічі, а у порівнянні з 1991 роком – майже вп'ятеро. У 2015 р. частка виконавців наукових досліджень і

розробок (дослідників, техніків і допоміжного персоналу) у загальній кількості зайнятого населення становила 0,5%, у тому числі дослідників – 0,33% [там само], тоді як середній показник по ЄС становить 1,1%. За даними Євростату, у 2013 р. найвищою ця частка була у Фінляндії (3,21% і 2,31%), Данії (3,17% і 2,15%); найнижчою – у Румунії (0,51% і 0,32%), Болгарії (0,76% і 0,55%) [9].

Кількість виконавців наукових та науково-технічних робіт і дослідників в розрахунку на 1000 осіб зайнятого населення (у віці 15–70 років) в ЄС постійно зростає, і у середньому за період 2005–2013 рр. збільшилася з 15,1 до 19,3 осіб, тоді як в Україні за цей період вона скоротилася з 6,7 до 5,2 осіб [9].

Як і в попередні роки, переважна більшість спеціалістів із науковими ступенями працює в організаціях державного сектору економіки у 2014 р. – 86,6% загальної чисельності докторів і 77,3% кандидатів наук. Однак, на фоні значного зменшення кількості науковців в Україні, а також низької питомої ваги наукового сектору економіки у порівнянні з іншими країнами, спостерігається значне зростання якості наукового персоналу. Так, кількість докторів та кандидатів наук за період з 1995 по 2013 рр. в Україні зросла на третину; до того ж протягом 2010–2014 рр. спостерігається тенденція зниження питомої ваги вікової групи від 50 до 59 років та зростання питомої ваги вікової групи 30–39 років. Тобто, значне скорочення чисельності науковців частково може компенсуватися поліпшенням якості людського ресурсу, що використовується в українській науці [8].

За останні роки Україна втратила понад 20 тисяч молодих дослідників. Серед працівників із вищою освітою виїхати з України готові 32 % опитаних, а серед тих, хто має науковий ступінь – 37 % [10]. Найбільш сильні еміграційні настрої відзначаються серед студентів і аспірантів – за даними на січень 2016 р., лише у Німеччині грантову підтримку одержують 25 тисяч молодих людей (віком до 30 років) з України. Загалом, за кордон хотіли б виїхати більше 60 % української молоді [11].

Обсяги фінансування наукової сфери в Україні в абсолютних величинах зросли з

2005 по 2015 рр. з 5,16 млрд. до 12,22 млрд. грн. [8]., але їх доля у ВВП, згідно з даними Світового банку (додаток 3.1.2), скоротилася з 0,83% у 2010 р. до 0,62% у 2015 р. [12]. У той самий час зазначений показник у ЄС – 28 у 2013 році склав 2,03% та постійно зростає у відповідності до стратегічної мети альянсу по збільшенню його до 3% у 2020 році. Щодо інших країн з розвинутою економікою, наукоємність ВВП у ЄС була значно нижчою, ніж у Південній Кореї (4,15% у 2013 р.) та Японії (3,47% у 2013 р.), нижчою, ніж у Сполучених Штатах (2,81% у 2012 р.) та майже на рівні Китаю (2,08% у 2013 р.). Передбачені законом «Про державний бюджет України на 2016 рік» видатки державного бюджету на науку становили лише 0,16% ВВП, тоді як навіть у 2014 році цей показник був майже вдвічі більшим – 0,28 % ВВП [8].

Щодо результативності функціонування наукової галузі України, можна перш за все проаналізувати динаміку й структуру національних науково-технічних робіт. Так, кількість науково-технічних робіт за період з 2005–2015 рр. скоротилася з 63,9 до 41,1 тис., причому 39,4% з цих робіт у 2015 році склали нові методи й теорії, тобто теоретичне знання, а технологій – лише 17,8%. Разом з тим зберігається значний відсоток наукової продукції іншого спрямування, створеної як за результатами фундаментальних досліджень – 55,1% у 2014 р., так і прикладних – 60% [13].

У структурі джерел фінансування внутрішніх витрат організацій на наукові і науково-технічні роботи переважають кошти державного сектору, причому їх доля в загальних обсягах постійно зростає. Так, у 2010 р. доля державного сектору в фінансуванні науки складала 57,3%, а у 2015 – 62%. На долю підприємницького сектору відповідно припадало 36,4 та 32,7%. Для порівняння – у 2014 р. в ЄС на долю підприємницького сектору припадало 64% видатків, а на долю державного – лише 12% коштів [13]. Все це свідчить про невикористаний потенціал економічних суб'єктів в фінансуванні наукової галузі.

Важливо відзначити, що в Україні задекларовано 40 пріоритетних напрямів наукової галузі, водночас у Німеччині лише

п'ять пріоритетних напрямів розвитку науки. В умовах недостатнього фінансування адекватний розвиток такої кількості наукових напрямів, на нашу думку, неможливий.

Якщо аналізувати структуру валових витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт, то у 2015 році 41,66% їх припадало на оплату праці, і лише 2,6% – на капітальні вкладення, у т.ч. в устаткування – 2,17% [13]. Дані свідчать про відсутність потенціалу розвитку підприємств наукової галузі, серед яких домінують державні організації, більша доля коштів яких витрачається на оплату праці працівників, а на розвиток – трохи більше двох відсотків, і це на фоні скорочення кількості зайнятих в науковій сфері.

У більшості країн світу фундаментальна наука розвивається в основному на кошти державного бюджету і уряди країн вбачають у цьому свій внесок у майбутнє інноваційне зростання країни. У середньому розвинені країни витрачають близько 0,5% ВВП на фундаментальні дослідження. Найбільшу частку ВВП інвестує в науковий прогрес Швейцарія – 0,9% [14]. В Україні питома вага фундаментальних досліджень у розподілі за напрямками бюджетного фінансування досліджень і розробок становить понад 59%, проте їхня частка у відсотках ВВП – лише 0,18% (2013 р. – 0,21%) [13].

Очевидно, що саме прикладна наука має безпосередній зв'язок з інноваціями. На практиці нерідко навіть важко розділити досягнення прикладної науки й інновації, саме тому останнім часом розвинені країни світу, зберігаючи і розвиваючи фундаментальні (базисні) дослідження, роблять акцент на інтенсивний розвиток прикладних досліджень, безпосередньо орієнтованих на інновації. Наприклад, зростання ВВП за рахунок введення нових технологій у розвинених країнах становить 60–90%, у той час як в Україні ця величина не перевищує 1% [15].

Світовою практикою підтверджено, що одним із механізмів створення конкурентного науково-технічного середовища є зменшення базового фінансування наукових установ і збільшення обсягів видатків, що розподіляються на конкурсній основі для виконання науково-дослідних робіт у залежності від пріоритетності. Це дає можливість скон-

центрувати матеріальні та інтелектуальні ресурси для розв'язання стратегічних науково-технологічних проблем. Перспективною формою реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки в усьому світі вважаються програмно-цільові методи, використання яких дає можливість перейти від фінансування процесу до фінансування результатів. Це має особливе значення для підвищення конкурентоспроможності економіки в умовах економічної кризи.

В Україні, де державні цільові наукові та науково-технічні програми (ДЦНТП) є основною формою реалізації законодавчо визначених пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, частка їх бюджетного фінансування у загальному фінансуванні досліджень і розробок залишається незначною – вона не перевищувала за останні роки 7,0%, а у 2013 та 2014 роках спостерігається тенденція її різкого скорочення. Так, у 2014 році питома вага ДЦНТП у загальному обсязі фінансування ДіР становила лише 2,2% [13].

Серед чинників, які гальмують розвиток науки основними є:

- незадовільний рівень фінансування;
- низький попит на результати наукових досліджень;
- відсутність належної матеріально-технічної бази наукової діяльності;
- великий обсяг навчально-педагогічного навантаження викладачів вищих навчальних закладів, яке практично не залишає часу на наукову роботу;
- недосконалість нормативно-правових та організаційних чинників її функціонування;
- відсутність загальновизнаних критеріїв оцінки результатів діяльності наукових співробітників тощо.

Нещодавно «Дзеркало тижня» опублікувало інформацію про лише кілька наукових робіт НАН України, економічний ефект від яких багаторазово перевершує фінансування всієї української науки. Далеко не всім відомий, наприклад, і той факт, що на кожну гривню, яку держава витрачає на підтримку КБ «Південне», ця науково-виробнича установа повертає в бюджет 60 грн. [16].

Тим не менш, станом на червень 2016 р. Україна зберігає потужний інтелектуаль-

ний потенціал, який здатний до генерації наукових ідей світового рівня, має сильні наукові школи з математики, інформатики, фізики, хімії, медицини, ядерної фізики, радіоелектроніки, біотехнології, розробки нових матеріалів, інформаційних технологій, засобів зв'язку та телекомунікацій. Україна входить до вісімки країн світу, які спроможні забезпечити повний цикл проектування та виробництва авіакосмічної техніки, до п'ятірки країн світу з повним циклом виробництва танків та до десятки найбільших суднобудівних країн світу. В Україні розвинуті також інші високотехнологічні галузі промисловості, зокрема виробництво важкого машинобудування, енергетичного устаткування, приладобудування.

Висновки. Завдання науки, що полягає в зростанні ефективності процесу виробництва через впровадження інновацій, сприянні підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому й зовнішньому ринках, не було реалізовано. Наукова сфера перетворилася в сегмент системи освіти, коли наукові ступені одержують люди, в чиїх планах відсутня подальша наукова діяльність.

Державна політика в сфері регулювання науково-технічної діяльності відзначалася безсистемністю й сприяла і сприяє не реформуванню наукової сфери як цілого, а подоланню окремих кризових явищ. Українська наука має неефективну інституційну структуру, що не сприяє виявленню і розвитку перспективних напрямів в сфері досліджень і розробок. Спостерігається невідповідність наявного науково-технічного потенціалу потребам прогресивного соціально-економічного розвитку.

Існуюча модель взаємовідносин економіки та науки є спрямованою лише на задоволення політичних амбіцій та технологічного забезпечення суспільно-виробничої діяльності індустріальної епохи. Для цього побудована відповідна ієрархічна, відомча структура науки, де кожен з науковців прагне отримати суспільне визнання через одержання наукових ступенів та вчених звань. Така система є архаїчною, середньовічною та такою, що базується на системі привілеїв, а не на реальному науковому внеску, цінності створеного інтелектуального продукту

[6].

Існуючі інституціональні форми національної наукової системи переважно є архаїчними та такими, що не сприяють розв'язанню багатьох проблем сучасного цивілізаційного розвитку. Наукова галузь України характеризується громіздкою системою адміністративного регулювання, монополізацією в сфері розподілу коштів з боку НАНУ, кон'юнктурною спрямованістю законодавства та низькою інноваційною культурою суспільства.

Література.

1. Филипенко А. С. Экономическое развитие: цивилизационный подход / А. С. Филипенко. – М. : Экономика, 2001. – 260 с.
2. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект): наукова монографія / С. А. Єрохін. – К. : Світ знань, 2002. – 528 с.
3. Пилипенко Ю. І. Технологічна структура національної економіки: теорія, практика та регулювання: монографія / Ю. І. Пилипенко. – Д. : НГУ, 2010. – 202 с.
4. Литвиненко Н. І. Інституціональні складові соціально-економічного розвитку України: монографія / Н. І. Литвиненко. – Д. : НГУ, 2015. – 310 с.
5. Социокультурные факторы экономического развития: монография / под общ. ред. А. Н. Пилипенко; М-во образования и науки Украины, Нац. горн. ун-т. – Днепр : НГУ, 2017. – 182 с.
6. Гуманітарна політика Української держави в новітній період : монографія / за ред. С. І. Здіорука. – К. : НІСД, 2006. – 403 с.
7. Розвиток науки та науково-технічного потенціалу в Україні та за кордоном : збірник аналітичних матеріалів : Додаток до міжнародного наукового журналу «Наука та наукознавство» / НАН України; Державний Комітет України з питань науки та технологій; Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. Доброва НАН України. – Вип. 1(5). – Київ, 1995. – 50 с.
8. Державна служба статистики України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Eurostat : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/>.
10. Низька зарплата штовхає українців за кордон – демографи / BBC Україна, 10 липня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/news/2013/07/130710_ukrainians_migration_rl.
11. Українська молодь не протестує, а емігрує / BBC Україна, 12 грудня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/business/2011/12/111209_jobless_youth_ukraine_az.shtml.
12. The World Bank : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.worldbank.org>.

13. Наукова та інноваційна діяльність в Україні / Державна служба статистики України : статистичний збірник. – Київ, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cisstat.com/innovation/Ukraine_publication_01.pdf.

14. OECD, Main Science and Technology Indicators. – Volume 2014. – Issue 2. – 12 Mar 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // [http://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology-indicators_2304277x](http://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/main-science-and-technology-indicators_2304277x).

indicators_2304277x.

15. Аптекар С. С. Наука – рушійна сила інноваційної діяльності / С. С. Аптекар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/18_DNI_2010/Economics/69549.doc.htm.

16. Попович О. С. «Інноваційний» підхід влади до знищення української науки / О. С. Попович // Commons, 21 березня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/innovatsijnij-pidhid-vladi-do-znishhennya-ukrayinskoyi-nauki/>.

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ СФЕРОЙ НАУКИ В КОНТЕКСТЕ ПРОДВИЖЕНИЯ УКРАИНЫ К МОДЕЛИ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В. В. Волошенюк, к. э. н., доцент, Киевский национальный торгово-экономический университет

В статье анализируются предпосылки становления и развития научной отрасли Украины, исследуются основные показатели развития украинской науки и определяются главные проблемы, препятствующие ее превращению в основной фактор социально-экономического развития.

Ключевые слова: наука, социально-экономическое развитие, научно-технические работы, исследования и разработки, государственные целевые научно-технические программы.

PROBLEMS WITH MANAGING SCIENCE IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S ADVANCEMENT TO THE MODEL OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT

V. V. Volosheniuk, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., Kyiv National University of Trade and Economy

The prerequisites for the formation and development of the scientific branch in Ukraine are analyzed, the main indicators of the development of Ukrainian science are examined, and the main problems that prevent it from becoming a major factor in social and economic development are identified.

Keywords: science, social and economic development, scientific and technical works, research and development, state targeted scientific and technical programs.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Петрунєю Ю. Є.

Надійшла до редакції 24.05.17 р.

УДК 330.341: 330:837

ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ФАКТОРІВ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

А. О. Задоя, д. е. н., професор, ПВНЗ «Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля»,

О. В. Горняк, д. е. н., професор, Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова, econot_teoriya@onu.edu.ua,

В. Д. Якубенко, д. е. н., професор, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана

Сучасний стан соціально-економічного розвитку України характеризується складним переплетінням суперечностей, які охоплюють всі сфери життєдіяльності суспільства і які є наслідком цілої низки невдалих реформ, пов'язаних з імплантацією в економічний і політичний простір країни ліберальних інститутів західного зразка без огляду на історичні особливості розвитку українського суспільства, його національні традиції, пануючі світоглядні системи та домінуючі неформальні інститути.

Усвідомлення того, що економіка не є самодостатньою системою, яка здатна ефективно функціонувати у повному відриві від інших сфер суспільства, актуалізувало дослідження впливу на її функціонування позаекономічних чинників. Останнім часом у вітчизняній економічній науці відбувається певна переорієнтація досліджень у бік інституціональної парадигми, більшої спрямованості на застосування міждисциплінарної методології, яка ґрунтується на розумінні полісистемної природи суспільства, де економіка, політика, право, культура взаємодіють між собою та здійснюють синергетичний вплив на соціально-економічний розвиток.

Серед досліджень подібної спрямованості особливе місце займає монографія «Соціокультурні фактори економічного розвитку»¹, підготовлена колективом науковців ДВНЗ «Національний гірничий університет» (м. Дніпро), Харківського національного економічного університету імені С. Кузнеця,

(м. Харків) та Білоруського державного економічного університету (м. Мінськ, Білорусь).

У цій роботі вперше на сутнісному рівні реалізовано спробу розгляду взаємодії культури і економіки, а також встановлення її наслідків для соціально-економічного розвитку суспільства. Безумовно, до подібної тематики час від часу зверталися українські дослідники, однак, подібні спроби стосувалися окремих сфер функціонування національної економіки і базувалися здебільшого на казуальному аналізі.

Те, що вирізняє дану монографію з поміж існуючих – це комплексність дослідження взаємозв'язку культури і економіки, в якому на основі застосування міждисциплінарної методології виявлено напрями, встановлено механізм та показано характер впливу культури на економіку. Дане дослідження ґрунтується на широкому застосуванні історичних фактів та емпіричних даних щодо сьогодення, які характеризують перебіг соціокультурних процесів у часі та просторі. Відтак, у роботі встановлюється зв'язок історії та сучасності, що дозволяє зрозуміти залежність економіки від свого попереднього розвитку.

Автори досліджують зміст культури як важливого фактору господарської діяльності людини, а також показують її вплив на формування інституціонального середовища національної економіки. В роботі домінуючою є ідея про те, що успіх соціальних трансформацій прямим і безпосереднім чином залежить від здатності людей сприймати зміни і слідувати новим нормам і правилам. Ця здатність пов'язується з укоріненими соціокультурними цінностями народу, тому автори детально аналізують механізм

¹Социокультурные факторы экономического развития: монография / под общ. ред. А. Н. Пилипенко; М-во образования и науки Украины, Нац. горн. ун-т. – Днепр : НГУ, 2017. – 182 с.

впливу цінностей на економічну поведінку господарюючих суб'єктів. В монографії наголошено, що соціокультурні цінності є продуктом довготривалого історичного розвитку суспільства, яке відбувається під впливом географічних, демографічних, економічних, соціальних і культурологічних умов життєдіяльності народів. Джерелом цінностей є культура, спілкування і сумісна діяльність людей. Цінності, як найважливіший елемент суспільної свідомості, формують суб'єктивне відношення людей до праці, багатству, влади, свободи тощо, здійснюють вплив на їх думки і почуття, зумовлюють економічну поведінку і завдяки цьому визначають напрями економічної діяльності. Останні або сприяють розвитку, або перетворюються на його тормоз.

Все це дає підстави для урахування впливовості культури на соціально-економічний розвиток – знаючи, як діють люди, які цінності знаходяться в основі певних дій, які неформальні інститути домінують в суспільстві можна обрати, вважають автори, ті варіанти реформ, які будуть відповідати «духу народу», акумулювати його енергію на розбудову нової реальності. З такою позицією важко не погодитися – досвід трансформаційних реформ в Україні та інших країнах Східної Європи є підтвердженням того, що для створення ефективно діючих інститутів необхідно опиратися на глибинні цінності того чи іншого народу та розробляти для економічної модернізації кожної конкретної країни особливі методи. У протилежному випадку нові, навіть успішні на ґрунті інших країн, формальні інститути будуть вступати в конфлікт з існуючими неформальними нормами і відхиляти економіку від траєкторії поступального розвитку.

За своєю структурою монографія складається з чотирьох логічно-відбудованих і пов'язаних між собою розділів, у яких розкриваються ключові проблеми впливу соціокультурних чинників на економічний розвиток. У першому розділі розглядається сутність та зміст культури як важливого фактору господарської діяльності людини, а також показується її роль у формуванні інституціонального середовища економічної системи та визначення напрямів

розвитку останньої. Ця роль демонструється в історичній площині – у другому розділі роботи автори показують, як саме історичні умови формування західноєвропейських і східнослов'янських господарських цінностей сприяли формуванню різних економічних моделей розвитку країн Західної Європи та України, Росії і Білорусі. Враховуючи, що Україна довготривалий час не мала своєї державності і, відповідно, український народ формував свою ментальність під впливом різних культур, у монографії приділено особливу увагу дослідженню ролі геополітичного фактора у становленні специфічних рис ментальності українців.

Отримані умовиводи набули емпіричного підтвердження результатами соціологічних досліджень, які були здійснені самостійно авторами монографії. Для того, щоб читачеві стала зрозумілою технологія подібних досліджень, автори у третьому розділі роботи надають інформацію про еволюцію наукового вивчення впливу культури на економіку та демонструють сучасні підходи до кількісного виміру культур. Емпірична оцінка якісних характеристик східнослов'янських народів, їх спільних та специфічних рис, а також взаємозв'язку соціокультурних факторів із розвитком національної економіки представлена в четвертому розділі роботи.

Цей розділ відзначається особливою цінністю, оскільки містить унікальні дані про ментальність українців і білорусів, які були отримані у ході реалізації міжнародного дослідницького проекту ДВНЗ «Національний гірничий університет» «Економічний світогляд українського суспільства у період трансформаційних змін» (номер державної реєстрації 0110U001828), у ході якого були виявлені й оцінені цінності українців і білорусів за методикою Г. Хофстеда.

До цього моменту науковці не мали достовірної інформації про ментальність вказаних народів, оскільки в силу ідеологічних причин подібні дослідження були закриті для країн пострадянського простору. Ті малочисельні дані, які стали доступними для наукової спільноти у 90-ті рр. XX ст., не можна вважати об'єктивними, оскільки вони були отримані на недосконалих та малочисленних вибірках. Отже, проведений авторами

ми новий моніторинг національного масштабу цінностей України і Білорусі за останньою версією методики Г. Хофстеда – VSM 08 дає всі підстави оцінювати його результати як нові та такі, що мають прикладне значення з точки зору їх застосування в діяльності як окремих організаційних структур, так і на рівні формування економічної політики держави.

Ці результати дозволили зробити висновок про певну модифікацію у часі базових соціокультурних цінностей східнослов'янських народів, а також про наявність дещо різних відтінків ментальності українців, білорусів і росіян, що позначається на функціонуванні економічних систем сучасних України, Росії і Білорусі. Остаточним висновком дослідження стало твердження про те, що для жодної із досліджуваних країн не є прийнятним взятий у чистому вигляді ліберальний шлях розвитку. Автори ще раз переконливо доводять необхідність застосування наукового підходу до розробки та реалізації реформ трансформаційного характеру, показують важливість урахування культурологічних складових соціально-економічного розвитку.

При всіх позитивних характеристиках,

авторам монографії не вдалося, на нашу думку, уникнути ряду недоліків. Перш за все, це стосується більшої зосередженості дослідження на культурологічних чинниках розвитку і приділенні меншої уваги його економічним складовим. Іншим моментом є неповнота аналізу механізму модифікації соціокультурних цінностей східнослов'янських народів у радянський період, що є важливим у розумінні особливостей поведінки пострадянського економічного суб'єкта. Було б також доцільним більш розширене подання матеріалу, що стосується теоретичних концепцій інституціональної спрямованості, який стосується досліджень впливу культури на економіку. В роботі досягнення представників інституціонального напряму економічної теорії лише перераховані, а не проаналізовані. Однак, вказані недоліки не знижують наукової цінності монографії. Вона є завершеною науковою роботою, що має практичне і теоретичне значення, є роботою, що може зацікавити не тільки науковців, а й більш широке коло читачів, яким цікаві проблеми соціально-економічного розвитку пострадянських країн.